

STRAFFBAR UNDERLÅTENHET

- EN FRAMSTÄLLNING OM SKYLDIGHET ATT AGERA

GÖTEBORGS UNIVERSITET
JURIDISKA INSTITUTIONEN
STRAFFRÄTT

FÖRFATTARE: ANNA KILDEBO
HANDLEDARE: GÖSTA WESTERLUND

VÄRTERMINEN 2006

1	Inledning	4
2	Syfte	4
3	Metod.....	5
4	Att begå brott genom att underlåta	6
5	Garantlärnan	8
5.1	Kausalitet.....	10
5.2	Krav på den handlingspliktige.....	11
5.3	Subjektiva rekvisit.....	12
5.3.1	Uppsåt.....	12
5.3.2	Oaktsamhet.....	14
5.4	Förväntansgrundlag.....	17
5.5	Övervakningsgaranter	18
5.5.1	Ansvar för fordon och djur.....	18
5.5.2	Ansvar för fastigheter och andra anordningar.....	22
5.5.3	Ansvar i arbetsförhållanden	27
5.5.4	Ansvar för eget föregående beteende.....	33
5.5.5	Ansvar för annans beteende	37
5.6	Skyddsgaranter	44
5.6.1	Nära levnadsgemenskap.....	45
5.6.2	Frivilligt åtagande	48
5.6.3	Särskild yrkesskyldighet	52
5.7	Straffrättsligt ansvar och skadeståndsskyldighet.....	55
6	Underlåtenhet att avslöja brott.....	56
6.1	Att anmäla eller eljest avslöja brott.....	57
6.2	Brott som är å färde.....	59
6.3	Begreppen fara och närmaste	63
6.4	Verkningslöst avslöjande	65
6.5	Subjektiva rekvisit.....	68
6.6	Straffansvar	69
7	Att begå medhjälp till brott genom att underlåta	70
8	Specialbestämmelser om underlåtenhet att bistå nödställd	71
8.1	Underlåtenhet att avvärja allmänfara	71
8.2	Skyldighet att varna och tillkalla hjälp vid brand eller olycka.....	72
8.3	Skyldighet att hjälpa till vid trafikolycka.....	73
8.4	Skyldighet att bistå människor i sjönöd	75
9	Underlåtenhet att bistå nödställd.....	76
9.1	Förarbetena till brottsbalken.....	76
9.2	De två första motionerna i ämnet	77
9.3	Tredje motionen i ämnet	78
9.4	Fjärde motionen i ämnet.....	79
9.5	Departementspromemorian - Efter Lindome	80
9.6	Straffansvarsutredningens förslag.....	81
9.7	Följderna av Straffansvarsutredningen förslag	87
9.8	Femte och senaste motionen i ämnet.....	90
9.9	Andra länders reglering.....	90
9.9.1	Regleringen i Frankrike.....	91
9.9.2	Regleringen i Norge	101
9.9.3	Några andra europeiska länders reglering.....	103
9.10	Medicinska aspekter.....	104

9.10.1	Medicinsk fakta	105
9.10.2	Argumentation från medicinsk synvinkel	106
9.11	Socialpsykologiska aspekter	108
9.11.1	Teorier om medmännisklighet.....	108
9.11.2	Forskning kring medmännisklighet.....	110
10	Avslutande analys.....	112
Bilaga 1	118
Bilaga 2	121
Bilaga 3	126
Bilaga 4	128
Bilaga 5	130
Käll- och litteraturförteckning.....		134

1 Inledning

En sen försommarnatt går en ung man på ett av vår huvudstads livligaste promenadstråk. Han får då syn på tre ynglingar som står och kastar vatten i en trappuppgång. Han gör därefter, vad de flesta av oss skulle benämna, en bra insats. Han går fram till dem och påpekar det olämpliga i att urinera i porten och föreslår att de istället skall söka upp en toalett.

De tre männen blir mycket provocerade av tillsägelsen och mannen får ta emot flera sparkar och slag. Mannen försöker ta sig ifrån platsen genom att springa iväg längst promenadstråket. Ynglingarna vill dock inte lämna mannen ifred och jagar därför efter. Innan stråkets slut hinner de ifatt honom och börjar på nytt med misshandel. Mannen blir så allvarligt skadad att han två dagar senare avlider.

Eftersom den hela utspelade sig på den populära gågatan fanns det flera tiotal vittnen till händelsen, som senare kunde peka ut killarna i konfrontationer. Trots detta ingrep inte något av vittnena för att hjälpa den nödställda mannen.¹

Det inträffade är fruktansvärt tragiskt och väcker många tankar. Borde vi straffa de som bara såg på och inte ingrep för att hjälpa mannen? Är det inte ibland lika straffvärt att underlåta att göra något som att utföra en handling? Vad kan man egentligen kräva av en människa som bevittnar en händelse som denna? Uppenbarligen gick det illa för mannen själv då han försökte förhindra killarna från att bete sig illa. Vad är det som säger att killarna inte hade slagit även den som försökt bistå mannen?

2 Syfte

Syftet med denna framställning är att belysa under vilka omständigheter en person kan begå brott genom att underlåta att göra något. Utöver att redogöra för lagregler och rättspraxis är syftet också att lyfta fram de argument som genom tiderna använts för respektive emot, att införa ytterligare lagstiftning om underlåtenhetsbrott i form av en regel om skyldighet för envar att bistå en människa i nöd. Det övergripande syftet är att läsaren skall kunna bilda sig en uppfattning om huruvida den reglering som idag finns är tillräcklig eller om underlåtenhet borde bestraffas i fler situationer.

¹ <http://sr.se>, <http://www.ystadsallehanda.se> och <http://www.vt.se>

3 Metod

De källor som använts i framställningen är offentligt tryck, lagregler, doktrin, examensarbeten, tidningsartiklar från Internet och rättsfall.

Inledningsvis presenteras en generell översikt om hur en person i Sverige kan begå brott genom att underlåta att göra något. Därefter utelämnas de delar om underlåtenhetsbrott som inte bereder några större problem vid tillämpningen och det koncentreras istället på hur den så kallade garantläran är utformad.

Vad gäller avsnittet om garantläran har valts att begränsa framställningen till att behandla brotten mot liv och hälsa. Detta främst på grund av att garantläran ursprungligen utvecklades i förhållande till dessa brott men också på att det i kapitlets brottsformuleringar lämnats relativt öppet på vilket sätt brotten kan begås.² Dessutom, och kanske som ett resultat av detta, har garantläran oftast tillämpats i samband med dessa brott och den rikligaste praxisen på området har således bildats i förhållande till dem. Att redogöra för hur garantläran är utformad gentemot brotten mot liv och hälsa är tillräckligt för att uppnå syftet med framställningen. Vad som redovisas om garantläran gäller dock även vid andra typer av brott och det förekommer att rättsfall och information kring andra brottstyper behandlas då detta passar bra för att ge ytterligare tyngd åt framställningen. Det gäller då brott som är snarlika eller motsvarar brotten mot liv och hälsa på olika sätt. Exempel på detta är brotten skadegörelse och djurplågeri.

I avsnittet om garantläran redovisas ett antal utvalda rättsfall i sitt sammanhang då de illustrera olika resonemang. Andra finns med som bilagor som ytterliga exempel.

Efter avsnittet om garantläran återfinns ett avsnitt om den lagstiftning som i vårt land reglerar underlåtenhet att avslöja brott. Där efter berörs kort i vilken utsträckning en person kan begå medhjälp till brott genom att underlåta. Detta avsnitt följs av en redogörelse för de specialbestämmelser som finns angående underlåtenhet att bistå nödställda personer i vissa särskilda situationer. Slutligen presenteras de förslag som genom tiderna lagts fram och de argument som finns vad gäller införandet av ytterligare regler på området. Till sist återfinns en avslutande analys som innehåller sammanfattande slutsatser och mina egna åsikter i frågan.

Framställningen är avgränsad på så sätt att den inte behandlar i vilken mån en person kan begå medhjälp till underlåtenhetsbrott. Den är också avgränsad på så sätt att lagstiftningen i andra länder endast berörs då den skulle kunna få en särskild betydelse för Sveriges

² Jareborg, Brott, tredje häftet, s 38

vidkommande i framtiden. En begränsning har också gjorts såtillvida att frågor som berör påföljdsval och straffmätning har lämnats utanför.

Då rättsfall bygger på paragrafer ur äldre lagstiftning har detta inte kommenterats i de fall då innehållet i rättsreglerna varit i det närmsta överrensstämmande med gällande bestämmelser.³ Vid redovisningen av rättsfall görs inget anspråk på att uttömmande beröra alla som finns på området.

4 Att begå brott genom att underlåta

I skrivande stund finns inte någon generell rättsregel som stadgar skyldighet för var och en att ingripa eller hjälpa en person som befinner sig i en nödsituation. Inte ens då personen riskerar att dö eller bli allvarligt skadad. Detta kan förklaras med att ett påbud ställer större krav på en människa än vad ett förbud gör. Genom ett förbud försvinner i princip endast ett handlingsalternativ medan ett påbud medför att flera handlingsalternativ blir avskurna. Det är också så att det ofta är mindre straffvärt att underlåta att göra något än att företa en handling.⁴

I några fall stadgas dock ansvar för den som underlåter att avslöja eller hindra ett brott. Det finns också paragrafer som straffbelägger att en person framkallat en viss typ av fara eller inte avvärvat en fara, som personen själv framkallat, då det skäligen kunde begäras. Det gäller bland annat fall då en person utsatt någon annan för livsfara, fara för svår kroppsskada eller fara för allvarlig sjukdom. Det samma gäller då någon framkallat fara för att någon annan skall bli oskyldig dömd för ett brott. För att man skall ha en handlingsskyldighet enligt dessa paragrafer krävs inte att en effekt inträffat.⁵ Utöver dessa fall finns också stadganden om handlingsplikter i olika speciallagstiftningar.⁶

Det förekommer dessutom att det i ett straffbud uttryckligen stadgas om straff för den som underlåter att göra något. Ett exempel på detta är att den som inte tillkännager hittegods skall dömas för fyndförseelse. Ett uttryckligt stadgande kan också ske genom att det i paragrafen använts verb som tillsynes är positivt men som i själva verket är identiskt med underlåtenhet. Ett exempel på detta är paragrafen om hemfridbrott och olaga intrång. Där stadgas att den som utan lov kvarstannar där annan har sin bostad skall dömas till straff.⁷ Brott som begås genom att någon bryter mot ett sådant straffbud som uttryckligen förbjuder underlåtenhet

³ SOU 1953:14 s 139 ff och s 372, JuU 1971:16 s 2 f samt prop 2000/01:85 s 48 f

⁴ SOU 1996:185 s 311

⁵ A SOU s 329, a prop s 20, 3:9, 13:10 och 15:9 BrB

⁶ Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten, s 308

⁷ Jareborg, Brotten, första häftet, s 119, 4:6 och 10:8 BrB

brukar kallas *äkta underlåtenhetsbrott*. Begreppet äkta underlåtenhetsbrott kommer av att brotten enbart kan begås genom underlåtenhet.⁸

Många brott kan dock begås genom underlåtenhet trots att det inte direkt i lagtexten finns ett påbud, dessa kallas *oäkta underlåtenhetsbrott*. Oäkta underlåtenhetsbrott brukar delas in i tre olika kategorier.

Den första kategorin utgörs av brott där underlåtenhet att göra något är identiskt med att handla på ett visst sätt. Ett exempel är då någon åsidosätter sin redovisningsplikt och därmed begår brottet förskingring.

Den andra kategorin utgörs av brott som begås genom att någon psykiskt påverkar någon annan så att denna begår ett brott. Till denna grupp hör bland annat bedrägeri då gärningsmannen genom att psykiskt vilseleda en person förmår denne att begå ett brott. Ett annat exempel är anstiftan till brott.

Den tredje kategorin är brott som innebär att gärningsmannen genom underlåtenhet fysiskt orsakar en brottslig följd eller effekt. Det sistnämnda förutsätter emellertid att personen har en särskild handlingsplikt och således befinner sig i så kallad garantställning.⁹

Ansvar för oäkta underlåtenhetsbrott är endast aktuellt om det inte går att döma någon för ett orsakande genom handling. Ett undantag till detta är då handlandet endast varit oaktsamt medan underlåtenheten varit uppsåtlig.¹⁰

Att en person underlåter att göra något är inte det samma som att hon är passiv eller överksam. En underlåtenhet förutsätter alltid att personen borde ha gjort något. Vad personen har för sig under tiden hon underlåter att utföra en viss handling saknar betydelse för det faktum att hon underlåter att göra något. Det spelar exempelvis ingen roll om hon vilar eller om hon spelar fotboll istället för att lämna in sin deklARATION i tid.¹¹ Underlåtenhetsbegreppet är socialt konstruerat och finns till för praktiska syften. Behovet av att tala om att någon underlåtit att utföra en handling uppstår som nämnts först när det finns skäl att förvänta sig att personen skulle ha handlat.¹²

⁸ SOU 1996:185 s 311

⁹ Jareborg a a s 121, 9:1, 10:1 och 23:4 BrB

¹⁰ Jareborg a a s 216, Agge, Straffrättens allmänna del, s 319

¹¹ Jareborg a a s 117 f

¹² Jareborg, Allmän kriminalrätt, s 131 f

5 Garantläran

Det finns alltså en allmänt accepterad princip i svensk rätt som innebär att den som underlåter att avvärja en följd i vissa fall kan dömas enligt ett lagrum som straffbelägger orsakande av en effekt eller följd. Att brottsbeskrivningarna formulerats med hjälp av positiva verb som till synes kräver ett handlande hindrar enligt praxis inte detta faktum.¹³ Detta förklaras med att brottsbeskrivningarna egentligen inte säger något om handling eller underlåtenhet utan endast handlar om orsakande. Det är alltså inte frågan om analogislut eller extensiv tolkning. Därmed finns inte heller någon konflikt med legalitetsprincipen.¹⁴

Legalitetsprincipen slås fast i 1:1 Brottsbalken (BrB) och innebär bland annat att det är förbjudet att döma någon till straff om det inte finns lagstöd för det. Detta innebär också att det i princip inte är tillåtet att tillämpa lagregler analogt. Legalitetsprincipen finns även att hitta i den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna, vilken gäller som svensk lag.¹⁵

För att någon skall kunna dömas för att ha underlåtit att göra något krävs dock som nämnts att det funnits en förväntan att personen skulle göra detta något. Personen måste ha befunnit sig i en sådan ställning att hon kan anses ha orsakat effekten. Läran om denna rättsplikt att handla brukar kallas *garantläran*. Garantlärans syfte är således att avgränsa kretsen av personer som kan bli ansvariga.

Ett vanligt exempel i sammanhanget är mamman som inte ger sitt lilla barn mat för att det skall svälta ihjäl. Modern har då genom underlåtenhet uppsåtligen dödat sitt barn. Trots att det språkligt inte går att intolka att underlåtenhet är straffbelagd i texten ”den som berövar annan livet” skall modern dömas för mord.

Anledningen till att lagstiftaren inte uttryckligen formulerat sig så att det alltid framgår av lagtexten när underlåtenhet är straffbar är att det skulle vara allt för svårt att formulera lagreglerna. Det finns inga verb som bättre förklarar att det handlar om både handling och underlåtenhet.

Skulle man skriva till att också den som underlåter att förhindra en brottslig effekt skall straffas hade man varit tvungen att begränsa kretsen av människor som i den aktuella situationen haft handlingsskyldighet. Detta skulle vara näst intill omöjligt på grund av att lagstiftaren skulle vara tvungen att förutse alla tänkbara situationer där en människa skulle kunna tänkas vara skyldig att agera. Skulle man inte begränsa personkretsen hade det

¹³ Prop 1962:10 s B402, Strahl a a s 312

¹⁴ Jareborg, Brotten, första häftet, s 212 f, Agge a a s 311

¹⁵ A prop s B402 f, SOU 1996:185 s 48 ff, Europeiska konventionen, art 7

inneburit att alla människor i princip hela tiden hade gått omkring och underlåtit att ingripa i olika brottsituationer vilket hade varit ohållbart. Därför har lagstiftaren överlåtit till domstolarna att med vägledning av doktrin avgöra hur garantläran skall vara utformad.¹⁶ Problemet har inte lösts på bättre sätt i utländsk lagstiftning så det finns inte heller direkt några förebilder där att ta efter.¹⁷ Ibland framgår dock av förarbetena att ett visst effektbrott kan begås genom underlåtenhet, så är till exempel fallet vad gäller vållande till annans död.¹⁸ Det domstolarna sedermera gör är att precisera lagtexten genom så kallade *reduktionsslut*. Då garantläran utformas görs detta genom ett tillägg till ordalydelsen i regeln vilket klargör innebörden. Detta stämmer väl överens med legalitetsprincipen och domstolen förväntas tillämpa detta tillvägagångssätt där lagstiftaren förutsatt att inskränkningar skall göras. Domstolen kan vid reduktionsslut ta stöd i praxis, doktrin och förarbeten. Det är meningen att rätten i dessa fall skall följa det synsätt som där kommit att bli accepterat.

En första förutsättning för att man skall kunna döma någon för att ha orsakat en effekt genom underlåtenhet är därmed att underlåtenhet, med hjälp av reduktionsslut, kan anses omfattas av formuleringen i lagtexten.

Att man genom praxis utformar garantläran gör att det är svårt att veta vilka brott som kan begås genom underlåtenhet och i vilken utsträckning detta kan ske. I doktrin brukar lyftas fram att det skall finnas rättspolitiska skäl för att man skall döma någon för orsakande av en effekt genom underlåtenhet. Detta innebär att rättsplikten att handla skall anses vara så stark att den som underlåtit att förhindra en effekt är *lika klandervärd* som den som orsakat en likadan effekt genom handling. Ett andra krav är med andra ord att underlåtenheten är lika straffvärd som ett orsakande genom handling. Bedömningen av huruvida en underlåtenhet är lika klandervärd skall göras generellt för en viss typ av fall och inte i det enskilda fallet.¹⁹ Nedan följer en redovisning av vad som utöver reduktionsslut och straffvärdhet krävs för att garantläran skall bli tillämplig (se 5.1-5.4).

Det kan dock först konstateras att det inte är helt klart hur garantläran skall tillämpas och att det inte finns mycket praxis på området. Detta är fallet i andra länder.²⁰ Dessutom går det inte utan vidare att direkt överföra praxis som bildats i förhållande till en brottstyp och tillämpa den på en annan.

¹⁶ Strahl a a s 309 ff, Holmqvist m fl, Brottsbalken. En kommentar, s 1:6

¹⁷ Strahl, a a s 330

¹⁸ SOU 1953:14 s 139

¹⁹ Jareborg a a s 104 och 213 f, Jareborg, Allmän kriminalrätt, s 187

²⁰ Strahl, a a s 330

5.1 Kausalitet

En viktig förutsättning för att någon skall kunna sägas ha begått ett effektbrott är att det förelegat kausalitet, ett orsakssamband, mellan den brottsliga handlingen och effekten.

För att ta reda på om ett sådant orsakssamband förelegat brukar man ta hjälp av *betingelse-teorin*. Teorin innebär att kausalitetskravet anses uppfyllt då den brottsliga handlingen kan sägas ha utgjort en nödvändig betingelse för effektens inträdande. För att pröva om så är fallet frågar man sig om effekten hade inträtt även om handlingen inte hade genomförts. Är det inte så kan man konstatera att handlingen har orsakat effekten.²¹

För att kunna konstatera om en underlåtenhet har orsakat en effekt måste man omformulera detta hypotetiska prov. Man föreställer sig att en handling företagits och frågar sig därefter om effekten ändå skulle ha inträffat. Om effekten inte hade inträffat om den tänkta handlingen genomförts kan man säga att underlåtandet orsakat effekten.

Den handling som man föreställer sig att personen skulle ha företagit är den handling som man anser att personen minimalt borde ha genomfört. Det kan ha funnits flera olika sätt att förhindra effekten och det räcker då med att konstatera att gärningsmannen borde ha handlat på något av dessa sätt.²² I detta ligger ett krav på att personen i praktiken skulle kunna ha förhindrat effekten.

Bedömningen sker således i två led. Första ledet består av att man bestämmer vilka åtgärder den handlingsskyldige minst borde ha vidtagit. Det andra ledet består av att utröna huruvida effekten skulle ha uteblivit om någon av dessa åtgärder vidtagits.²³

Effekten måste inte vara helt bestämd för att man skall kunna tala om kausalitet. När man genomför det hypotetiska provet spelar det ingen roll om man kan konstatera att effekten exempelvis skulle ha inträtt en senare tid eller blivit något lindrigare. Hade effekten faktiskt ändå inträffat så kan man inte säga att underlåtenheten orsakat denna.

Även om underlåtenheten eller effekten inte måste vara helt bestämd påverkar omständigheterna i det enskilda fallet huruvida underlåtenheten är relevant för effekten eller inte. Den som exempelvis låtit bli att trycka på en knapp som skickar iväg en varningssignal, vilket resulterat i att en olycka ägt rum, kan inte sägas ha orsakat olyckan om knappen var ur funktion. Den som underlåtit att trycka på knappen anses däremot ha orsakat olyckan om knappen fungerade. Man bedöms också ha orsakat effekten om det varit meningen att en maskin i ett senare skede automatiskt skulle utsända varningssignalen ifall någon missat att

²¹ Leijonhufud m fl, Straffansvar s 44 f

²² Strahl, a a s 315 ff

²³ NJA 1989 s 552, s 11

göra detta manuellt och den inte gjorde så. Att någon eller något annat borde ha räddat en från ansvar betyder alltså inte att man slipper stå till svars för det man underlåtit att göra om situationen inte räddats upp.

I det fall då en person underlåtit att göra något samtidigt som någon annan underlåtit att göra något annat, betraktas det som att båda har orsakat effekten. Ett exempel är då en första person borde ha skickat iväg en varningssignal och en andra person samtidigt underlåtit att ta emot signalen.

Det är för övrigt svårt att bevisa att en effekt inte skulle ha inträffat om någon företagit en viss handling. Det man gör är att ta fram en hypotes om hur något skulle ha varit under andra förutsättningar. Svaret på det hypotetiska provet är aldrig hundra procentigt säkert.

Av praxis framgår att det skall föreligga en höggradig sannolikhet för att effekten inte hade inträffat om personen hade handlat som hon borde, för att man skall kunna säga att orsaksrekvisitet är uppfyllt.²⁴ Exakt hur hög sannolikhet som krävs är inte direkt klarlagt. Av rättsfall på området framgår att det torde krävas att det kan visas med all sannolikhet eller med största sannolikhet.²⁵ I fall där det endast varit frågan om skadestånd har det utdömts straff då man kunnat konstatera att det förelegat tillräcklig sannolikhet. De faktiska omständigheterna i fallet måste dock styrkas till fullo precis som i vanliga fall.²⁶

5.2 Krav på den handlingspliktige

För att man skall kunna döma för underlåtenhet att avvärja en effekt krävs vidare att det var möjligt för den handlingspliktige att förhindra effekten. Ett sådant krav behöver man inte ställa upp när ett brott begås genom att någon utför en handling eftersom det då är uppenbart att den gick att utföra. Man behöver inte heller ställa upp ett sådant krav då något generellt sätt är omöjligt att utföra eftersom det då inte finns något förväntan på att en person skall agera.

En handling kan vara omöjligt att utföra exempelvis då det finns två saker som man förväntas göra samtidigt för att inte bli straffad. En läkare som är skyldig att rädda två patienter som samtidigt insjuknat, men endast klarar av att operera en av dem, gör sig inte skyldig till brott på grund av att hon underlåter att operera den andra patienten.

Det är inte meningen att någon skall behöva anstränga sig eller offra sig då det ändå varit omöjligt att förhindra effekten. Det är tillräckligt att personen gör vad som skäligen kan

²⁴ Strahl, a a s 315 ff

²⁵ NJA 1946 s 712 och NJA 1952 s 270

²⁶ Strahl, a a s 315 ff

begäras. Detta anses gälla eftersom det endast är ett sådant krav som ställs på den som framkallat fara enligt 13:10 och 15:9 BrB.

Vid bedömningen om personen gjort vad som skäligen eller minst kunde begäras av henne tar man hänsyn till personens individuella förutsättningar. Man kan därför kräva mer av en person som är kunnig inom det område som saken gäller än av en som inte är det. Bedömningen påminner om den som görs för att konstatera om någon har varit sig oaktsam. Både vid straffbar underlåtenhet och vid straffbar oaktsamhet har gärningsmannen inte gjort det hon borde. Då en person förfarit oaktsamt har hon inte uppfört sig på ett godtagbart sätt och då en person underlåtit att göra något har hon inte handlat som hon varit skyldig att göra. Om avvärjandet är omöjligt i det enskilda fallet och detta beror på att gärningsmannen själv satt sig i den situationen att hon inte längre klara av att förhindra effekten, skall hon dock dömas trots att det varit omöjligt att avvärja den. Detta förutsätter dock att gärningsmannen haft uppsåt i förhållande till effekten då hon försatte sig i situationen.²⁷

5.3 Subjektiva rekvisit

I de fall då det inte uttryckligen står annat i en paragraf föreligger en presumtion om att uppsåt krävs för att brottet skall anses vara begånget. Då det är tillräckligt att gärningsmannen varit oaktsam måste det med andra ord framgå av lagtexten.²⁸

Det vanligaste är att det är oaktsamma brott som blir aktuella när garantlärans tillämpas och då framförallt vållande till annans död eller vållande till kroppsskada.²⁹ Men det är också fullt möjligt att tillämpa garantlärans vid uppsåtliga brott exempelvis vid mord, misshandel, olaga tvång, stöld, skadegörelse och djurplågeri.³⁰

5.3.1 Uppsåt

Det som gärningsmannen skall ha uppsåt i förhållande till är de objektiva rekvisit som anges i lagparagrafen.³¹

Det framgår inte direkt ur lagtexten vad som menas med uppsåt. Innebörden av begreppet har därför utvecklats genom doktrin och rättspraxis. Man brukar skilja på tre olika typer av uppsåt

²⁷ Strahl, a a s 292 f, Jareborg, Brotten, första häftet, s 118

²⁸ 1:2 BrB

²⁹ Jareborg a a s 218 f, 3:7 och 3:8 BrB

³⁰ 3:1, 3:5, 4:4, 8:1, 12:1 och 16:13 BrB

³¹ Leijonhufvud m fl, a a s 32

i förhållande till effekten, direkt uppsåt, indirekt uppsåt och eventuellt uppsåt.³² Det eventuella uppsåtet har dock på senare tid ersatts av likgiltighetsuppsåt.³³ Då ordvalen i en lagparagraf inte antyder annat är det tillräckligt att gärningsmannen haft uppsåt i någon av de olika typernas mening. När så är fallet brukar man säga att paragrafen innehåller ett okvalificerat uppsåtsrekvisit. Ord som medför att det ställs ett krav på kvalificerat direkt uppsåt är exempelvis ”för att”, ”avsikt” och ”söker”.³⁴ I förhållande till övriga objektiva rekvisit anses uppsåt föreligga då gärningsmannen haft vetskap eller (numer) likgiltighetsuppsåt i förhållande till dem.³⁵

Med direkt uppsåt menas att brottet var syftet med gärningen. En mördare sägs exempelvis ha haft direkt uppsåt då hans syfte med gärningen var att döda personen som han mördade. Även då brottet endast var ett genomgångsled för att uppnå ett annat mål är det frågan om direkt uppsåt. En mördare sägs således ha haft direkt uppsåt att döda även då han dödat enbart för att exempelvis få ut ett arv.³⁶

Med indirekt uppsåt menas däremot att brottet var en nödvändig biprodukt till syftet. Vid ett mord var döden då varken åsyftad som ett genomgångsled eller ett slutmål. Det föreligger således indirekt uppsåt då gärningsmannen helt saknat syfte med det han gjorde eller då hans syfte var att göra något helt annat, så länge han insåg eller var övertygad om att personen skulle dö.³⁷ Ett exempel är en terroristgrupp som placerar ut en bomb i ett köpcentrum för att den skall explodera och föra ut ett budskap om vem som har makten. Att flera människor omkommer i explosionen är inte gärningsmannens mål och inte heller ett nödvändigt genomgångsled för att uppnå effekten att sätta skräck i befolkningen. Eftersom de placerat bomben i ett köpcentrum har han dock insett att de människor som befinner sig där kan komma att avlida.

När man tidigare pratade om ett eventuellt uppsåt ansågs detta föreligga då gärningsmannen misstänkte att det han gjorde uppfyllde brottsrekvisiten och man samtidigt kunde anta att han hade gjort samma sak även om han hade vetat detta med säkerhet. Som nämnts ovan har dock detta hypotetiska uppsåt nu ersatts av likgiltighetsuppsåt.³⁸

Likgiltighetsuppsåt anses föreligga då gärningsmannen i den faktiska situationen tagit en medveten risk i förhållande till att effekten eventuellt skulle inträda eller den eventuella

³² Holmqvist m fl a a s 1:14

³³ NJA 2004 s 176, s 18

³⁴ Holmqvist m fl a a s1:15

³⁵ Leijonhufud, a a s 58

³⁶ Wennberg, Introduktion till straffrätten s 26

³⁷ Holmqvist m fl a a s 1:14 f

³⁸ För en diskussion kring det eventuella uppsåtets nackdelar och skillnad gentemot likgiltighetsuppsåtet se NJA 2002 s 449, s 5 och 7 ff.

förekomsten av en viss omständighet. Detta samtidigt som denne var likgiltig inför om risken skulle komma att förvekligas.³⁹

När ett oäkta underlåtenhetsbrott begås krävs att den som varit handlings skyldig haft uppsåt till att effekten skulle komma till stånd. I detta krav ingår att den handlingspliktige varit medveten om att hon orsakat effekten. Exempelvis att hon borde betala något men inte gjort det. Detta är dock inte det samma som att hon måste ha tänkt på underlåtenheten just då handlingen borde ha företagits. Det är tillräckligt att hon tidigare insett vad som borde genomföras och inte sedan glömt det. Ansvar förutsätter inte heller att gärningsmannen tagit ett aktivt beslut om att underlåta att handla (så länge det är ett okvalificerat uppsåtsrekvisit).

I förhållande till andra objektiva rekvisit än effekten talar man som nämnts om två former av uppsåt, likgiltighets uppsåt (som beskrivits ovan) eller vetskap. Att ha vetskap innebär helt enkelt att gärningsmannen känner till omständigheten.⁴⁰

Ett annat objektiva rekvisit som skall vara täckt av uppsåt är här att en person befinner sig i garantställning. Det är de omständigheter som gör att personen befinner sig i garantsällning som skall vara täckta av uppsåtet.⁴¹ Det krävs inte att gärningsmannen tänkt på alla omständigheter utan det är tillräckligt att han i efterhand kan komma ihåg dessa om han tänker efter.⁴² Det spelar inte heller någon roll huruvida personen förstått att omständigheterna utgjort grund för garantställning eller inte. Hon behöver inte heller ha uppsåt i förhållande till att hon haft en skyldighet att handla. Detta stämmer överens med att man inte behöver känna till att ett visst handlande är straffbelagt för att kunna dömas till ansvar.

I vissa fall kan dock en bristande kännedom om regler medför att en person inte kan anses ha haft uppsåt. Ett exempel är då en väktare har missförstått en instruktion om att handla på ett visst sätt i en särskild situation vilket lett till att hon genom sin underlåtenhet begått ett brott. Väktaren kan i en sådan situation försvara sig med att hon inte förstått instruktionen rätt. Detta hindrar dock inte att hon kan dömas för ett oaktsamhetsbrott.⁴³

5.3.2 Oaktsamhet

Det framgår inte heller direkt av lagtexten vad som menas med oaktsamhet. Vad som anses vara oaktsamt är mycket beroende på omständigheterna i det enskilda fallet. En person har

³⁹ NJA 2004 s 176, s 17 f, HD mål nr B 1598-04 (2005-11-11)

⁴⁰ Leijonhufud, a a s 58

⁴¹ Strahl, a a s 330 ff

⁴² Holmqvist m fl a a s 1:18

⁴³ Strahl, a a s 333

varit oaktsam då hon på något sätt avvikit från att iaktta en önskvärd aktsamhet och följaktligen tagit en otillåten risk.

För att veta vad som skulle ha utgjort ett aktsamt beteende kan man exempelvis hämta vägledning av säkerhetsföreskrifter, myndigheters anvisningar eller föreskrifter i lagar. Man kan till exempel ta hänsyn till trafiklagstiftningen. En bilist som kört mot rött är ett exempel på en oaktsam förare. En aktsam bilist hade rättat sig efter trafikreglerna.

Det är dock inte alltid det finns föreskrifter eller annat som ger vägledning för vad som är aktsamt beteende. När detta saknas får man göra en bedömning av hur aktsam en normalt försiktig och ansvarskännande människa skulle ha varit under de omständigheter som förelåg i det konkreta fallet.⁴⁴ Man kan till exempel fråga sig om en sådan person skulle ha tänkt efter mer noggrant, varit mer uppmärksam, skulle ha skaffat sig mer information eller kanske haft mer självkontroll.

Efter att man gjort en bedömning av vad som hade varit aktsamt och jämfört den med vad som faktiskt hänt, skall man ta hänsyn till individens personliga förutsättningar. Man skall fråga sig om en sådan aktsamhet kunnat krävas av just den enskilde personen. Vid denna bedömning tar man hänsyn till om personen haft några svagheter som exempelvis nedsatt syn eller hörsel, liten erfarenhet, låg utbildning, klen kroppsbyggnad eller nedsatt rörelseförmåga. Man kan också ta hänsyn till om personen tillfälligt blivit väldigt nervös eller rädd. Den som ger sig in på att göra något som kräver särskilda kunskaper kan man kräva mer av. Så också av den som arbetar inom ett visst aktuellt område.⁴⁵ Vid prövningen kan man även ta hänsyn till om en person fått instruktioner från någon annan som hon haft anledning att lita på, exempelvis en arbetsledare. Det kan å andra sidan vara så att det anses oaktsamt att försätta sig i en viss situation som man sedan inte klarar ut.⁴⁶

I underlåtenhetssammanhang brukar oaktsamhet också kallas försummelse.⁴⁷ För att man skall kunna döma någon för att ha varit försumlig på grund av underlåtenhet att göra något påbjudet krävs att det otillåtna risktagandet varit relevant i förhållande till effekten. Oaktsamheten skall vidare vara kvalitativt och kvantitativt i förhållande till effekten. Vad som menas med detta kan exemplifieras med hjälp av SvJT 1955 rf s 39. I fallet hade en vakt glömt att släcka en lampa som hängde intill en vägg. Lampan började brinna på grund av att den blev överhettad. Vakten hade fått instruktioner om att släcka lampan när han lämnade

⁴⁴ Wennberg, a a s 30 f, NJA 1989 s 552, s 8

⁴⁵ Jareborg, Allmän kriminalrätt, s 321 f

⁴⁶ Leijonhufud, a a s 63

⁴⁷ Jareborg, a a s 204

stället. Trots detta friades mannen från vållande av brand (allmänfarlig vårdslöshet⁴⁸). Detta eftersom han inte borde ha insett att det skulle börja brinna om han inte släkte lampan.

Det var oaktsamt att inte följa instruktionen. Samtidigt var det klart att branden var kausal i förhållande till att vakten inte släkt lampan. Oaktsamheten var således relevant för effekten. Däremot var den förmodligen inte kvalitativ i förhållande till effekten. Den troliga anledningen till att vakten fått en instruktion om att släcka lampan är för att man på så sätt sparar ström. Om så var fallet kan vakten inte anses ha varit oaktsam på grund av att han inte följt instruktionen. Instruktionen kan då inte heller anses ha medfört att han befann sig sådan garantställning att han borde ha förhindrat brandfaran. Även om instruktionen varit sådan att det framgick att vakten skulle släcka lampan på grund av brandrisk, kan det vara så att vakten inte hade någon anledning att ta med risken för brand i sin beräkning. Då man inte borde ha räknat med risken säger man att oaktsamheten inte stod i kvantitativt förhållande till effekten.⁴⁹

Vid en vårdslöshetsbedömning skall man hålla isär vad som kallas för gärningsoaktsamhet och personlig oaktsamhet. Gärningsoaktsamhet föreligger då en person genom oaktsamhet skapat en risk för en effekt, exempelvis en skada. Personlig oaktsamhet uppstår då personen inte insåg, men borde ha insett, att gärningen på grund av risktagandet skulle kunna komma till stånd. Att personen inte använde sitt förnuft för att förhindra effekten anses då vara oaktsamt. För att personlig oaktsamhet skall föreligga krävs att man först konstaterat att gärningsoaktsamhet existerar. För att straffbar oaktsamhet skall vara för handen erfordras sedan att båda typerna av oaktsamhet kan läggas den misstänkte till last.⁵⁰

En person är att döma för ett oaktsamt underlåtenhetsbrott endast då hon känt till (eller varit likgiltig inför) att hon befann sig i garantställning. Till skillnad från vad som gäller vid uppsåtliga brott måste personen alltså ha förstått att omständigheterna utgjort grund för garantställning. Hon måste veta att hon haft en skyldighet att handla. Effekten skulle annars bli att exempelvis en bonde som inte känt till att han ägt ett visst djur skulle kunna dömas för djurplågeri då han underlåtit att sköta om djuret (16:13 BrB). Det är dock inte nödvändigt att personen förstått exakt vad garantläran innebär eller på vilket sätt hon är tvungen att handla.⁵¹

⁴⁸ 13:6 BrB

⁴⁹ Strahl, a a s 333 f

⁵⁰ Jareborg, Brotten, första häftet, s 225 f, NJA 1989 s 552, s 8 ff

⁵¹ Strahl, a a s 334

5.4 Förväntansgrundlag

Garantlärans funktion är som sagt att begränsa den krets av personer som kan komma att bli ansvariga för att ha underlåtit att utföra en handling. För att kunna göra detta måste man konstatera vilka grunder det finns som medför att en viss person förväntas handla. Detta så kallade förväntansgrundlag kan bestå av rättsregler i lag eller författning, åtagande på grund av avtal, myndlighets befallning, offentlig tjänsteställning, yrkesskyldighet, nära levnads-gemenskap eller eget föregående handlande.⁵²

Det är emellertid inte klart att det går att döma en person för en brottslig underlåtenhet även om någon av dessa grunder finns. De används framförallt som argument för att ett underlåtande är lika straffvärt som ett handlande och för att garantställning därmed borde föreligga.

Man måste vidare ta hänsyn till förhållanden runt omkring förväntansgrundlaget. Sådana förhållanden som man skall ta hänsyn till är parternas avsikter då de ingick ett avtal, tjänsteinstruktioner, befallningar i tjänsten, lagstiftarens syften och viktiga principer inom rättsordningen. Det måste gå att konstatera att det var meningen att förhindrandet av just den typen av skada som inträffat i det konkreta fallet var tänkt att omfattas av rättsplikten att handla.

Som beskrivits ovan krävs också bland annat reduktionsslut, lika straffvärdhet, kausalitet, möjlighet och subjektiv täckning.⁵³

De personer som omfattas av garantlärnan brukar delas in i två kategorier, *övervakningsgaranter* och *skyddsgaranter*. Till gruppen övervakningsgaranter tillhör de som är skyldiga att avvärja risker som uppkommer på grund av en viss farokälla som de har ansvar för. Gruppen skyddsgaranter utgörs av dem som har skyldighet att skydda något eller någon från risker som hotar. Det finns ingen klar gräns mellan de båda grupperna och ibland kan en garant passa in under båda beskrivningarna samtidigt.

Förväntansgrundlagen som utgörs av rättsregler, myndlighets befallning, offentlig tjänsteställning och eget föregående handlande används främst i förhållande till övervakningsgaranter. Detta medan åtagande på grund av avtal, yrkesskyldighet eller nära levnads-gemenskap oftast utgör förväntansgrundlag i förhållande till skyddsgaranter.

I doktrin har påpekats att förväntansgrundlagen inte enbart utgör rättsligt förankrade grunder, utan snarare pekar på förhållanden som medför att det är motiverat att fråga sig om inte underlåtenheten är lika straffvärd som en handling. Ibland är det alltså inte tillräckligt och

⁵² Jareborg, a a s 212 ff, SOU 1953:14 s 139

⁵³ Agge, a a s 313 ff

ibland inte nödvändigt att hitta stöd i lagen för handlingsplikten.⁵⁴ Det är också fullt möjligt att man i framtiden lägger till fler grunder, eller tar bort någon, som motiverar garantställning med hänsyn till att det som anses straffvärt förändras med tiden. Detta förhållande gör det svårt att få en klar bild av vad som kan föranleda garantställning.

5.5 Övervakningsgaranter

En övervakningsgarant har som sagt en rättslig plikt att handla därför att denne har ansvar för en viss farokälla. En farokälla kan exempelvis vara ett djur, en maskin, ett fordon, sprängämnen, ett vapen, en byggnad eller en annan människa.⁵⁵ Som nämnts är det många gånger oaktsamhetsbrott som aktualiseras i sammanhanget.

5.5.1 Ansvar för fordon och djur

Den som framför ett fordon i trafiken eller på sjön har en skyldighet att skydda andra från att komma till skada när hon gör detta. En sådan skyldighet har också den som äger ett djur eller exempelvis ett vapen. Garantställningen grundar sig ofta i dessa fall på lagregler.⁵⁶ Exempelvis stadgas skyldighet för hundägare att alltid utöva tillsyn över sin hund och för kreatursägare att se till att djuren är inhägnade så att de inte förstör andras mark.⁵⁷ En hundägare som inte stoppar sin hund om den bär iväg med exempelvis en sak, kan dömas för stöld eller egenmäktigt förfarande. Ett annat exempel är att någon bussar sin aggressiva hund på en annan människa. Om hunden då attackerar och skadar personen kan hundägaren dömas för misshandel. Detta är dock inte i praktiken något vanligt förekommande och praxis lyser med sin frånvaro på området.⁵⁸ Däremot finns flera fall där förare av olika fordon dömts för brott.

I RH 2002:13 står att läsa om en bilförare som blivit så trött att han somnat när han kört och därför orsakat en flickas död samt att hennes kamrat fick en allvarlig hjärnskada. Flickorna gick på trottoaren bredvid vägen där bilen körde. Då bilföraren slumrade till styrde han upp på trottoaren och körde på flickorna. Han var vid tillfället på väg hem från sitt arbete.

I lagstiftningen om straff för vissa trafikbrott står att den som när hon kör bil, i väsentlig mån, brister i den omsorg och varsamhet som är påkallad med hänsyn till omständigheterna och

⁵⁴ Jareborg, a a s 214

⁵⁵ Jareborg, a a s 214

⁵⁶ Jareborg, a a s 218 f

⁵⁷ Lag (1943:459) om tillsyn över hundar och katter, lag (1933:269) om ägofred

⁵⁸ Jareborg, a a s 218

därmed orsakar en trafikolycka, skall dömas för vårdslöshet i trafik. Av trafikförordningen framgår vidare att det är förbjudet att köra bil om man inte kan föra fordonet på ett betryggande sätt på grund av att man exempelvis är trött eller sjuk.⁵⁹ I dessa regler fann domstolen således grunden till att mannen hade skyldighet att handla.

Rätten konstaterade att orsaken till olyckan var att föraren somnat. Mannen körde bilen med feber i kroppen. När han kände att tröttheten blev extra påtaglig vevade han ner rutan, bytte musik och nöp sig i benet för att piggnat till. Man fastslog att han tagit en medveten risk som därefter fortsatt färden. Han borde ha stannat bilen och exempelvis tagit en taxi hem. Underlåtenheten att göra detta medförde att domstolen ansåg att mannen förfarit oaktsamt. Tingsrätten dömde föraren och domen överklagades inte i den delen.

Hovrätten hade bara att avgöra rubriceringsfrågan och påföljden. Där dömdes mannen för vållande till annans död, vållande till kroppsskada och vårdslöshet i trafik. Hovrätten ändrade tingsrättens dom på så sätt att brotten inte bedömdes som grova. Brotten ansågs inte var grova eftersom föraren inte varit uppenbart likgiltig inför att flickorna kom till skada. Man menade vidare att risktagandet inte var av allvarlig art. Detta i överensstämmelse med vad som har skrivits om saken i förarbetena. Trots att domstolen inte hade att ta ställning till huruvida förarens beteende var brottsligt eller ej, kan man utläsa av domen att rätten skulle ha motiverat sig något annorlunda i domskälen om möjligheten hade funnits. I domen påpekades nämligen att mannen piggnat till då han nöp sig i benet och att han på nytt blivit mycket trött först en lång stund senare. Att han andra gången inte vidtagit några åtgärder för att inte somna var enligt domstolen oaktsamt. Det faktum att han då bara var cirka 500 meter hemifrån kan ha bidragit till att man inte såg risktagandet som allvarligt.

Det finns flera exempel som visar att bilar utgör en farokälla som medför garantställning (se exempelvis bilaga 1, fall 3). Några av dessa fall visar att paragrafen vårdslöshet i trafik också ensamt kan utgöra förväntansgrundlag (se bilaga 1, fall 1 och 2). Men även då en person framför andra typer av fordon föreligger som sagt ofta en sådan ställning.

I NJA 1993 s 86 gällde frågan huruvida en tågförare skulle dömas för vållande till annans död och allmänfarlig vårdslöshet.⁶⁰ Tågföraren körde för fort (125 kilometer i timmen) in i en växelkurva vilket medförde att tåget spårade ur och delvis välte. Två personer dog, 48 personer skadades och betydande egendomsskador uppstod. Tåget skulle byta spår eftersom ett banarbete pågick.

⁵⁹ 1 § lag (1951:649) om straff för vissa trafikbrott, 3:1 Trafikförordningen (1998:1276)

⁶⁰ 3:7 och 13:3, 13:6 BrB

Utmed vägar där tåg färdas finns anordningar som ger ifrån sig ljussignaler. Ljussignalerna talar om i vilken hastighet tåget får föras fram, genom att blinka olika många gånger med olika sken. En typ av signaler visar den hastighet som tåget får färdas i där det befinner sig, så kallade huvudsignaler, och en annan typ av signaler varnar för byte av hastighet vid nästa huvudsignal, så kallade försignaler. Försignalerna finns eftersom ett tåg som kör i hög hastighet har cirka 1000 meters stoppsträcka och inbromsning måste således påbörjas i tid. Inne i förarhytten finns en slags dator som registrerar och i efterhand visar, vilken signal som skickats till tågföraren. Datorn används som ett komplement för det fall att tågföraren missat en försignal eller är osäker på vilken det var. Datorn skickar dessutom vidare information så att tåget automatisk bromsas in om chauffören missar att göra detta. Ur Statens järnvägars säkerhetsinstruktioner framgår vad en tågförare har att göra då datorn inte fungerar. För säkerhets skull skall föraren då sänka farten till 40 kilometer i timmen. Varje lokförare har avsatt betald tid för att läsa nya instruktioner och således hålla sig uppdaterad om vad som gäller med säkerheten.

Datorn slutade i det aktuella fallet plötsligt att fungera. Föraren hade missuppfattat en tidigare försignal som signalerade att han skulle börja sänka farten och han kunde alltså inte ta hjälp av datorn. Automatisk inbromsning startades eftersom chauffören inte bromsade. Tågföraren agerade sedan utifrån gamla säkerhetsföreskrifter. Han slog av den automatiska inbromsningen och ökade farten. När föraren väl såg huvudsignalen var det omöjligt att bromsa så att tåget fick stopp innan växeln. Detta innebar att tåget hade alldeles för hög fart när det åkte in i växeln vilket medförde att det spårade ur.

Högsta domstolen konstaterade att säkerhetsföreskriften ändrades tre år före händelsen och att chaufförens underlåtenhet att sätta sig in i denna innebar en allvarlig försummelse. Domstolen konstaterade vidare att föraren brustit i uppmärksamhet vad gäller den försignal som han passerat. Denna underlåtenhet var kausal i förhållande till olyckan eftersom han senare inte hann bromsa tåget. Man menade att det inte var försvarligt att köra tåget så fort att han inte hade tid att bromsa in då han såg nästa signal. Det kunde också konstateras att chauffören upptäckte huvudsignalen sent och inte började bromsa direkt då han fick syn på den. Vid en samlad bedömning, men framförallt på grund av underlåtenheten att sätta sig in i instruktionerna, dömdes därmed föraren för vållande till annans död och allmänfarlig vårdslöshet. I detta fall torde garantställning följa av chaufförens yrkesskyldighet i kombination med lagtexten som stadgar om straff för den som orsakar en tågolycka.⁶¹

⁶¹ 13:3 och 13:6 BrB

Ur NJA 2000 s 34 går att läsa hur två motorbåtar en sommarnatt krockade på sjön. Den större av båtarna körde i princip över den mindre med följd att samtliga fem ombordvarande föll i sjön och en av dem fick allvarliga skullskador. De plockades upp i den stora båten. Enligt de regler som finns om sjötrafik skall sjötrafikanter visa gott sjömanskap och iaktta sådan omsorg och varsamhet som omständigheterna kräver, för att undvika olyckor. Med gott sjömanskap menas att man skall uppträda korrekt, göra riktiga bedömningar av saklägen samt handla rätt i olika situationer som uppkommer. Den som brister i sådan omsorg eller varsamhet skall dömas för vårdslöshet i sjötrafik. Det finns vidare preciserande regler som innebär att varje fartyg skall hålla ordentligt utkik, hålla säker fart och ha ordentliga ljus på båten.⁶²

Tingsrätten konstaterade att den mindre båten inte var försedd med några lanternor samt att föraren brustit i uppmärksamhet och därför inte upptäckt den andra båten i tid. Han dömdes för vårdslöshet i sjötrafik och vållande till kroppsskada. Föraren av den stora båten blev också dömd, men överklagade. Högsta domstolen konstaterade att det finns ett visst utrymme för felbedömningar inom det som kallas gott sjömanskap. Man fortsatte med att förklara att inte alla fel som begås till sjöss, vilka resulterar i olyckor, innefattar oaktsamhet som är straffbar enligt brottsbalken.

I den större båten hade tre personer (inklusive föraren) hållit utkik för att försöka upptäcka andra båtar. Vädret var klart men eftersom det var väldigt mörkt ute såg de bara ungefär tio till 20 meter framför sig. De hade till en början använt ficklampor men slutat med detta då det knappt hjälpte. Föraren hade monterat ner lanternan som brukade sitta i fören eftersom den bländade andra båtar. Domstolen menade att det inte fanns stöd för att föraren brutit mot sin plikt att hålla utkik och att avsaknaden av lanternan i fören saknade betydelse för bedömningen. Därefter diskuterades huruvida föraren hållit en för hög hastighet. Vid en sådan bedömning skall man ta hänsyn till siktförhållandena. Uttrycket tar i första hand sikte på väderleken och inte mörker. Båten kördes i ungefär 20 knop (cirka 37 kilometer i timmen). På tio meter hade föraren kunnat sakta ner från 20 till fem knop. Rätten konstaterade att föraren inte kört för fort. Det fanns ingen hastighetsbegränsning och den fanns inga geografiska förhållanden eller annat som borde ha föranlett honom att köra saktare. Eftersom den lilla båten helt saknade ljus menade högsta domstolen att det inte kunde läggas föraren av den stora båten till last, att han inte räknat med att det fanns något hinder i vägen. Han friades därmed från anklagelserna.

⁶² 1:2 och 1:5 Sjötrafikförordning (1986:300), 20:2 Sjötrafiklag (1994:1009) och reglerna 5, 6 och 23 i 1972 års internationella sjövägsregler

På sjörättens område finns relativt tydliga och många regler om hur folk skall uppföra sig på sjön. Det torde därför nästintill alltid vara så att fordon på vattnet utgör farokällor som grundar garantställning.

5.5.2 Ansvar för fastigheter och andra anordningar

Den som äger en fastighet eller annan anordning, som till exempel en ställning eller skylt, skall enligt ordningslagen se till att brister som utgår ifrån farokällan avhjälpas så fort som möjligt. Detta gäller dock endast då bristen medför en risk för att någon eller något skall komma till skada. Det stadgas vidare om att snö och is som riskerar att rasa ner och därmed orsaka skada, skall undanröjas exempelvis från tak och rännor. Skyldigheter gäller bara på offentlig plats.

Ansvar ligger i första hand på ägaren till farokällan men kan på grund av nyttjanderättsavtal eller på annan grund övergå till någon annan. I praxis har preciserats att denna någon exempelvis kan vara en hyresgäst eller fastighetsförvaltare. I förarbetena står att läsa att domstolarna i sin rättsskipning får avgöra vem som i varje enskilt fall skall göras ansvarig.⁶³

Nyligen avgjordes i NJA 2005 s 372 vem som hade ansvaret för att ett isblock fallit ner från ett tak på en fastighet i centrala Stockholm. En person som gick på gångbanan nedanför huset träffades av blocket i huvudet och avled. Blocket var cirka 60 x 50 x 25 centimeter och delades, då det träffade personen, i två delar. Åtal väcktes mot två personer för vållande till annans död. Den första hade genom avtal med fastighetsägaren tagit på sig att ansvara för snö- och isröjning på taket till aktuell fastighet. Den andra hade, genom delegation, att ansvara för säkerheten kring bland annat den ifrågakvarande byggnaden. I hans säkerhetsansvar ingick att se till att snö och is från taken inte rasade ner på gatan nedanför.

Vad gäller sistnämnda person har gärningsbeskrivningen utformats på ett sådant sätt att han endast klandrats för att ha varit oaktsam på grund av att han inte på ett fackmannamässigt sätt satt upp de snörasskydd som fanns ovanpå taket. Tingsrätten konstaterade att snörasskyddet hade satts upp på ett ovanligt sätt men att detta berodde på att taket hade en annorlunda konstruktion. I ”Svensk standard angående snörasskydds utformning” finns regler kring hur sådana skydd skall konstrueras och fästas. Ett exempel på en sådan regel är att skydden skall klara en viss belastning i takfallets riktning. Domstolen gjorde syn på platsen och konstaterade därefter att det inte fanns några brister vad gällde snörasskyddet. Dessutom konstaterade domstolen att det inte heller kunde visas att den konstruktion som användes i det

⁶³ 3:3 Ordningslag (1993:1617), NJA 2005 s 372, s 4, NJA II 1993 s 529, prop 1992/93:210 s 277

aktuella fallet hade bidragit till att isblock lättare kunde falla ner. Det var inte heller visat att blocket fallit från det ställe på taket där skyddet fanns uppsatt. Någon oaktsamhet kunde enligt tingsrätten därmed inte läggas den säkerhetsansvarige till last. Åtalet ogillades därför i denna del.

Högsta domstolen hade sedan att avgöra huruvida den förstnämnda mannen kunde göras ansvarig. Domstolen förklarade att en person måste befinna sig i garantsällning för att kunna dömas på grund av underlåtenhet att ingripa. Domstolen konstateras också att det krävs att underlåtenheten ter sig lika straffvärd som ett handlande. Efter detta redogjorde man för vilka förväntansgrundlag som finns. Därefter konstaterades att en ägare i fall som detta intar en garantställning som härleds från ordningslagens regler om snö- och isras från hustak. Domstolen pekade på att en ägare ofta anlitar andra för att avlägsna snö och is. Man förklarade vidare att, enbart den omständigheten att en fackman eller entreprenör tagit över sådana arbetsysslor, inte automatiskt medför att dessa inträtt i ägarens garantställning. För att avgöra om garantställningen övergått måste man granska åtagandet. I förevarande fall framgick av avtalet att mannen, som företrädare för sitt bolag, hade åtagit sig att se efter om snö eller is behövde skottas bort från taket. Om så behövdes skulle han göra det så fort som möjligt. Det var också han som hittills kontrollerat snömängden varje dag. Rätten menade därför att han genom sitt åtagande och faktiska handlande hade övertagit fastighetsägarens garantställning.

Högsta domstolen menade att mannen varit oaktsam eftersom han aldrig hade varit uppe på taket för att ta reda på hur det såg ut där. Hade han varit där hade han vetat att taket var konstruerat på ett sådant sätt att det den aktuella dagen fanns risk för ras. Med tanke på att det dagen innan var så mycket som 40 centimeter snö på marken och att temperaturen skiftat mellan minus- och plusgrader under natten, borde mannen ha begett sitt upp på taket för att kontrollera rasrisken. Han borde enligt rätten åtminstone ha spärrat av gångbanan nedanför fastigheten. Mannen hade bara tittat på hustaket från gatan och detta tidigt på morgonen då det fortfarande var mörkt ute. Han hade vid detta tillfälle inte uppfattat att något behövde åtgärdas. Detta tillsammans med att fastigheten var belägen på en av Stockholms populära gågator gjorde att domstolen såg hans åtgärd som otillräcklig och dömde honom för vållande till annans död.⁶⁴ Fallet tillhör ett av de få där garantläran har förklarats och uttryckligen använts. Enligt min mening är domskälen mycket pedagogiskt författade utifrån denna

⁶⁴ För äldre liknande fall där åtalet ogillats se NJA 1937 s 613

synvinkel. Detta är något som i större utsträckning borde eftersträvas vid författande av domar.

Vad gäller fastighetsägares skyldighet att skotta och sanda gångbanor, trappor, tillfarter och liknande som ligger intill deras byggnad finns ofta lokala föreskrifter.⁶⁵ Då en fastighetsägare brustit i detta hänseende har hittills endast skadestånd aktualiserats.⁶⁶ Det är därför oklart om sådana lokala föreskrifter skulle kunna innebära att ägaren intar garantställning trots att byggnaden inte är belägen på offentlig plats.

Men även om byggnader som finns på offentlig plats utgör farokällor är hus, rum, restauranger eller trädgårdar annars inget som ägaren, eller någon annan, ansvarar för på så sätt att de kan hamna i garantställning.⁶⁷ En hyresgäst har dock, genom att ha skrivit på hyresavtalet, en skyldighet att vårda sin lägenhet väl.⁶⁸ En hyresgäst som exempelvis inte stänger av vattenkranen eller släcker en eld, med följd att lägenheten skadas, kan därför göras ansvarig för skadegörelse. Däremot torde man inte kunna bli fälld för mordbrand eller allmänfarlig vårdslöshet om man underlåter att släcka en uppkommen eldsvåda som någon annan orsakat. Detta eftersom regeln om att hyresgästen skall vårda lägenheten tar sikte på att skydda hyresvärdens egendom. Meningen är att hyresvärden skall få ersättning för uppkommen skada. I doktrin går att läsa att det inte torde vara lika straffvärt att en hyresgäst tittar på då en eldsvåda uppkommit som att denne orsakat den själv. Detta även om hyresgästen inte tyckte om sin hyresvärd och därför glatt såg på då byggnaden brunnit ner.⁶⁹ Annorlunda kan det dock förhålla sig om ägaren är skyddsgarant till någon som befinner sig i lägenheten, då skulle ansvar kunna utdömas för mordbrand eller allmänfarlig vårdslöshet.⁷⁰

I ordningslagen finns också regler som angår ägare till brunnar, bassänger och andra dylika anläggningar. Dessa skall förses med sådana säkerhetsanordningar som behövs med tanke på var farokällan finns och hur den är beskaffad. Också i detta sammanhang går att överlåta ansvaret genom nyttjanderättsavtal eller på annat sätt.⁷¹

I NJA 1980 s 454 går att läsa hur en pojke drunknat på grund av att han ramlat ner i en brunn. Frågan gällde om fastighetsägaren till gårdsplanen där brunnen fanns, kunde göras ansvarig för vållande till annans död. Öppningen till brunnen fanns i markhöjd och var övertäckt med en järnlucka som hade vridbara järnfästen. Djupet i brunnen var tolv meter och vattennivån

⁶⁵ 3 § Lag (1998:814) med särskilda bestämmelser om gatuhållning och skyltning, lokala föreskrifter för gatuhållning i Göteborgs kommun

⁶⁶ Se exempelvis NJA 1943 s 201, NJA 1949 s 104 och NJA 1950 s 162

⁶⁷ Jareborg a a s 219

⁶⁸ 12:24 Jordabalk (1970:994)

⁶⁹ 12:1 BrB, Agge, a a s 315 f, Strahl, a a s 325 f

⁷⁰ Jareborg, Brotten, tredje häftet, s 39

⁷¹ 3:5 Ordnl

låg på åtta meter. Luckan var 64 x 73 centimeter och vägde 18 kilo. På luckan låg en sten som vägde 36 kilo. Brunnen fungerade som extra vattenkälla för de som bodde i området.

Högsta domstolen kom fram till att fastighetsägarens åtgärder torde ha varit tillräckliga för att förhindra att någon oavsiktligen skulle komma att flytta brunnslocket. Man menade dock att åtgärder borde ha vidtagits så att även klåfingriga barn förhindrades från att flytta locket. Den troliga orsaken till att pojken ramlat ner i brunnen var att han flyttat på stenen och rubbat locket något åt sidan. Därefter har han antagligen lutat sig på locket så att det vickat till med följd att han ramlat ner i vattnet.

Domstolen tog, när man avgjorde målet, hänsyn till att fastighetsägaren själv trodde att skyddsanordningarna var tillräckliga. Vidare tog man i beaktande att anordningarna funnits där sedan länge, innan det att han köpte fastigheten och rentav innan den tidigare ägarens köp. Den förre ägaren hade många barn och bedrev pensionat med ridläger för ungdomar. Trots detta hade han inte bedömt det som nödvändigt att ytterligare säkra brunnen. Till detta kommer att en arrendator som inledningsvis bedrivit jordbruk på en del av marken vid ett tillfälle hade tagit bort locket och sedan tillsammans med fastighetsägaren lagt tillbaka det. De båda bedömde då att anordningen var tillräcklig. Det fanns inte heller någon som tidigare ifrågasatt säkerheten vid brunnen och inte heller hade där tidigare skett olyckor. I och med dessa omständigheter och på grund av anordningens sammanlagda tyngd menade domstolen att fastighetsägaren måste ha haft viss fog för att det var tillräckliga skydd vid brunnen. Högsta domstolen menade att hans underlåtenhet, som byggde på en i viss mån förståelig missbedömning, inte utgjorde straffbar oaktsamhet. Han friades därmed från anklagelserna.

Enligt min mening är det en bra metod att se hur andra människor i omgivningen agerat eller inte agerat, för att avgöra om en person gjort vad som kunde krävas av henne. Hur andra människor betar sig ger indikationer på hur aktsam en normalt försiktig och ansvarskännande person skulle ha varit i det aktuella fallet.

Idag finns ett tillägg i ordningslagen som inte fanns i den ordningsstadga som gällde då det aktuella fallet avgjordes.⁷² Det framgår särskilt att man skall ta i beaktande att barn kan tänkas befinna sig i området när man bedömer vilka säkerhetsanordningar som krävs, i situationer som den förevarande. Det kan därför vara så att domstolen nu skulle ställa högre krav än vad man tidigare gjort.

Även i NJA 1991 s 163 går att läsa om hur en pojke omkommit. En lördagsnatt hade ungdomar haft fest i en längenhet i ett bostadshus. I samband med detta hade en spegel som

⁷² 3:5 OrdnL

utgjorde en vägg i husets hiss gått sönder. Det hade då blivit ett hål i hissväggen ovanför midjehöjd. Då pojken som bodde i huset, på söndagen, åkte med hissen tittade han ut genom hålet. Han klämdes då så att huvudet krossades mellan baksidan på hissen och dess styranordning som bestod av en motvikt som vägde cirka 600 kilo. Motviktens bana löpte precis utanför hålet. Annars var det ungefär 40 centimeter till väggen och inget annat som stod ut som man kunde skada sig på, om lutade sig ut. På söndagsmorgonen hade en av hyresgästerna ringt till bostadsrättsföreningens sekreterare och påpekat att hon inte kunnat sova på grund av festligheterna och i samband med detta berättat att hissen var trasig. Sekreteraren hade då ringt ordföranden och berättat detta. När denne fick samtalet hade han gått ut och tittat i hissen och gjort bedömningen att åtgärder kunde vänta tills fastighets-skötaren var i tjänst på måndagen, eftersom det såg ut att vara snickeriarbete som behövdes. Frågan var om bostadsrättsföreningens ordförande skulle göras ansvarig för vållande till annans död. Enligt då gällande regler hade ägare till hissar att vidta åtgärder när det uppstod fara för olyckor i samband med hissens användande.⁷³ Högsta domstolen konstaterade att ordföranden på grund av sin tjänst, tillsammans med att han påtagit sig att bestämna vilka åtgärder som skulle vidtas, var ansvarig. Rätten kungjorde att ordförandens underlåtenhet att stänga av hissen var kausal i förhållande till olyckan. Domstolen resonerade sedan på liknande sätt som i fallet ovan. Man konstaterade att ordföranden visserligen gjort en felbedömning men att hans handlande inte var så klandervärt att oaktsamheten skulle straffas. Vid bedömningen tog man, på liknande sätt som i brunnsfallet, hänsyn till att ingen av hyresgästerna som använt hissen under söndagen hade reagerat eller anmält skadan. Till denna omständighet lades att ordförande inte nonchalerat eller varit likgiltig i förhållande till hisskadan samt att det inom fastighetsföreningen fanns regler om att barn inte fick åka i hissen ensamma. Dessutom hade ingen liknande skada någonsin inträffat tidigare och risken för en olycka bedömdes därför ha varit liten. Domstolen konstaterade vidare att situationen inte uppkommit i ett sammanhang där föreningen ägnat sig åt en riskfylld verksamhet eller att situationen orsakats av bristande tillsyn av hissen. På grund av dessa omständigheter ogillades åtalet.

Man kan dock fråga sig om inte åkande i hiss borde betraktas som en riskfylld verksamhet eftersom det uppenbarligen särskilt lagstiftats angående hissar. Det är dock tveksamt om ett sådant resonemang hade gjort någon skillnad för bedömningen i fallet. Vad gäller nuvarande regler om hissar ges föreskrifter ut av Boverket. I deras författningssamling står att läsa att

⁷³ 11 § Kungörelse (1939:783) angående anordnande och begagnande samt tillsyn av vissa hissar

ägare, eller den som är satt i ägarens ställe, fortlöpande har att kontrollera att det finns tillfredsställande skydd för säkerhet och hälsa vid användande av hissar.⁷⁴ Denna regel borde idag kunna användas som stöd för att hissägare befinner sig i garantställning. Den talar dock inte om exakt vem som är ansvarig utan detta får, precis som i förevarande fall, avgöras med hjälp av andra omständigheter som exempelvis ett åtagande. Som styrelseledamöter i en förening torde man dock alltid ha en allmän övervakningsplikt av verksamheten. Därför är det troligt att ansvaret skulle ligga på styrelsen och då i första hand ordföranden. Detta även om fastighetens praktiska skötsel överlåtits till utomstående.⁷⁵

5.5.3 Ansvar i arbetsförhållanden

Ansvar i arbetsförhållanden grundar sig vanligtvis på lagregler eller myndighets befallning (framförallt genom yrkesinspektionens ålägganden) tillsammans med interna regler kring arbetsfördelning, instruktioner eller åtaganden.⁷⁶ Från och med 1991 finns ett stadgande i 3:10 BrB vilket torde medföra att arbetsgivare (eller dennes ersättare) alltid befinner sig i garantställning i de situationer som omfattas av paragrafen. Där stadgas:

”Om brott, som i 7-9 §§ sägs, har begåtts genom att någon uppsåtligen eller av oaktsamhet åsidosatt vad som i enlighet med arbetsmiljölagen (1977:1160) ålegat honom till förebyggande av ohälsa eller olycksfall, döms för arbetsmiljöbrott till straff som i nämnda lagrum sägs.”

De brott som stadgas i paragraferna sju, åtta och nio är vållande till annans död, vållande till kroppsskada eller sjukdom och framkallande av fara för annan. Det den ansvarige enligt arbetsmiljölagen är skyldig att göra är att skydda arbetstagare från att komma till skada exempelvis genom att rätta till brister eller varna för risker. Denne är också skyldig att bland annat vidta betryggande skyddsåtgärder och se till att maskiner, redskap och andra tekniska anordningar är riktigt placerade och används på rätt sätt.

Av förarbetena till arbetsmiljölagen framgår det att i första hand är den högsta chefen som är ansvarig enligt lagen (ofta den verkställande direktören). Det framgår också att ansvaret kan delegeras men att det krävs att det skett på rätt sätt för att det straffrättsliga ansvaret skall anses ha övergått. Krav som ställs i detta hänseende är att det med delegeringen följer tillräckliga beslutsbefogenheter, att det finns behov av att delegera och att den som övertar

⁷⁴ 4 kap 1 § Boverkets författningssamling

⁷⁵ NJA 1991 s 163, s 5

⁷⁶ Jareborg, Brotten, första häftet, s 218 f

ansvaret har tillräckliga erfarenheter och tillräcklig kunskap inom området. Om det skulle vara otydligt huruvida en delegering skett, stannar ansvaret på den nivå över till vilken tydlig delegering skett.⁷⁷ I vissa fall kan dock också underställda befattningshavare ha ett visst ansvar, utan att delegering skett, om det följer av deras arbetsuppgifter eller deras ställning.⁷⁸ Ett av många exempel på då garantläran aktualiserats i arbetsförhållande är NJA 1991 s 247 (se även bilaga 2, fall 7). I fallet klämdes en betongarbetare mellan en transportvagn och en vägg. Han fick på grund av händelsen allvarliga inre skador och avled senare samma dag. När arbetaren klämdes höll han på att smörja en betongficka med olja för att den senare samma dag lättare skulle kunna tvättas ren. Han var för att kunna göra detta tvungen att stå där transportvagnen sedermera kom åkande. Vagnen kördes datorstyrt längs en räls och transporterade betong mellan olika behållare. Vid dagen för olyckan var olika skyddsanordningar som tillhörde vagnen satta ur funktion. Så hade varit fallet en längre tid, sedan systemet datoriserats. Skyddsanordningarna utgjordes av en bom som hade till uppgift att sänka transportvagnens hastighet, ett system av varningslampor som skulle blinka då vagnen användes och en säkerhetsbygel som vid en krock skulle utlösa en nödbroms.

En test som gjordes i efterhand visade att arbetaren sannolikt hade klarat sig från skador om säkerhetsbygeln hade varit i bruk. Det kunde också konstateras att mannen endast skulle ha fått lindrigare skador om bommen hade använts. Det uppenbarades även att fungerande varningslampor förmodligen hade gjort honom uppmärksam på att vagnen kom farande. Platschefen på arbetsplatsen hade under en längre tid underlåtit att vidta några åtgärder för att öka säkerheten och hade inte ens märkt att förevarande säkerhetsanordningar saknades. Han var högsta chefen på arbetsplatsen. Han dömdes därför för vållande till annans död. Frågan uppkom om även förmannen på arbetsplatsen kunde anses ha varit vållande till olyckan.

Högsta domstolen konstaterade att det enligt arbetsmiljölagen är straffbart att sätta en skyddsanordning ur bruk om man inte haft godtagbara skäl att göra så.⁷⁹ Detta hindrar dock inte att man utdömer straff enligt brottsbalken på grund av underlåtenhet att kontrollera skyddsanordningen. Domstolen påpekade att en förutsättning för att döma till ansvar med anledning av underlåtenhet är att denna i enlighet med garantläran anses lika straffvärd som ett orsakande genom handling. Rätten fortsatte genom att beskriva att så exempelvis kan vara fallet om det någonstans stadgas om en skyldighet för den underlåtande att handla. Man uttryckte

⁷⁷ Prop 1976/77:149 s 373 f, NJA 1993 s 245, s 5

⁷⁸ NJA 1991 s 247, s 8, NJA 1993 s 245, s 6 f, NJA 2004 s 126, s 6, 7 och 9

⁷⁹ 8:2 Arbetsmiljölagen (1977:1160)

sedan att arbetsgivarens plikt att förebygga olycksfall enligt arbetsmiljölagen var ett sådant stadgande.

Rätten konstaterade därefter hur reglerna för delegering ser ut och att ett säkerhetsansvar även kan följa av att en arbetare tilldelas en särskild arbetsuppgift. Befattningsbeskrivningen kan i sådana fall vara vägledande menade man. Någon sådan fanns inte förevarande fall men förmannen ansågs på grund av sin tjänsteställning ändå ha ett visst ansvar. I en förmans arbetsuppgifter ingår att instruera de andra arbetarna om olycksrisker och ingripa om han märker att skyddsföreskrifter inte efterföljs. Förmannen i fallet hade dock inte lagt märke till att säkerhetsbygeln saknades. På grund av detta och att han inte fått några särskilda instruktioner om att med jämna mellanrum kontrollera nämnda säkerhetsanordningar ansåg domstolen att han inte varit oaktsam och åtalet mot honom ogillades.

Före 1991 dömdes arbetsgivare och andra, i de situationer som nu omfattas av 3:10 BrB, direkt enligt paragraferna som det nu hänvisas till. Garantställningen byggde då ofta på stadganden i arbetsmiljölagen och före år 1977 på bland annat arbetarskyddslagen av 1949. Enligt sistnämnda lag hade arbetsgivare att, efter vad som skäligen kunde begäras, förebygga att arbetstagare drabbades av olyckor med hänsyn till arbetets natur. Av doktrin framgår att detta stadgande inte ensamt kunde medföra garantställning och straffrättsligt ansvar. Det krävdes på den tiden kombination med exempelvis en underlåtelse att följa en föreskrift som meddelats med stöd i samma lag, andra interna föreskrifter eller dylikt. Fallen belyser dock situationer som också idag hade medfört garantställning eftersom det alltså krävdes mer förr (se bilaga 2, fall 1-3 samt 5 och 6).⁸⁰

Paragrafen som straffbelägger arbetsmiljöbrott infördes främst av pedagogiska skäl. Ur förarbetena framgår att man ville urskilja de fall då ovan nämnda vållandebrott orsakats inom ramen för ett arbetsförhållande. Detta eftersom allmänheten förmodades förknippa brotten med andra typer av förfaranden. Det ansågs betydelsefullt att utforma brotten så att berörda och allmänheten lätt kunde få grepp om vilka förfaranden som är straffbelagda.⁸¹ Eftersom stadgandet förtydligar att det räcker med ett brott mot arbetsmiljölagen för att en arbetsgivare också skall kunna dömas till annat straffansvar, krävs inte längre exempelvis interna föreskrifter för att garantställning skall uppstå. Sådana används numer mest vid oaktsamhetsbedömningar eller för att reda ut vem som har ansvaret i en viss situation.

Ett exempel på detta är NJA 1993 s 245. Hovrätten konstaterade att det varit oaktsamt att ingen hade satt upp skyddsräcken runt ett stort schakt på en byggplats. Schaktet användes till

⁸⁰ Strahl, a a s 323

⁸¹ Holmqvist m fl, a a s 3:65 f

att frakta byggmateriel. Av arbetarskyddsstyrelsens bestämmelser framgick att man alltid var tvungen att förse schakt med skyddsräcken då fallhöjden var över två meter. En anställd ramlade ner i hålet i samband med att han utförde kontrollarbeten på en övervåning. Han föll cirka tre meter vilket resulterade i en skullskada.

Högsta domstolen hade sedan att avgöra vem som bar ansvaret för händelsen. Det var gatukontoret som var byggherre. Enligt gatukontorets instruktioner hade chefen för avdelningen som utförde arbetet arbetsmiljöansvaret. Avdelningen var dock indelad i fyra byråer och av instruktionerna framgick att även byråchefen hade ett sådant ansvar. Av instruktionen ovan hade byråchefen att leda byråns verksamhet och avdelningschefen att leda avdelningens verksamhet. Det var således byråchefen som var på plats vid bygget. Avdelningschefen brukade inte besöka arbetsplatsen. Domstolen tolkade det därför som att gatukontoret genom instruktionerna försökt förmedla en delegering. Trots att denna delegering varit oklar i form av formuleringar och att byråchefen inte tagit del av instruktionen, ansåg domstolen att denna chef kände till sitt ansvar. Han hade gått bredvid sin företrädare innan han tog över arbetet och borde då ha lärt sig vad som gällde. Av dessa skäl ansåg domstolen att avdelningschefen hade fog för att utgå ifrån att byråchefen såg till att det inte brast i säkerheten på arbetsplatsen. Förstnämnd chef friades därmed från anklagelserna och byråchefen stod inte åtalad.

Vad som enligt arbetsmiljölagen gäller för arbetstagare gäller även för värnpliktiga och den som genomgår utbildning.⁸²

I NJA 2004 s 80 var frågan huruvida rektorn för en gymnasieskola hade straffrättsligt ansvar för en elev som skadat sig. Eleven gick egentligen på högstadiet men deltog i ett projekt med anpassad studiegång eftersom han var skoltrött. Av den anledningen befann han sig på gymnasieskolan i fråga. Han använde, under en lärarledd lektion, tillsammans med sin kompis en bockningsmaskin. Pojkarna höll på att göra cd-ställ. Samtidigt som eleven sträckte in handen i maskinen för att rätta till en metallbit startade kompisens maskinen då han inte uppfattat situationen. Biten användes på uppmaning av läraren eftersom delarna som skulle bockas var mindre än vad maskinen var ämnad att klara av. Eleven klämde handen i maskinen och skadorna var så allvarliga att han fick amputera flera fingrar och fick nedsatt rörlighet i kvarvarande fingrar.

Av det internkontrollprogram för arbetsmiljön som barn- och utbildningsnämnden i kommunen författat följer att rektorn haft det övergripande ansvaret enligt arbetsmiljölagen och därmed haft att garantera säkerheten.⁸³ Det hade ingen betydelse att eleven inte gick på

⁸² 1:3 AmL

⁸³ 2:5, 3:2, 3:2a, 3:3 och 3:6 AmL

skolan eftersom rektorn godtagit att lärare, lokaler och maskiner användes i projektet för anpassad studiegång. Högsta domstolen konstaterade dock att ansvaret inte var tillräckligt för att medföra straffrättsligt ansvar. Eftersom läraren arbetade i den direkta skolmiljön ansåg domstolen att också han bar ett visst ansvar. Domstolen menade att orsaken till olyckan var att pojkarna fick arbeta samtidigt vid maskinen med bitar som apparaturen inte var ämnad att klara av. Rätten konstaterade därmed att maskinen använts på ett felaktigt sätt och att det ligger i sakens natur att maskiner kan vara farliga om de används på ett sådant sätt. Detta tillsammans med att det inte funnits några tecken på att säkerhetshöjande åtgärder behövdes (maskinen hade använts i över 15 år utan att någon skadats), gjorde att domstolen ansåg att rektorn haft fog för antagandet att maskinen inte skulle orsaka några olyckor. Rätten slog fast att rektorn inte kunde anses ha orsakat skadan eftersom hon inte brustit vid den riskbedömning som genomförts. Hon ansågs inte ha förfarit oaktsamt och friades därmed från anklagelserna om arbetsmiljöbrott.

I NJA 2004 s 34 beskrivs hur en värnpliktig drunknade vid ett vattenhinder i samband med en övning på en hinderbana. Övningen som pågått flera dagar utgjorde en del av den värnpliktiges amfibieutbildning. Den aktuella dagen var den endast några plusgrader såväl i vattnet som på land. Vattnet var strömt och vattenståndet var cirka 60 centimeter över normal nivå, vilket innebar att det var cirka 210 centimeter djupt vid hindret. Hindret var dessutom ungefär 70 meter brett på grund av vattenståndet, vilket kan jämföras med de 30 meter som normalt var fallet. Den värnpliktige hade strax före ifrågavarande hinder av någon anledning hamnat under vattnet. Det tog cirka 30 sekunder innan han drogs upp och hjärt- och lungräddning kunde påbörjas. Trots att det gått relativt snabbt gick hans liv inte att rädda. Dödsorsaken kunde inte med säkerhet fastställas men det kunde konstateras att den värnpliktige dött på grund av drunkning. Han avled antingen för att han andats in för mycket vatten eller av att hjärtat och därmed andningen stannat på grund av det kalla vattnet.

Frågan gällde huruvida någon kunde klandras för arbetsmiljöbrott eller vållande till annans död. Inom försvarsmakten finns en säkerhetsinstruktion där det framgår bland annat vem som ansvarar i olika situationer och vad som förväntas av den ansvarige. Av instruktionen framgår att det skall finnas en övningsledare som ansvarar för varje övning, delövning och delmoment. Övningsledaren är också säkerhetschef över det hon ansvarar för om inte någon annan tilldelats denna roll. Säkerhetschefen skall enligt instruktionen fortlöpande genomföra en säkerhetsanalys och vidta åtgärder om så behövs. Vid den aktuella övningen hade bataljonschefen i enlighet med instruktionen utsett en övningsledare och en biträdande

övningsledare. Den sistnämnde hade säkerhetsansvar för det ifrågavarande hindret och det var också han som sedermera drog upp den värnpliktige ur vattnet och försökte livrädda honom. Högsta domstolen konstaterade att den biträdande övningsledaren underlåtit att vidta åtgärder för att iaktta en tillräcklig säkerhetsnivå. Enligt instruktionen som den biträdande övningsledaren hade att följa borde han bland annat ha kontrollerat vattennivå, strömstyrka och temperatur i vattnet. Reglerna i instruktionen var visserligen inte direkt tillämpliga på situationen. Domstolen menade dock ändå att dessa gav viss ledning eftersom de syftade på liknande situationer samt fanns till för att undvika olyckor. Domstolen ansåg att den ansvarige därför i vart fall hade brutit mot grunderna till dessa regler. Han borde ha sett till att hindret utgått ur övningen. Alternativt skulle han ha klassificerat om det så att större säkerhet i form av bland annat följebåt fanns på plats. Domstolen konstaterade att den ansvarige gjort en felbedömning, eftersom han borde ha förstått att hindret inte kunde passeras som vanligt, den aktuella dagen.

Trots att ledaren således underlåtit att genomföra en korrekt säkerhetsanalys ansåg domstolen inte att han varit straffbart oaktsam. Detta eftersom man konstaterade att det var tveksamt om det någonsin gick att genomföra övningen vid det aktuella hindret i överrensstämmelse med säkerhetsföreskrifterna. Hindret var ett fast sådant på en bana som fanns där året om. Den omständigheten att hindret hade använts under liknande förhållanden tidigare, och att ledaren därmed följde praxis, gjorde att domstolen inte ansåg att oaktsamheten kunde läggas den enskilda ledaren för dagen till last. Domstolen konstaterade att det snarare var fel på hur hindret inrättats och man fastslog att den biträdande övningsledaren därför inte var lika straffvärd som någon som annars vållat en annan människas död. Domstolen vägde också in att instruktionerna var svårtolkade. Därmed ogillades åtalet. Fler liknande exempel finns (se bilaga 2, fall 4).

Av intresse i sammanhanget är även ett fall som berör arbetsgivarens ansvar gentemot arbetstagare efter arbetstid. I NJA 1950 s 506 gällde frågan huruvida en arbetsgivare kan anses ha vållat en olycka på grund av att han lånat ut en såg, som saknat ett visst säkerhetsskydd, till en anställd att använda på fritiden. Mannen skadade sitt finger vid sågningen då han kom åt sågklingans tandrad. Han fick sedermera amputera två leder i ett finger. Högsta domstolen konstaterade att sågning med hjälp av maskinen ingick i den anställdes vanliga arbetsuppgifter. Domstolen menade vidare att anledningen till att mannen fått låna sågen var att han var anställd hos arbetsgivaren. Man menade att ett så starkt samband mellan anställningsförhållandet och utlånet av sågen förelåg att olyckan skulle bedömas på

samma sätt som om den hänt under arbetstid. På grund av säkerhetsbristerna ansåg alltså domstolen att arbetsgivaren skulle utge skadestånd till arbetstagaren.

Fallet är relativt gammalt och rörde endast skadestånd vilket medför att det inte säger något säkert om hur en domstol idag skulle döma i ett liknande fall där åtal om straffansvar väckts.

5.5.4 Ansvar för eget föregående beteende

Ett av det förväntansgrundlag som nämnts ovan är att man förväntas *ansvara för sitt eget beteende*, när det har orsakat en viss effekt. Det är i dessa fall man själv som har framkallat farokällan och denna ser därmed olika ut beroende på vad det är man har gjort. Dessa fall kallas ibland även för ingerensfall vilket betyder fall med inblandning. Det syftas då på inblandning i händelseförloppet.

Ansvar för eget föregående beteende förutsätter att personen själv har satt igång det händelseförlopp som är kausalt till effekten. En andra förutsättning är att händelseförloppet ryms under en brottsbeskrivning och således utgör en otillåten gärning. En tredje är att personen inte uppfyllde något subjektivt rekvisit då hon startade händelseförloppet. Det är vidare en förutsättning att personen sedan kommit att uppfylla det subjektiva rekvisitet innan effekten inträtt. Därefter är man alltså skyldig att handla för att undvika ansvar på grund av underlåtenhet.

När ansvar utdöms på grund av ett eget föregående beteende är det inte på grund av igångsättandet av händelseförloppet, utan det är det faktum att personen sedan underlåtit att handla när hon haft en skyldighet att avvärja den fara hon framkallat, som är straffbart.⁸⁴

I de fall då gärningsmannen haft uppsåt eller varit oaktsam då hon satte igång händelseförloppet döms istället som vanligt för den handling som orsakat effekten. Ett ofta använt exempel får belysa detta.

En person gräver ett hål i marken. Hålet är grävt på ett ställe där många människor passerar. När mörkret faller ramlar en annan person ner i hålet och bryter benet eftersom hon inte kunde se det. Personen som grävde var oaktsam i förhållande till olyckan och blir på grund av detta handlande ansvarig för vållande till kroppsskada.

Om personen som grävde hålet däremot tänkte komma tillbaka innan det blev mörkt för att fylla igen det eller markera det med exempelvis varningsreflexer, kan hennes grävande inte anses ha varit oaktsamt i förhållande till olyckan. Men är det sedan så att personen som grävt

⁸⁴ Jareborg, a a s 214 ff, Strahl, a a s 327, Agge, a a s 319

gropen aldrig kom tillbaka för att fylla eller märka ut hålet kan hon istället straffas för vållande till kroppsskada på grund av sin underlåtenhet att göra detta.

Den omständigheten att hon faktiskt tänkte märka ut hålet eller på annat sätt varna folk räcker inte eftersom det skulle vara alldeles för lätt att alltid ta till ett sådant argument som ursäkt. Det skulle vara väldigt svårt att motbevisa. En annan sak är att den som grävde blivit förhindrad att komma tillbaka till hålet som hon planerat och att ett förhinder av effekten därför var omöjligt. I detta senare fall skall hon inte dömas till ansvar på grund av omöjligheten.⁸⁵

Sedan 1994 stadgas i ordningslagen att den som gräver, tar upp isvak, schaktar eller genomför liknande arbete är skyldig att vidta de åtgärder som krävs för att personer eller egendom inte skall komma till skada. Vad som krävs skall bedömas utifrån anläggningens läge och beskaffenhet.⁸⁶ I ett fall som i exemplet ovan torde garantsällning därför inte behöva grundas på eget föregående handlande, utan det går numera att hitta stöd för en sådan ställning i lag.

Underlåtenheten i händelseförloppet skall som nämnts utgöra en otillåten gärning. Detta innebär exempelvis att den som befunnit sig i en nödvärnssituation för att hon blivit attackerad, inte kan dömas för underlåtenhet att hjälpa personen som hon försvarat sig mot. Detta gäller dock oftast inte om hon använt övervåld.⁸⁷

Det sagda innebär också att den som bjuder någon på sprit, så att hon blir så full att hon ramlar i vattnet och drunknar, kan stå på kajen och titta på utan att straffas för att hon inte ingriper. Detta eftersom händelseförloppet inte innefattar något otillåtet risktagande. Om en person bjuder på alkohol på ett ställe där det är farligt att vara eller där folk utövar en farlig aktivitet, exempelvis försränning, kan det dock bedömas annorlunda.

Alternativet skulle vara att även tillåtna handlingar skulle kunna medföra att en person anses befinna sig i övervakningsgarantställning. Detta skulle dock få orimliga konsekvenser eftersom så gott som alla handlingar en människa genomför innebär att hon sätter igång ett orsaksförlopp. I princip skulle då alla handlingar kunna leda till att man anses befinna sig i garantställning.⁸⁸

Det finns inte något fall i praxis där någon dömts till straff på grund av underlåtenhet som bygger på en garantställning vilken uppstått på grund av eget föregående handlande. Det är till och med omdiskuterat om eget föregående handlande verkligen utgör en grund för garantställning. Det kan dock konstateras att så är fallet delvis eftersom det finns några fall på

⁸⁵ Strahl, a a s 328 f

⁸⁶ 3:4 OrdnL

⁸⁷ Jareborg, a a s 215

⁸⁸ Carlbom, Straffbar underlåtenhet s 18 f

området där det diskuterats kring eget föregående handlande. Devis också för att det finns domar där skadestånd utdömts med hjälp av ett resonemang kring sådant handlande.

Ett exempel på när straffansvar på grund av eget föregående handlande diskuterats är SvJT 1996 rf s 81. I fallet hade en flicka i 15-års åldern följt med en pojke i samma ålder hem till dennes bostad i hans föräldrahem. Föräldrarna var bortresta och ungdomarna hade bland annat dansat och druckit lite alkohol. På kvällen gick flickan iväg för att ringa ett samtal. När hon kom tillbaka var hon ledsen. Hon fick då syn på en burk med sömntabletter som tillhörde pojken. Hon frågade om hon fick ta några och pojken som inte trodde att tableterna var farliga tillät henne att göra så. Hon hällde upp ungefär fem stycken i sin hand och gick på toaletten för att svälja dem. En stund senare somnade hon och pojken bar därför upp henne till sina föräldrars rum. Flickan vaknade sedan inte på över två dygn och pojken kallade trots detta inte på läkare. Pojken kollade med jämna mellanrum ifall flickan hade vaknat. Han försökte också väcka henne genom att hålla vatten i hennes mun. Till slut ringde han ambulans eftersom han blev orolig då han kände att hon hade blivit kall. Flickan var redan avliden då hon kom till sjukhuset eftersom hon tagit en överdos av sömntabletterna då pojken inte såg. Åklagaren ville att pojken skulle dömas för vållande till annans död eftersom han inte kallat på hjälp i tid.

Domstolen konstaterade att en överksamhet som är att likställa med ett handlande kan bestraffas i vissa fall. Man förklarade därefter att detta dock förutsatte att den underlåtande befunnit sig i garantställning. Det fastslogs vidare att pojken inte befann sig i någon sådan på grund av lagstiftning, avtal, myndighetsbefallning eller liknande. Domstolen fastslog sedan att man visserligen också kan befinna sig i garantställning på grund av sitt eget föregående handlande. Det konstaterades dock sedan att pojken inte vidtagit några åtgärder som var ägnade att framkalla situationen i fråga och att han därför inte befann sig i garantställning heller på denna grund. Flickan hade själv tagit tableterna och pojken visste inte heller att hon tagit så många eller att de var farliga. Domstolen frikände därmed pojken.

I NJA 1937 s 457 berättas om hur några pojkar dött på grund av att de fått ström i kroppen då de kommit åt en elektrisk ledning. En lantbrukare hade förvarat halm i balar på ett sätt som gjorde att man kunde klättra upp på dem. Halmen var placerad cirka två meter från ledningen. Balarna skulle vid ett senare tillfälle brännas. Pojkarna hade lekt på balarna och i samband med det ryckt loss en av de järntrådar som höll balarna på plats. Det krävdes våld för att få loss en tråd från anordningen. Tråden hade vid något tillfälle under leken nuddat ledningen med följderna att en av pojkarna avled. Hans kompis försökte dra loss honom och fick då också han ström i sig som gjorde att han dog.

Både statens elektriska inspektion och en kvarnägare i närheten hade sagt åt lantbrukaren att flytta balarna på grund av brandrisk. Åklagaren menade därför att lantbrukaren genom att underlåta att flytta balarna varit oaktsam. Lantbrukaren ansåg det dock, med tanke på brandrisken, vara tillräckligt att säga till barn att inte leka där. Pojkarna hade tidigare blivit tillsagda att inte göra detta. Balarna var inte från början belägna så nära ledningen utan hade flyttats på grund av att uteliggare bosatt sig där och för att man sökt efter stöldgods bland höet. Dessutom fanns höstacken på bondens mark. Högsta domstolen ansåg att barnen varit oförsiktiga som lekte där med järntrådarna och att det därmed rörde sig om en ren olyckshändelse. Lantbrukaren befriades från ansvar för vållande till annans död. Trots att han låtit uppföra anordningen på ett uppenbarligen farligt ställe ansågs hans underlåtenhet alltså inte ha varit oaktsam. Åtalet föll på oaktsamhetsbedömningen och domstolen torde dessförinnan ha utgått ifrån att bonden befann sig i garantställning. Det framgår dock inte klart om domstolen ansett att bonden intagit garantställning på grund av sitt föregående handlande, men det är enligt mening rimligt att anta att så var fallet. Hade händelsen utspelat sig efter 1994 kan man dock anta att stödet funnits i ordningslagen. Detta dock under förutsättning att en balanordning kan sägas utgöra ett sådant liknande arbete som där stadgas om.

I RH 1998:44 rörde frågan endast skadeståndsskyldighet men det fördes också i detta fall ett resonemang kring eget föregående handlande (se även bilaga 3, fall 1). En kvinna hjälpte sin särbo att kratta löv i hans trädgård. Cirka ett år tidigare hade mannen grävt en grop på ungefär en kvadratmeter i trädgården. Jorden hade han spridit ut vid häcken och det låg således ingen jordhög bredvid hålet. Gropen hade han grävt för att han planerade att sätta ner ett fundament till en antenn i gropen. Antennen skulle han ha till sin kommunikationsradio. Mannen hade dock efter ett tag lagt planerna åt sidan eftersom han inte längre tyckte sig behöva en kommunikationsradio då det blivit lättillgängligt med mobiltelefoner. Ett år senare hade han dock fortfarande inte fyllt igen hålet. Kvinnan hade vid två olika tillfällen bett honom fylla gropen eftersom han hade fyra minderåriga barn som kunde tänkas skada sig där. När kvinnan en dag hjälpte särbon att kratta gjorde hon detta medan hon långsamt förflyttade sig baklänges. Hon ramlade då ner i gropen med ena benet vilket resulterade i att hon ådrog sig en allvarlig knäskada.

Hovrätten konstaterade att mannen framkallat en risk för att någon skulle falla ner i gropen och skada sig genom att han grävde den och sedan inte märkte ut den. Kvinnan kände dock väl till trädgården och visste att hennes särbo grävt gropen samt var den fanns. Eftersom gropen grävts långt in i mannens trädgård, vilken dessutom låg på en ensligt belägen jordbruksfastighet, kunde man utgå ifrån att endast behöriga personer brukade befinna sig i

där. Den omständigheten att kvinnan känt till gropen medförde, i kombination med att gropen varit fullt synlig för en person som gått framlänges, enligt hovrätten att mannen gjorde rätt i att utgå ifrån att kvinnan var medveten om risken att falla i gropen. En ytterligare bidragande faktor var att kvinnan så sent som två månader innan skadan, påpekade för mannen att han borde fylla igen gropen vilket betyder att hon då visste att det inte var gjort. På grund av detta var mannen inte skyldig att vidta några åtgärder för att märka ut gropen eller fylla igen den. Hovrätten konstaterade därmed att han inte vållat kvinnans skada genom sin underlåtenhet. Då gropen grävdes hade ordningslagen ännu inte trätt i kraft. Domstolens resonemang torde därför ha byggt på eget föregående handlande även om det troligen idag skulle vara ordningslagen som låg till grund för resonemanget.

Till stor del borde eget föregående handlande ha spelat ut sin roll som förväntansgrundlag, eftersom regeln i ordningslagen kommit till. Det är dock inte givet att alla situationer i sammanhanget faller inom lagens tillämpningsområde. Fallet med sömntabletterna är ett exempel på detta. Det är inte heller klart att regeln i ordningslagen faktiskt skulle medföra garantsällning eftersom det aldrig prövats. Det är dock troligt att så skulle vara fallet eftersom liknande paragrafer i ordningslagen använts som stöd för garantställning. Att garantställning förelegat på grund av denna lag har då uttalats klart och tydligt i högsta domstolens domskäl.⁸⁹ Enligt min mening är det positivt att det lagstiftas kring de situationer som tidigare medfört osäkerhet. En klarare reglering medför att garantläran blir enklare att tillämpa. Målet torde vara att täcka in så många områden som möjligt. Jag anser dock att det är bra om förväntansgrundlaget eget föregående handlande erkänns och finns kvar eftersom det är omöjligt att förutspå när det kan tänkas vara motiverat att i framtiden använda sig av detta.

5.5.5 Ansvar för annans beteende

Ibland befinner sig en person i en situation som gör att människor i dennes omgivning litar på att personen avvärrer faror som härrör från en annan person. Detta innebär att den första personen anses ha en form av *ansvar för den andra personens handlingar*. Om den ansvariga personen underlåter att förhindra en otillåten gärning likställs detta i en sådan situation med att den ansvarige själv utfört gärningen. Farokällan som man är skyldig att övervaka utgörs alltså i sammanhanget av en annan person eller en grupp med andra personer.

Ett ansvar för hur någon annan beter sig kan grundas antingen på en lagregel eller på en offentlig tjänstställning. Exempel som i litteraturen ges på övervakningsrelationer där ett

⁸⁹ NJA 2005 s 372, s 11

dylikt ansvar kan bli aktuellt är föräldrar – barn, militära förmän – underordnade, lärare – elever, kriminalvårdare – fångar och vårdpersonal – patienter på mentalsjukhus.

Ansvar för en annan persons beteende kan vara begränsat på flera sätt. En person som befinner sig i en sådan garantställning som här beskrivs kan exempelvis lämna ställningen när hon slutar arbeta för dagen. Ansvar kan på så sätt vara knutet till en viss plats och viss tid. En lärare har exempelvis ingen skyldighet att ingripa då skolan slutat för dagen. Ett annat exempel är att en fånge rymmer från vaktpersonalen. Om fången senare stjälar en bil som hon krockar med och det får till följd att en människa omkommer, kan vaktpersonalen i princip inte hållas ansvarig för stöld eller vållande till annans död på grund av detta.⁹⁰

I praxis kan man se att det också i detta sammanhang framförallt är oaktsamhetsbrott som aktualiseras och även inom detta område finns endast ett fåtal domar. Det finns exempelvis ett gammalt rättsfall, NJA 1927 s 248 (se även bilaga 4, fall 1). Under en militärtjänstövning råkade en värnpliktig skjuta en furir med ett gevärskott. Skottet träffade mannen i hans vänstra underben vilket medförde att han fick amputera detta. Strax innan olyckan skedde hade den värnpliktige övat på korthållskjutning med skarp ammunition under ledning av fänriken vid regementet. Den värnpliktige var efter övningens slut skyldig att tömma ammunitionen som blev över och fänriken var skyldig att kontrollera att så gjordes på rätt sätt. Den aktuella dagen hade fänriken sagt till den värnpliktige att tömma geväret. Han hade sedan sett hur orden åttlyts genom att iaktta då den värnpliktige gjorde vissa handgrepp för att avlägsna patronerna. Han hade dock inte visiterat geväret. Till följd av att en patron satt kvar i geväret avlossades denna då den värnpliktige skulle markera eldgivning när han deltog i nästa övning. Denna övning för posttjänst skulle genomföras utan ammunition. Befälet för sistnämnda övning blev därmed träffad. På grund av amputeringen blev befälets arbetsförmåga efter olyckan nedsatt med 55 procent. Högsta domstolen ansåg att såväl den värnpliktige som fänriken gjort sig skyldiga till både vårdslöshet i tjänsteövning och vållande till kroppsskada. Domstolen menade att den värnpliktige varit oaktsam som inte tömt geväret ordentligt och fänriken genom att han inte kontrollerat att det samma var tömt. Männan blev också skadeståndskyldiga. I fallet fick alltså också fänriken ansvara för att den värnpliktige skjutit en annan person eftersom han befunnit sig i garantställning på grund av sin offentliga tjänstställning.

Ett senare exempel är NJA 1987 s 655. I fallet hade en grupp med poliser, som färdades i en polisbuss, fått syn på ett gäng med narkomaner. Poliserna stannade för att skingra gruppen

⁹⁰ Jareborg, a a s 216 f

och ropade i samband med detta till en av männen som stod där att komma till bussen. De ropade på mannen för att de ville fråga honom vad han visste om en misstänkt heroinförsäljare. Då mannen kommit fram till bussen och inte ville avslöja vad han visste, tvingade poliserna honom att åka med från centrala staden till Skeppsholmen. De tvingade honom med hjälp av våld, bland annat i form av att de satte på honom handbojor. Det fanns inte någon laga grund för dessa åtgärder.

Högsta domstolen dömde polisen som körde bussen för olaga tvång.⁹¹ Men också ytterligare två poliser åtalades för brottet. Dels den polis som hade försett mannen med handbojor och dels den polis som uppfattats ha varit förman i gruppen. Det gick inte att styrka vem som handfängslat mannen och den förstnämnda polisen friades därför i tingsrätten och domen överklagades inte i denna del. Högsta domstolen hade därför endast att ta ställning till hurvida den andra polisen genom sin underlåtenhet att inte ingripa i situationen gjort sig skyldig till brott. Vid närmare studier av reglerna kring vem som i en polisgrupp anses vara förman kunde konstateras att denna polis inte intagit sådan ställning. I första hand går man efter vem som har den högsta tjänsteställningen, i andra hand vem som har den högsta lönegraden, i tredje hand vem som haft den högsta lönegraden i längst tid och i fjärde hand vem som arbetat längst som polis.⁹² Dessa regler gäller dock endast om inte annat framgår av arbetsordningen eller av någon order. Det kunde alltså konstateras att det var en annan av poliserna som åkte med i bilen, vilken inte var åtalad, som enligt dessa regler varit förman eftersom han hade haft högsta lönegraden i längst tid.

Högsta domstolen började med att uttala att det inte förelåg någon tveksamhet om att en förman kan bli medansvarig för vad en underordnad gör. Man fastslog även att så var fallet då en polisman på grund av sitt arbete fått en ställning som innebar att ett konkret tillsyns- eller omsorgsförhållande upprättats.

Domstolen dömde sedan den åtalade polisen för olaga tvång på grund av att han underlåtit att ingripa. Detta trots att han inte var förman eller på annat sätt hade intagit sådan ställning som beskrivits ovan. Man menade att alla poliserna i bilen som inte aktivt deltagit hade en skyldighet att ingripa, eftersom de förstod att andra i gruppen företog uppenbart lagstridiga handlingar. Domstolen måste alltså ha ansett att poliserna befann sig i garantställning på grund av sina offentliga tjänsteställningar. Det konstaterades nämligen att det inte var tillräcklig grund att poliser enligt polisinstruktionen har en allmän skyldighet att förhindra

⁹¹ 4:4 BrB

⁹² 6 § 1972 års polisinstruktion (instruktionen ej längre gällande)

brott.⁹³ Rätten fastställde vidare att ett ingripande från den åtalade polismannen hade varit verkningsfullt och att han således orsakat tvånget som han haft en möjlighet att förhindra. Även den nu presenterade formen av garantställning är dock omdiskuterad. Detta beror på att det finns en regel i 23:6 st. 2 BrB som stadgar att föräldrar och andra uppfostrare under vissa förutsättningar kan straffas om de inte hindrar den som står under deras vård eller lydnad från att begå brott.⁹⁴

”Om föräldrar eller andra uppfostrare eller förmyndare, (...), underlåta att från brott hindra den som står under deras vård eller lydnad, när det kan ske utan fara för dem själva eller deras närmaste och utan anmälan till myndighet, dömes för underlåtenhet att hindra brottet (...).”

Den personkrets som omfattas av stadgandet i 23:6 st.2 BrB är relativt liten. De som ingår är föräldrar, andra uppfostrare och förmyndare. Det som dessa personer har att göra för att undvika straffansvar är som framgår ovan att förhindra att den som står under deras vård eller lydnad begår ett brott. De skall alltså skydda allmänheten från alla typer av brott som den underårige annars skulle begå. Den underårige anses i sammanhanget stå under en annan persons vårdnad endast om personen verkligen har en sådan faktisk tillsynsrelation till den underårige som skäligen kan anses medföra en förpliktelse att hindra brott. En förälder som aldrig har träffat sitt barn kan därmed inte åtalas för underlåtenhet att hindra ett brott som barnet begått. De som ingår i gruppen uppfostrare är exempelvis adoptivföräldrar, fosterföräldrar och lärare. Att förmyndare särskilt står angivna beror på att dessa kan ha vård om exempelvis en omyndigförklarad person utan att vara uppfostrare.

Det finns som synes emellertid begränsningar vad gäller skyldigheten för dessa personer. Personerna är inte skyldiga att förhindra brottet om ingripandet skulle medföra fara för personen själv eller någon av dennes närmaste. Vad begreppet fara egentligen innebär är något oklart. Det brukar uttryckas som att personen inte behöver anstränga sig till det yttersta. De är inte heller skyldiga att göra en anmälan till myndighet och de skall inte dömas om det rör sig om ett ringa fall. Precis som annars krävs också uppsåt, kausalitet i form av att underlåtenheten var en nödvändig betingelse för att den övervakades brott skulle komma till stånd samt att handlingen var möjlig att utföra.

23:6 st.2 BrB skall läsas tillsammans med tredje stycket samma paragraf. Detta innebär att det är straffbart att inte förhindra ett brott i dessa situationer först då den övervakade handlat så

⁹³ 2 § 1972 års polisinstruktion (instruktionen ej längre gällande)

⁹⁴ Jareborg, a a s 217

att han uppnått något av stadierna straffbar stämpling, förberedelse eller ett straffbart försök. Den som förhindrar att ett fullbordat brott kommer till stånd skall dock inte dömas för att hon inte förhindrat stämpling, förberedelse eller försök.⁹⁵

Stämpling innebär att någon i samråd med någon annan beslutar att utföra ett brott, att någon förmår annan att begå ett brott eller att någon åtar eller erbjuder sig att genomföra ett brott. Med förberedelse förstås att gärningsmannen tar befattning med pengar eller andra hjälpmedel som skall användas för att utföra eller främja ett brott. Något förenklat kan man säga att straffbart försök föreligger då gärningsmannen påbörjat utförandet av den brottsliga handlingen men ännu inte fullbordat den.⁹⁶

Det har diskuterats kring huruvida denna paragraf uttömmande reglerar för vilka personer och i vilka situationer ansvar för en annan persons beteende kan komma ifråga. I såväl i doktrin som i praxis (se fallen ovan) har man dock sedan länge utgått ifrån att paragrafen inte utesluter att andra människor, i andra situationer, har att ansvara för en annan människas beteende. En princip om ansvar för andra personers beteende anses föreligga i analogi med regeln om ansvar för eget beteende. Principens innehåll benämns ibland felaktigt som sedvanerätt. 23:6 st.2 BrB anses utgöra en specialreglering i förhållande till denna princip. Detta torde innebära att vårdnadshavare kan åläggas straffansvar också i andra fall än de som omfattas av specialregleringen.

Argumenten som framförts för att det inte kan vara meningen att ovan nämnda paragraf skulle utgöra en uttömmande reglering bygger på att det skulle få underliga konsekvenser. Detta dels eftersom personer som i olika sammanhang kallas ansvariga, exempelvis poliser och militärer som i fallen ovan, aldrig skulle behöva ta något straffrättsligt ansvar.

Dels också eftersom det i paragrafen finns ett krav på att brott skall ha begåtts. Ett brott har exempelvis inte begåtts då det brister i det subjektiva rekvisitet. En förälder som inte förhindrar sitt barn att sätta eld på ett hus kan alltså inte dömas med hjälp av paragrafen om barnet inte förstod att huset skulle börja brinna. Ett barn som inte förstår vad det gör kan inte anses ha varit oaktsam och ännu mindre kan hon anses ha haft uppsåt. Dessutom tillkommer alla de fall där barnen är under fyra år och därför inte anses kunna begå brott. Att föräldrar skulle kunna titta på i dessa fall och inte dömas till ansvar skulle medföra en väldigt märklig tillämpning av lagen. Särskilt som syftet med regel torde vara att understryka bland annat föräldrars ansvar för sina barns beteende.⁹⁷

⁹⁵ Holmqvist m fl, a a s 23:80 f

⁹⁶ Leijonhufvud, a a s 104 f, s 110, s 115

⁹⁷ Jareborg, a a s 216 ff

Det finns ett stadgande i 6:2 st.2 Föräldrabalken (FB) angående vårdnadshavares ansvar för sitt barns beteende. Detta stadgande skulle kunna anföras som argument för att förväntansgrundlag finns att vårdnadshavare befinner sig i övervakningsgarantställning och således har att ansvara även då det inte kan styrkas att barnet begått ett brott. I paragrafen står:

“(…) I syfte att hindra att barnet orsakar skada för någon annan skall vårdnadshavaren vidare svara för att barnet står under uppsikt eller att andra lämpliga åtgärder vidtas.”

I fallet som beskrivits ovan med barnet som tänt på ett hus, skulle vårdnadshavaren då kunna dömas för mordbrand.⁹⁸

Förhållandet mellan i 23:6 st.2 BrB och 6:2 st.2 FB är dock något oklart. Frågan är när det ena eller andra lagrummet skall tillämpas. Det har i diskussionen framförts att ansvar för oäkta underlåtenhetsbrott borde ha företräde i förhållande till ansvar för underlåtenhet att hindra brott. En lagöverträdelse genom att underlåta att hindra någon annan från att begå brott ses nämligen som en form av passiv medverkan. Detta medan ansvar för ett oäkta underlåtenhetsbrott begås i gärningsmannaskap. Då någon främjat en gärning genom underlåtenhet skall i så fall också ansvar för medverkan utdömas i första hand. Detta eftersom straffsatserna för brott i gärningsmannaskap och för medverkan generellt sätt är strängare än den enligt 23:6 BrB.⁹⁹

Ett sådant tillämpningssätt hade inte varit att sätta paragrafen i brottsbalken ur spel. I de fall då garantlärans inte kan anses vara tillämplig kan man använda paragrafen i brottsbalken. Det finns fall då man kan tänka sig att garantlärans inte varit tillämplig på grund av att vårdnadshavarens underlåtenhet inte kan anses vara lika straffvärd som om hon själv utfört handlingen. Att då använda sig av den något mildare paragrafen kan vara rimligt. Ibland kan det kanske vara tillräckligt att döma henne som passiva medverkare och inte som gärningsmän.

För att kunna döma vårdnadshavaren enligt 23:6 BrB krävs dock att hon haft uppsåt. Detta bland annat i förhållande till att den inträffade effekten skulle komma till stånd om hon inte ingrep. En förutsättning för att hon skall kunna ha haft uppsåt måste vara att hon i förväg känt till att brottet tänkte begås eller att hon var på plats.¹⁰⁰ Det är svårt att tänka sig en situation där vårdnadshavaren inte anses vara straffvärd som gärningsman men samtidigt har haft uppsåt i förhållande till att effekten skulle inträda om hon inte agerade. Ansvar är som bekant

⁹⁸ Strahl, a a s 321 f

⁹⁹ SOU 1996:185 s 324 f

¹⁰⁰ Strahl, a a s 330

uteslutet i de fall då vårdnadshavaren trots att fara förelegat. Brottsbalksparagrafen får alltså med en sådan tillämpning som nu presenterats ett väldigt begränsat användningsområde.

Ett annat sätt att se det på är att man i första hand skall gå på paragrafen i brottsbalken och i andra hand får tillämpa föräldrabalkens paragraf och garantläran. Om brott inte kan styrkas enligt brottsbalken kan man gå vidare och se om det inträffade kan anses vara lika straffvärt som ett handlande. Att sistnämnda paragraf borde ha företräde kan motiveras av att brott mot 23:6 st.2 BrB utgör ett äkta underlåtenhetsbrott medan föräldrabalksregeln är generellt hållen och inte straffsanktionerad. Dessutom är garantläran endast framtagen genom praxis och doktrin samt är relativt obestämd till sitt innehåll. I första hand bör kanske klara och preciserade regler tillämpas. För att regeln i brottsbalken skall vara tillämplig krävs dock fortfarande att vårdnadshavaren haft uppsåt. Detta medför att regeln troligtvis inte skulle tillämpas i särskilt många fler fall även om man gjorde en prövning enligt denna paragraf i första hand.

Skillnaden mellan de två sätten att se det på blir egentligen bara att man enligt sistnämnda sätt dömer den som uppfyller kriterierna enligt båda reglerna för passiv medverkan och inte som gärningsman.

Hur paragraferna förhåller sig till varandra torde vara av mindre praktisk betydelse eftersom reglerna inte har använts särskilt ofta. Detta kan dock böttna just i att det råder förvirring på området om vad som egentligen gäller. I skrivandet stund finns inget rättsfall där frågan om förhållandet mellan paragraferna har berörts. Det finns tyvärr inte heller något rättsfall där någon över huvud taget straffats enligt stadgandet i 23:6 st.2 BrB. Paragrafen i föräldrabalken har dock i NJA 1970 s 463 använts som stöd för en skadeståndstalan. I fallet hade en fader inte förhindrat att hans tre 15-åriga söner tillsammans med två kompisar sköt med en hemma-gjord kanon. Pojkarna använde en blandning av klorex och socker som sprängladdning, vilken de stoppade i ett järnrör. När en av kompisarna skulle hålla i kanonen, medan den andra kompiserna laddade, exploderade den. Killen som hållit i kanonen fick stora delar av sin vänstra hand bortsprängd inklusive pekfingeret, långfingeret och ringfingeret.

Frågan gällde huruvida fadern, som känt till att pojkarna sköt med kanonen, kunde anses vara ansvarig för skadorna på grund av att han underlåtit att hindra pojkarna från att skjuta. Fadern hade efter att han hade hört ett skott, före olyckan, skällt på pojkarna med avsikten att få dem att upphöra med skjutandet och gå därifrån. Han hade sagt till pojkarna att akta hans tjuvar som befann sig i närheten av platsen som pojkarna sköt ifrån och uppmanat en av sönerna att istället komma och hjälpa honom att mjölka. Han hade sedan gått därifrån eftersom han hade bråttom till mjölkningen. Fadern kände inte till hur farligt det var att skjuta i järnrör med den

typ av blandning som användes. Han hade tidigare frågat pojkarna om blandningen och då fått till svar att den var ofarlig och att de lärt sig om den i skolan. På grund av pojkarnas ålder och med beaktande av att fadern inte känt till hur farligt skjutandet var ansåg Högsta domstolen att den tillsägelse som fadern gett var tillräcklig för att han inte skulle anses ha brösttit i den tillsyn som varit påkallad. Han behövde därför inte betala skadestånd till den skadade killen. Domstolen konstaterade att den omständigheten att det inte var faderns söner som hållit och laddat kanonen vid tillfället var utan betydelse eftersom sönerna deltagit i leken.

Det finns också ytterligare några regler som stadgar ansvar för vårdnadshavare i förhållande till deras barn. Dessa stadganden återfinns i specialstraffrätten. De rör framförallt regler relaterade till trafiken, men det finns också en regel som stadgar viss handlingskyldighet för vårdnadshavare då deras barn (under 15 år) spränger, skjuter eller använder pyrotekniska varor på ett felaktigt sätt.¹⁰¹ Brott mot dessa regler utgör äkta underlåtenhetsbrott och diskuteras därför inte vidare här.

5.6 Skyddsgaranter

En skyddsgarant är som nämnts skyldig att beskydda någon eller något från alla faror som hotar. Ansvaret kan dock vara begränsat att avse skydd beträffande vissa typer av faror eller faror som uppkommer i vissa typer av situationer. Skyldigheten att handla gäller oftast inte i sådana lägen där en vuxen psykiskt normal människa medvetet utsätter sig för fara. Exempel på sådana situationer är då en person vägrar gå till läkaren trots att hon är allvarligt sjuk eller då hon försöker begå självmord.

Skyddsgarantställningen gäller i första hand då den garanten har att skydda löper fara för sitt liv eller sin hälsa. Det är oklart om man kan tala om en skyddsgarantställning i fall då någon har att skydda egendom eller har att upprätthålla ett tillstånd. Det kanske inte heller är lika nödvändigt att det finns ett straffrättsligt skydd på detta område. Många av sistnämnda situationer fångas upp av bestämmelser för olika förmögenhetsbrott, exempelvis förskingring och trolöshet mot huvudman.¹⁰²

En förutsättning för att skyddsgarantställning skall vara för handen är att det finns ett avhängighetsförhållande eller annan relation som gör att den som skall skyddas litar på att garanten ingriper. Kännetecknande är att den skyddade har tagit en risk eller låtit bli att företa andra skyddsåtgärder för att den litat på skyddsgaranten. Som ovan nämnts kan ställ-

¹⁰¹ Jareborg, Allmän kriminalrätt, s 202, 8 § lag (1999:877) om förarbevis för moped klass I och för terrängskoter, 9:1 körkortslag (1998:488), 7 § förordning (1979:340) om skolskjutsning, 3:23 Ordnl

¹⁰² 10:1, 10:5 BrB

ningen därför ta sitt ursprung i nära levnadsgemenskap, ett frivilligt åtagande eller en särskild yrkesskyldighet.¹⁰³

5.6.1 Nära levnadsgemenskap

Utöver det övervakningsgarantansvar som regeln i 6:2 FB torde stadga medför första stycket samma paragraf att vårdnadshavare också befinner sig i skyddsgarantställning. I paragrafen står:

“(…)Den som har vårdnaden om ett barn har ett ansvar för barnets personliga förhållanden och skall se till att barnets behov (…) blir tillgodosedda. Barnets vårdnadshavare svarar även för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till dess ålder, utveckling och övriga omständigheter samt skall bevaka att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning.(…)”

En vårdnadshavare kan därmed straffas om hon exempelvis åsidosätter barnets behov eller inte utövar tillräcklig tillsyn. Denna del av stadgandet i föräldrabalken saknar motsvarighet i 23:6 st.2 BrB. Det uppstår därför inga tillämpningsproblem här i förhållande till denna paragraf. Det finns flera fall i praxis där det framgår att bland annat mödrar intar skyddsgarantställning. Av förarbetena till brottsbalken framgår också direkt att ansvar för misshandel och vållande till annans död kan drabba vårdnadshavare som underlåter att ta ett barn till läkaren om barnet därigenom tillfogas kroppsskada eller sjukdom.¹⁰⁴

Det senaste fallet som belyser detta är NJA 2003 s 174. En man misshandlade sin tre år gamla styvson så grovt att pojken avled. Pojken hade bland annat flera frakturer på revbenen, en fraktur på blygdbenet, hål på tjocktarmen samt blödningar i levern, en njure och i buken. Han hade avlidit på grund av bukhinneinflammation som han fått på grund av hålet på tjocktarmen. Styvfadern hade den aktuella dagen hämtat pojken från dennes dagmamma på eftermiddagen. När de kom hem hade fadern tagit av pojkens blöja och barnet hade något senare gjort på sig. Fadern hade då blivit väldigt arg och misshandlat pojken. Då modern var på väg upp till lägenheten hörde hon hur pojken grät och skrek. När hon kom in såg hon hur fadern höll hårt i pojken och skällde på honom. De befann sig då i badrummet. Senare på natten hittade modern sonen död i sin säng.

¹⁰³ Jareborg, Brotten, första häftet, s 219 ff

¹⁰⁴ NJA II 1963 s 461, SOU 1953:14 s 139

Frågan gällde huruvida modern kunde dömas för vållande till annans död på grund av sin underlåtenhet att söka vård för barnet. Högsta domstolen lyssnade till sakkunniga och konstaterade sedan att en person som tillfogats sådana skador som ovan beskrivits har mycket ont. Man mår illa, försöker att inte röra sig, andas ytligt, har spänd öm buk, kan inte lyfta armarna och har svårt att stå upp. Barnet kräktes flera gånger under kvällen och hade feber. De sakkunniga berättade vidare att det även för utbildad sjukvårdspersonal kan vara svårt avgöra att om ett barn har bukhinneinflammation. Barn brukar dessutom vara lugna då de lider av sådan inflammation eftersom det gör mer ont att gråta eller röra sig, vilket bidrar till att det kan vara svårt att inse hur sjukt barnet verkligen är. Ett barn som är svårt sjukt brukar regelmässigt heller inte protestera mot saker och ting särskilt mycket.

Domstolen motiverade sitt beslut med hjälp av dessa utlåtanden. Man konstaterade att modern borde ha förstått att barnet fått ta emot slag bland annat eftersom pojken sagt ”pappa slå” och hade klagat över ont i magen. Det bedömdes dock att modern inte borde ha förstått att hennes son befann sig i livsfara på grund av att symptomen inte tydde på det. Därmed ogillades åtalet mot modern. Även om hon alltså inte blev dömd i fallet framgår av rättens resonemang att hon befunnit sig i garantställning. I hovrättens domskäl står rätt ut att läsa att denna ställning tar sin grund i att en vårdnadshavare har att ansvara för sitt barns personliga förhållanden enligt föräldrabalken. Det ligger nära till hands att också högsta domstolen resonerat utifrån att det var denna balk som medförde garantställning för modern.

Hade pojken i fallet inte avlidit, hade det kanske istället varit aktuellt att pröva om modern gjort sig skyldig till framkallande av fara för annan. I ett fall, RH 1981:107, där en moder inte tagit sin dotter till läkaren så fort som hon borde, dömdes hon för framkallande av fara för annan. Modern hade inte uppsökt läkare då hennes dotter tagit ett okänt antal tabletter lugnande medicin. Detta trots att man på giftinformationscentralen gav rådet att flickan omedelbart skulle föras till sjukhus när modern ringde dit. Flickan blev förgiftad eftersom modern väntade hela tolv timmar med att skaffa hjälp. Domstolen ansåg att modern varit oaktsam som underlåtit att lyda centralens råd.

Det finns som sagt fler fall där det framkommer att mödrar befinner sig i skydds-
garantställning i förhållande till sina barn. Dessa fall avgjordes dock tidigt på 1900-talet och stadgandet i föräldrabalken fanns då inte. Inte heller fanns någon regel som direkt motsvarade dagens stadgande. Däremot fanns flera regler om uppsåtligt barnamord. I Strafflagen stadgades straff för den ogifta kvinna som efter att hon fött barn inte gjorde vad som behövdes för att hålla barnet vid liv eller för den som skiljt barnet ifrån sig och därför försatt barnet i hjälplöst tillstånd. Det var också förbjudet att vid födseln dra sig undan så att man själv blev

hjälplos, om handlandet resulterade i att barnet sedan avled.¹⁰⁵ Då det inte gick att styrka uppsåt använde man stadgandet om vållande till annans död. Man har i flera fall konstaterat att kvinnor varit försumliga som inte kallat på hjälp eller uppsökt vård i samband med födslar, då deras barn på grund av underlåtenheten sedan dött. Det är möjligt att man i dessa fall härledde garantställningen ur paragraferna om uppsåtligt brott.¹⁰⁶

Ibland kan vårdnadshavares skyldighet att tillfredställa ett barns behov komma i konflikt med andra intressen. Exempelvis vill inte Jehovas vittnen tillåta blodtransfusion på grund av deras religiösa övertygelse. Enligt deras sätt att tolka bibeln är det förbjudet att transplantera blod bland annat eftersom det står att man skall avhålla sig från blod. Detta bereder inga större problem vad gäller myndiga personer eftersom de själva kan ta ställning till om de vill ta en risk genom att inte genomgå en blodtransfusion även om så skulle behövas.¹⁰⁷ Däremot blir det problem då en förälder vägrar ge sitt samtycke till att ett barn skall få ta emot blod, exempelvis i samband med en operation. Man skulle i en sådan situation kunna hävda att föräldrarna gör sig skyldiga till misshandel, dråp, framkallade av fara för annan eller annat brott genom att de vägrar sina barn den sjukvård som står till förfogande.¹⁰⁸ Visserligen finns det idag bättre teknik än förr på området och det är ibland möjligt att använda vissa andra preparat än blod i sådana situationer. Problemet kvarstår dock eftersom risken att operationen då inte lyckas kan vara större och för att det finns situationer där sådana preparat inte är tillräckliga. Det kan också tänkas att det i framtiden uppstår situationer där blodtransfusioner är nödvändiga. Hittills har problematiken lösts genom att socialnämnden går in och beslutar om att tillfälligtvis ta över vårdnaden av barnet. Grunden för att fatta ett sådant beslut är att det finns risk för att den unges hälsa annars skadas.¹⁰⁹

Enligt doktrin kan även andra personer än föräldrar, som hör ihop till följd av släktskap, befinna sig i garantställning genom nära levnadsgemenskap. Det är dock inte fastställt vart gränsen går i en sådan krets med släktingar. Att det föreligger släktskap på rättslig grund mellan två personer är varken nödvändigt eller tillräckligt för att en garantställning skall uppstå. I doktrin ges exempel på relationer som skulle kunna aktualisera skyddsgarantställning i form av; barn – förälder (barnet i garantställning), gifta personer, syskon – andra familjemedlemmar som bor ihop, medlemmar i ett hushåll och personer i särskild faro-

¹⁰⁵ Prop 1962:10 s B75 f, 14:22, 14:23 och 14:24 SL

¹⁰⁶ 14:9 SL, NJA 1918 s 194, NJA 1920 s 87, NJA 1926 s 18 och NJA 1930 s 122

¹⁰⁷ Jehovas vittnen – En kirurgisk utmaning, American Medical Association

¹⁰⁸ Jareborg, a a s 192

¹⁰⁹ 1 §, 2 § och 6 § lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga,

gemenskap som exempelvis deltagare i en forskningsexpedition, militärer i krig eller personer på annat farligt uppdrag.¹¹⁰

Eftersom det inte finns några rättsfall där släktingar har visats inta garantställning är det osäkert huruvida domstolen anser att de kan göra det. Det är möjligt att stadgandet i föräldrabalken numera uteslutande reglerar när nära levnadsgemenskap kan medföra garantställning. Det har dock i fallet med sömntabletterna konstaterats att förlovade som inte bor ihop inte kan inta sådan ställning. Att domstolen i detta fall för ett resonemang kring huruvida de kan det eller inte, tyder på att vad som skrivits i doktrin fortfarande är aktuellt.

5.6.2 Frivilligt åtagande

Den som har åtagit sig att förhindra en effekt kan på grund av det ha skyldighet att handla. När en garantställning har sitt ursprung i ett sådant åtagande spelar det inte så stor roll om åtagandet gjorts på så sätt att det rättsligt föreligger ett giltigt avtal. Det som är avgörande är huruvida personen i praktiken intagit en sådan ställning att berörda personer litat på denne och därför har utsatt sig för risker eller har avstått från att vidta skyddsåtgärder som hon annars hade företagit. Vilka typer av risker garanten har åtagit sig att avvärja får avgöras utifrån hur åtagandet är beskaffat. I detta hänseende resonerar man som då ett avtal har slutits.¹¹¹ Av ovan sagda följer också att åtagandet måste ha trätt i funktion för att kunna grunda garantställning. Exempelvis kan den fjällförare som tagit emot en bokning från ett sällskap därmed inte anses vara i garantställning innan skidäventyret har tagit sin början. Denne ansvarar som sagt sedan inte heller för alla typer av faror utan endast sådana som uppstått på grund av skidäventyret. Enligt doktrin kan en fjällförare som överger sina följeslagare exempelvis för att det blivit snöstorm eller då de fastnat någonstans, komma att dömas för effektbrott om de övergivna orsakas skada eller annars för framkallande av fara för annan.¹¹²

Exempel på andra personer som ofta befinner sig i garantställning genom åtagande, vilket ofta bygger på konkludent handlande, är barnskötare, livvakter, badvakter, simlärare och personer i en följebåt vid simning. Men även den som åtagit sig att pumpa luft åt en dykare eller att leda en extrem sport som till exempel bergsklättring, har ofta gjort ett sådant åtagande. Det samma gäller sjuksköterskor, barnmorskor och läkare. Den omständigheten att en person

¹¹⁰ Jareborg, a a s 220

¹¹¹ Jareborg, a a s 220

¹¹² Strahl, a a s 324, Agge, a a s 318

åtagit sig att hämta hjälp medför dock antagligen inte att denne sedan befinner sig i skyddsgarantställning.¹¹³

I RH 1998:51 drunknade åtta personer i samband med att de åkte forsränning. Innan olyckan satt de i två olika paddelbåtar tillsammans med ytterligare några personer. Efter några kilometers paddling kapsejsade båtarna då de skulle passera en vals. En vals är en vattenmassa i en fors som roterar som en virvel. Båtarna brukar normalt kunna passera valsen men på grund av att det var vårflod fastnade dem. Båtarna åkte upp på valsen och svingades runt, vilket medförde att samtliga passagerare hamnade i vattnet.

Frågan gällde huruvida de båda rorsmännen i båtarna kunde göras ansvariga för vållande till passagerarnas död. Som tidigare nämnts kan den som brister i gott sjömanskap och därför orsakar en olycka dömas för vårdslöshet i sjötrafik. Den som är befälhavare är dessutom skyldig att känna till och följa de föreskrifter som finns angående det farvatten där besättningen färdas.¹¹⁴ I gott sjömanskap ingår att man som befälhavare inte ger sig ut på sjön med sin besättning då vädret eller andra förhållanden är sådana att säkerheten ombord äventyras. Hovrätten konstaterade att sjölagen är tillämplig på alla som befinner sig till sjöss men att åtalet utformats på så sätt att rorsmännen klandrades för att ha varit vållande till olyckorna i egenskap av befälhavare. Domstolen fastslog därefter att de båda rorsmännen hade utövat befäl över respektive båt. Den ena eftersom han var ägare och styrelseledamot i företaget som anordnade forsränningen, i kombination med att resten av personerna i hans båt inte hade något samband med företaget eller hade utbildning inom forsränning. Den andra eftersom han var verksam i företaget, hade utbildning, satt placerad i båten på rorsmannens plats samt agerade ledare. Genom att de åtagit sig att leda forsränningen befann de sig i garantställning.

Branschorganisationen Forsföretagens Riksorganisation i Sverige, har i samarbete med Sjöfartsverket utfärdat säkerhetsföreskrifter för kommersiell forsränning. Reglerna har inte formulerats med stöd i någon lag utan de bygger på samlad erfarenhet från forsränning genom tiderna. Den aktuella dagen hade forsränningen inte skett i kommersiellt syfte utan den anordnades för vänner och bekanta till rorsmännen. Trots att passagerarna inte betalat för upplevelsen menade domstolen att branschorganisationens regler var tillämpliga. Detta eftersom man hade anordnat färden i företagets namn och med hjälp av dess utrustning. Av reglerna framgick bland annat vilken utrustning som skulle användas och vilka kontroller som skulle föregå färden. Beroende på hur stor och stark forsen är finns olika regler.

¹¹³ Jareborg, a a s 220

¹¹⁴ 6:2, 20:2 Sjölag (1994:1009)

I det aktuella fallet hade deltagarna endast seglarflytvästar som utrustning. Av reglerna framgår att sådana västar inte har den nödvändiga bärkraft och konstruktion som krävs. Det gick emellertid inte att fastställa om de deltagande mött döden på grund av att de inte hölls flytande. Befälhavarna ansågs därför inte ha förfarit försumligt genom att använda fel västar. Detta trots att sakkunniga uttalade att flertalet deltagare förmodligen hade överlevt om det varit tåligare flytvästar med skydd för ryggen och nacken. Det kunde också konstateras att det inte hade spelat någon roll om deltagarna burit hjälm eftersom ingen av dem avlidit på grund av att de skadat sig på ett sätt som en hjälm hade kunnat förhindra.

Däremot fann hovrätten att befälhavarna varit försumliga som inte försett besättningarna med våtdräkt trots att det bara var fem grader i vattnet. Av reglerna framgår att våtdräkter skall bäras så fort det finns risk för köldchock. I femgradigt vatten blir en människa utan våtdräkt handlingsförlamad inom loppet av några minuter. Med våtdräkt hade chansen ökat för att fler skulle ha klarat sig i land. Domstolen menade även att befälhavarna innan färden borde ha kontrollerat vattenföringen vid valsen och att de genom att underlåta detta varit oaktsamma. Hade de iakttagit storleken på valsen före försränningen hade de förstått att det inte gick att passera den. De borde då ha ställt in äventyret eller åtminstone valt en annan fors. Bristerna i säkerhetsrutinerna var inte ringa och männen dömdes därmed för vårdslöshet i sjötrafik och vållande till annans död. I detta fall torde även sjörättens regler medfört garantställning.

Vad gäller läkare och annan sjukvårdspersonal är det personer som kan anses inta garantställning såväl på grund av åtagande som på grund av sin yrkesställning. En yrkesutövning följer alltid av ett frivilligt åtagande vilket medför att de båda förväntansgrundlagen överlappar varandra.¹¹⁵ I fall då en läkare exempelvis påbörjar en operation kan garantställning dessutom sägas uppkomma genom eget föregående handlande. Det sista gäller även om en sjukvårdsutbildad hjälper en skadad person i nöd. Sjukvårdare har generellt sätt ingen skyldighet att ingripa exempelvis efter att de bevittnat en olycka. Om en person med sjukvårdsutbildning däremot börjar hjälpa till har hon förmodligen sedan en skyldighet att stanna kvar och göra allt hon kan, fram till dess att ambulans kommit till platsen.

Fall som berör sjukvård behandlas fortsättningsvis under rubrik 5.6.3 eftersom det oftast är det förväntansgrundlag som behandlas där som ligger närmst till hands att grunda rättsplikt. Annorlunda förhåller det sig då en person praktiserar alternativmedicinska metoder och inte är legitimerad att utöva läkarkonsten. När en sådan person åtar sig att behandla en viss sjukdom intar hon till följd av detta en skyddsgarantställning. Stöd för garantställning för dessa per-

¹¹⁵ Jareborg, Allmän kriminalrätt, s 194

soner kan kanske också sägas finnas i reglerna om att utövandet av sjukvårdsbehandling kräver just legitimation. Det vore orimligt om det ställdes högre krav på dem som faktiskt arbetar enligt vetenskap och beprövad erfarenhet, än det gjordes på alternativläkare. Den som inte har licens att utöva läarkonsten men ändå gör detta bör därmed, precis som läkare, befinna sig i garantställning.

I NJA 1938 s 69 dömdes en icke-legitimerad naturläkare för vållande till kroppsskada. Han hade undersökt en kvinna och konstaterat att hon hade ett hjärtfel och led av tuberkulos. Han hade därefter, under ungefär ett års tid, behandlat kvinnan med hjälp av naturläkemedel. Högsta domstolen konstaterade att läkemedlen inte var farliga. Man menade dock att naturläkaren genom att ta betalt och utge sig för att yrkesmässigt behandla kvinnan, hade ingett ett sådant förtroende hos henne att hon underlåtit att uppsöka professionell läkarhjälp. Naturläkarens underlåtenhet att skicka patienten till en riktig läkare medförde att domstolen ansåg att han förfarit försumligt.

Det har vidare tidigare i denna framställning konstaterats att djurägare kan befinna sig i övervakningsgarantställning, precis som vårdnadshavare intar de också samtidigt skyddsgarantställning. I djurskyddslagen finns regler om att djur skall behandlas väl och skyddas mot onödigt lidande.¹¹⁶ Reglerna torde medföra garantställning för den som har åtagit sig att ansvara för ett djur. Enligt förarbetena gäller djurskyddslagens regler såväl ägare som den som på annan grund innehar eller förfogar över ett djur. Exempelvis den som åtagit sig att passa någon annans djur eller den som utför slakt.¹¹⁷ Den som uppsåtligen eller av grov oaktsamhet missköter ett djur bryter mot brottsbalken och skall dömas för djurplågeri.¹¹⁸ Djurplågeri är förmodligen det brott som oftast medför att garantläran aktualiseras i förhållande till ett uppsåtligt brott.

NJA 1948 s 94 är ett exempel på detta. I fallet hade en ägare till kor och hästar utsatt dem för kyla och svält då han underlåtit att ta in dem tidigare på hösten. Det var ont om bete och det hade snöat. Ägaren hade också underlåtit att befria hästar från ohyra och smuts samt inte gett sjuka djur tillräcklig omvårdnad. På grund av vanvårnaden dömdes mannen för djurplågeri. Domskälerna var under denna tid inte särskilt utförliga och det framgår därför inte exakt vad djuren utsatts för. Det saknar dock betydelse för att man skall kunna konstatera att mannen intog garantsällning i förhållande till sina djur. Detta får stöd i flera andra rättsfall. Åtskilliga

¹¹⁶ 2 § Djurskyddslag (1988:534), Strahl, a a s 322

¹¹⁷ Jareborg, första häftet, s 220, prop 1987/88:93 s 55

¹¹⁸ 16:13 BrB

gångar har djurägare dömts för djurplågeri då de underlåtit att ge djuren foder och vatten.¹¹⁹ Det samma gäller då man underlåtit att kalla på veterinär i tid eller väntat för länge med att slakta ett mycket skadat djur.¹²⁰

Det har också utdömts straff enligt lagrummet, i RH 1984:80, då en hundägare lämnade sin valp instängd i en bil. Solen gassade på bilen och temperaturen mätte i skuggan ungefär 32 grader Celsius. Hunden var när den befriades så utmattad att den visade livstecken först efter att man hjälpt den att få i sig vatten. Ägaren dömdes, eftersom han under flera timmar underlåtit att kontrollera hur hunden mårde, trots att han var i närheten.

5.6.3 Särskild yrkesskyldighet

Ibland befinner sig en person också i garantställning på grund av en särskild yrkesskyldighet. Exempel på personer med sådan yrkesskyldighet är poliser, kriminalvårdare och läkare. Generella regler eller befattningar är dock inte tillräckligt för att grunda en skydds-garantställning. Det är nödvändigt att det preciseras mer noggrant vem eller vad det är som skall skyddas. Hur avgränsad kretsen av människor som garanten skall skydda behöver vara, för att en garantställning skall anses uppstå, är dock något oklart.¹²¹

I polislagen stadgas att det ingår i polisens arbetsuppgifter att ingripa om någon stör säkerheten, exempelvis genom att begå brott.¹²² Ett sådant stadgande är exempel på när regleringen är för generellt hållen för att automatiskt medföra garantställning. Om en polis däremot har fått i uppdrag att vakta en psykiskt sjuk person och denna tar livet av sig under tiden, är det möjligt att polisen får ta ansvar. En kriminalvårdare som fått en liknande uppgift, att vakta en intagen, skulle också kunna göras ansvarig eftersom det finns regler om att en sådan vårdare skall se till att en intagen får vård eller behandling om så skulle behövas.¹²³ Ett annat exempel är att en polisman som skadat någon i samband med ett ingripande får ta straffrättsligt ansvar för detta.¹²⁴ Vad gäller läkare och annan sjukvårdspersonal uppkommer oftast inte problemet med att avgränsa personkretsen. Dessa yrkesgrupper torde inta sådan garantställning i förhållande till alla de patienter som de behandlar. De intar dock sådan ställning endast i situationer som uppkommer med anledning av aktuella medicinska åtgärder.

¹¹⁹ RH 1984:16, RH 1993:94

¹²⁰ NJA 1925 s 439, NJA 1931 s 235, RH 1992:9, RH 1994:1

¹²¹ Jareborg, a a s 220 f

¹²² 2 § Polislag (1984:387)

¹²³ Jareborg, Allmän kriminalrätt, s 194, 37 § lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt, 4 § lag (1976:371) om behandling av häktade och anhållna

¹²⁴ 4:2 Polisförordning (1998:1558)

I NJA 1946 s 712 hade en man fått en träflis i fingret och uppsökte därför läkare. Läkaren bad en sjukvårdare att lägga om fingret. Patienten fick dock mer ont i fingret och det svullnade upp. Han försökte därför efter ett par veckor kontakta läkaren igen, men dennes mottagning var då stängd. Två dagar senare fick han tag på läkaren och framförde klagomål om att fingret värkte. Läkaren lade då om fingret på nytt. Ytterligare några dagar senare var patienten ännu en gång på väg till doktorn men hann inte så långt eftersom han svimmade på vägen och istället kördes till ett sjukhus. Man kunde där konstatera att mannen fått inflammation i fingret och det opererades därför omgående. Trots operationen och trots ytterligare behandling på sjukhuset spred sig inflammationen och det var nödvändigt att amputera fingret.

Högsta domstolen menade att läkaren borde ha följt upp skadan genom flera noggranna undersökningar. Man menade vidare att han varit försumlig då han inte, vid det sista tillfället de sågs, remitterade sin patient till en kirurgisk avdelning på ett sjukhus. Hade patienten kommit dit tidigare hade inflammationen och amputeringen med all sannolikhet kunnat förhindras. Läkaren dömdes för vållande till kroppsskada och tjänstefel. I domen står inget om varför läkaren haft skyldighet att ingripa. Men en sådan skyldighet borde ha uppkommit på grund av läkarens yrkesskyldighet. Det samma gäller civilmålet NJA 1974 s 99. Där dömdes två röntgenläkare att betala skadestånd för att de brustit i noggrannhet och därför fel-diagnostiserat på så sätt att de missat att en arm gått ur led.

I fallet 1943 s 522 dömdes en barnmorska för vållande till annans död. Enligt den tidens lagstiftning var barnmorskor tvungna att vara med vid förlossningar i hemmet.¹²⁵ Detaljerade regler kring hur detta skulle gå till fanns att hitta i reglementet för barnmorskor. Barnmorskan fick larm om att komma till en kvinna som skulle föda mitt i natten. Hon begav sig dit och genomförde en yttre undersökning av kvinnan. Fostervattnet gick och barnmorskan stannade då hela dagen och hela natten som följde därpå. På morgonen åkte hon hem till sin stuga som låg ungefär två kilometer bort. På kvällen kallades hon på nytt till den födande kvinnans hem eftersom en av barnets armar då blivit synlig. Fostret hade hamnat i tvärläge och de fick därför åka in till sjukhus. Fostret var dött när det kom till sjukhuset och det kunde konstateras att dödsfallet inträffat under förlossningen. En tid senare avled också modern på grund av att hon fått en bristning i livmodern.

Högsta domstolen konstaterade att barnmorskan skulle ha upptäckt att barnet hamnat i tvärläge om hon fortlöpande genomfört undersökningar på kvinnan, på så sätt som stadgades i reglementet. Hon borde ha gjort detta då födsloarbetet stannade av efter att vattnet gick eller i

¹²⁵ 1937 års lag om anställande av distriktsbarnmorskor

vart fall innan hon återvände till sitt hem. Domstolen menade att både barnet och moderns liv hade gått att rädda om barnmorskan inte underlåtit att genomföra kontroller. Detta dock förutsatt att hon därefter hade handlat efter konstens alla regler. Rätten dömde därför kvinnan på grund av försummelsen.

Enligt min mening finns numer starka argument direkt i sjukvårdslagstiftningen som talar för att läkare och annan sjukvårdspersonal, så gott som alltid, befinner sig i skyddsgarantställning då de behandlar en patient. Där stadgas att sjukvårdspersonal skall utöva sitt yrke i enlighet med vetenskap och beprövad erfarenhet. Det stadgas vidare att den som misstänks ha begått brott i tjänsten skall åtalas för detta om fängelse är föreskrivet för brottet. Dessutom krävs särskilda legitimationer för att få utöva yrket vilket också är ett argument för detta.¹²⁶

Exakt vad en skyddsgarant har skyldighet att göra kan vara svårt att ta ställning till. Det varierar från situation till situation. En fråga som länge diskuterats kring är vad en läkare är skyldig att göra för att hålla en dödssjuk patient vid liv när inget hopp finns kvar. En persons vars hjärnas samtliga funktioner totalt och oåterkalleligt har fallit bort är enligt lagen död.¹²⁷ Att avbryta en behandling då man konstaterat att en person är hjärndöd är därför tillåtet. Om en läkare däremot har påbörjat en operation är det brottsligt att inte fullfölja denna trots att man vet att patienten inte kommer att återfå medvetandet.

Att aktivt döda någon är som huvudregel straffbart även om personen samtycker. Det är aldrig tillåtet att vidta en åtgärd som enbart har till syfte att släcka någons liv. Däremot är det tillåtet att sätta in en viss behandling, exempelvis i form av smärtlindrande medel, även om behandlingens biverkningar medför att döden inträffar tidigare den än annars skulle ha gjort. Detta gäller dock bara om det inte finns något annat alternativ. Det är också accepterat att sluta med behandling när all behandling har visat sig vara meningslös och man endast kan förlänga livet på konstlad väg. Exempelvis är det i dessa situationer tillåtet att sluta att tillföra dropp eller blod. I sådana fall har åklagaren inte väckt åtal för dråp.¹²⁸ Det är dock svårt att dra gränsen för vad som är tillåtet. Det har exempelvis aldrig prövats om det är tillåtet att stänga av en respirator.

Vad gäller passiv dödshjälp är reglerna ännu mindre klara. Inom sjukvården finns en princip om att en åtgärd som vare sig kan bota eller lindra en patient, inte skall utföras. Dock med undantag då det finns skäl att utföra åtgärden med hänsyn till patienten eller dennes anhöriga. Av principen borde följande att livsuppehållande åtgärder inte behöver sättas in om det inte med

¹²⁶ 2:1 och 6:19 lag (1998:531) om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område

¹²⁷ Lag (1987:269) om kriterier för bestämmande av människans död

¹²⁸ SvJT 1965 rf s 77

tanke på syftet är rimligt. Då en läkare underlåtit att förlänga livet på en dödsjuk patient i plågor kan det enligt min mening ofta vara mindre straffvärt, än då någon uppsåtligen aktivt tagit livet av en person. Ofta är underlåtenheten att sätta in livsuppehållande åtgärder ej straffbar eftersom läkaren inte förändrar riskläget till det värre och då alltså inte tar en otillåten risk. Det kan dock många gånger bli besvärligt att dra gränsen för vad som är tillåtet.¹²⁹

5.7 Straffrättsligt ansvar och skadeståndsskyldighet

Några av de fall som ovan redogjorts för har endast varit av civilrättslig natur. Många gånger beror detta på att det inte yrkats på mer än skadestånd. Frågan är dock i vilken mån det går att överföra vad som framkommit om garantställning i de civilrättsliga målen och använda dessa resonemang även då det gäller ett straffrättsligt ansvar.

Det har i doktrin fastslagits att det inte ställs lika höga krav på grunden till en garantställning och att underlåtenheten är lika straffvärd som ett handlande, då det endast är frågan om att döma ut ett skadestånd. Enligt uttalanden är det alltså möjligt att en oaktsamhet är tillräcklig för att grunda skadeståndsansvar men samtidigt inte är tillräcklig som grund för att utdöma ett straffrättsligt ansvar. Detta gäller många gånger då det är frågan om principalansvar i arbetsrättsliga situationer eftersom det i sådana fall inte alltid behöver fastställas vem som orsakat den aktuella skadan. I fall då en arbetsgivare fått betala skadestånd är det därför särskilt påkallat att vara försiktig med att dra paralleller.

Men även i fall då det har gått att fastställa vem som har orsakat en viss skada är det ibland så att oaktsamheten endast medför rätt till skadestånd.¹³⁰ Detta eftersom skadeståndsskyldigheten ibland är kopplad till andra fakta än de som läggs till grund för ett straffrättsligt ansvar. Det kan också bero på att bevisbördan inte alltid ligger på samma part inom skadeståndsrätten respektive straffrätten.¹³¹ Det skulle också kunna vara så att det föreligger en mer beredvillig inställning till att döma ut skadestånd än straff, eftersom skadestånd i slutändan oftast inte drabbar den enskilde personen utan ett försäkringsbolag.¹³²

Visserligen utgör båda instituten sanktioner mot sådant som i allmänhetens ögon är oönskade handlingar eller underlåtenheter. Båda syftar dessutom i viss mån till att offret skall få upprättelse och man hoppas även att båda skall ha preventiva effekter. Trots detta bör man

¹²⁹ Jareborg, a a s 300 f, Strahl, a a s 324

¹³⁰ Strahl, a a s 192 f och 321, Erenius, Något om "Culpatröskeln" i straffrätten s 144 f

¹³¹ NJA II 1962 s 23 f, NJA 1962 s 469, s 9 f

¹³² NJA 1966 s 70, s 13

iakta försiktighet innan man drar allt för stora paralleller eftersom syftena bakom utdömande av straffansvar respektive skadestånd i övrigt är olika. Straffansvar utdöms eftersom den handling eller underlåtenhet som ägt rum enligt samhället är straffvärd. Skadestånd däremot utdöms för att flytta över förlusten till den skadevällande och därmed för att reparera det inträffade genom ersättning.

Det kan konstateras att skadeståndet fyller olika funktioner i olika situationer och att det därför inte finns något enkelt svar på hur skadeståndsrättsliga respektive straffrättsliga bedömningar förhåller sig till varandra. Många gånger är sambandet mellan de båda instituten endast rättstekniskt eller processrättsligt.¹³³

Det skulle också kunna vara så att de fall där det idag döms ut endast skadestånd, kan jämföras med straffrättsliga domar i mindre utsträckning än vad som är fallet med gamla rättsfall. Detta eftersom man i doktrin kunnat konstatera att den samhällsutveckling som idag råder har medfört att det finns fler skaderisker och att det i domstolarna därför ställs högre krav på aktsamhet för att en person skall slippa att ersätta en skada som hon orsakat, än vad som förr var fallet.¹³⁴

Sammanfattningsvis går det att konstatera att man inte utan att göra en djupare analys, kan säga att det som framkommer om garantläran i skadeståndsmål kan överföras till mål där det handlar om straffrättsligt ansvar. Därmed inte sagt att det är uteslutet att använda resonemang ur civilrättsliga domar som argument för att garantställning är för handen i ett liknande straffrättsligt mål.¹³⁵

6 Underlåtenhet att avslöja brott

Enligt svensk rätt finns ingen generell skyldighet att avslöja att någon har begått, tänker begå eller begår ett brott.¹³⁶ I 23:6 st.1 BrB stadgas dock som nämnts att en sådan skyldighet föreligger i vissa fall vad gäller några särskilt grova brott:

”Underlåter någon att i tid anmäla eller eljest avslöja brott som är å färde, när det kan ske utan fara för honom själv eller någon av hans närmaste, skall han i de fall särskilt stadgande givits därom dömas för underlåtenhet att avslöja brottet enligt vad som är stadgat för den som

¹³³ Hellner, Johansson, s 37 ff och 61 f

¹³⁴ NJA 1991 s 163, s 6

¹³⁵ Agge, a a s 318

¹³⁶ Jareborg, Brottsbalken, s 21, Leijonhufvud, a a s 137

allenast i mindre mån medverkat till sådant brott; dock må ej i något fall dömas till svårare straff än fängelse i två år. I de fall då det är särskilt föreskrivet skall för underlåtenhet att avslöja brott ansvar enligt vad nu sagts ådömas jämväl den som ej insett men bort inse att brottet var å färde.

(...)

Ej må för underlåtenhet att avslöja eller hindra brott dömas, med mindre den gärning som var å färde så fortskridit att straff kan följa därå.”

Vilka brott det gäller finns att läsa i en paragraf i slutet av varje kapitel i brottsbalken. Det är samma paragraf som anger till vilka brott stämpling, förberedelse eller försök är straffbelagt. Några exempel på brott som man är skyldig att avslöja är mord, grov misshandel, våldtäkt, mordbrand, penningförfalskning och spioneri. 23:6 st.1 BrB är också tillämpligt inom specialstraffrätten. Detta dock enbart under förutsättning att det finns en hänvisning till paragrafen. I skrivande stund finns endast tre sådana hänvisningar. Dessa gäller myteri enligt sjömanslagen, folkmord och terroristbrott.¹³⁷

6.1 Att anmäla eller eljest avslöja brott

Det påbud som finns i 23:6 BrB är att man skall *anmäla eller annars avslöja* det aktuella brottet. Att anmäla brottet betyder naturligt nog att göra så att brottet kommer till polisens kännedom. Det är dock tillräckligt att avslöja brottet på annat sätt. Detta kan exempelvis ske genom att man varnar den som hotas av brottet eller tipsar medier. Avslöjandet måste dock i sistnämnda fall vara tillräckligt konkret. Någon skyldighet att avvärja brottet genom att till exempel ropa eller handgripligen ingripa stadgas således inte.¹³⁸

Det som straffas är underlåtenhet att avslöja *brott*, inte en straffbar gärning. Ett brott är en straffbar gärning vilken är beskriven i en författning och som uppfyller samtliga objektiva och subjektiva rekvisit. Det fordras således att det krav på uppsåt eller den oaktsamhet som stadgas för brottet kan läggas gärningsmannen till last. Det krävs dock inte att gärningsmannen kan dömas till straff. Att förövaren exempelvis varit minderårig eller lidit av en psykisk störning påverkar alltså inte bedömningen för huruvida det rör sig om ett brott.¹³⁹

¹³⁷ Prop 1962:10 s C162, Holmqvist m fl, a a s 23:77, 69 § sjömanslag (1973:282), 2 § lag (1964:169) om straff för folkmord, 4 § lag (2003:148) om straff för terroristbrott

¹³⁸ Holmqvist m fl, a a s 23:77, SOU 1996:185 s 454

¹³⁹ Holmqvist m fl, a a s 23:79, 1:1 BrB

På uppdrag av regeringen tillsattes i mitten av 1990-talet en utredning som fick i uppgift att se över reglerna på den allmänna straffrättens område. Regeringen menade att detta var nödvändigt eftersom brottsbalken författades för relativt länge sedan (på 1960-talet och förberedelserna hade pågått sedan 1930-talet) och ingen granskning genomförts sedan dess. Utredningen tog namnet Straffansvarsutredningen.¹⁴⁰

Straffansvarsutredningen föreslog att begreppet brott skulle bytas ut mot straffbar gärning vilket skulle innebära att kravet på subjektiv täckning vad gäller huvudbrottet försvann. Vidare skulle enligt förslaget den passive gå fri då huvudgärningsmannen handlat med en objektiv ansvarsfrihetsgrund som stöd. Detta skulle stämma bättre överens med hur medverkansregeln i 23:4 BrB är utformad. Utredningen påpekade att det inte finns någon anledning till att kravet ställs högre då det är frågan om en form av passiv medverkan.¹⁴¹ Flera av de remissinstanser som kommenterade utredningens förslag var positiva till en sådan ändring, men den gick aldrig igenom.¹⁴² Enligt min mening skulle det vara en fördel att ändra stadgandet så att det gäller straffbelagda gärningar.

Det som skall avslöjas är vidare endast fall av gärningsmannaskap. Det räcker således att avslöja huvudbrottet för att undgå ansvar. Om man samtidigt har underlåtit att avslöja en medhjälpare medför det alltså inte straffansvar.

Straffansvarsutredningen ville se en förändring även på detta område. De föreslog att man skulle ha en skyldighet att avslöja också medverkansgärningar. Utredningen menade att dagens ordning är ologisk eftersom syftet med paragrafen är att avvärja brott som är å färde. En förutsättning för att man skulle kunna dömas för att inte ha avslöjat en medverkansgärning skulle dock, i enlighet med detta resonemang, vara att avslöjandet skulle ha medfört att huvudgärningen helt eller till viss del avvärjts.¹⁴³ För min del tycker jag att det inte verkar nödvändigt att göra en sådan förändring eftersom man hade tvingats att genomföra ytterligare ett hypotetiskt prov. Också detta förslag tillstyrktes av majoriteten av remissinstanserna, men inte heller detta ändrades.¹⁴⁴

Då man avslöjat ett brott i sådan tid att huvudbrottets fullbordan förhindrats, skall man inte dömas för underlåtenhet att avslöja brott trots att straffbar stämpling, förberedelse eller

¹⁴⁰ SOU 1996:185 s 19 och s 47

¹⁴¹ A SOU s 325 f och s 453

¹⁴² Justitiedepartementet 97/377 s 144

¹⁴³ A SOU s 326 och s 453

¹⁴⁴ Ju 97/377 s 144

straffbart försök kommit till stånd. Detta följer av begränsningen i paragrafens tredje stycke.¹⁴⁵

6.2 Brott som är å färde

Det som enligt 23:6 st.1 BrB straffbelagts är som bekant att underlåta att avslöja ett sådant brott som ovan nämnts, vilket är *å färde*. En begränsning är dock att man inte skall dömas för underlåtenhet att avslöja brottet om den gärning som var å färde inte fortskridit så långt att straff skulle kunna utdömas. Detta innebär att ett brott i paragrafens mening är å färde först då någon gjort sig skyldig till straffbar stämpling, förberedelse eller ett straffbart försök.¹⁴⁶

Ur doktrin och av praxis framgår att brottet upphör att vara å färde då det fullbordats. En person som upptäcker en pågående misshandel har således ingen skyldighet att avslöja denna. Detta eftersom misshandeln är fullbordad. En annan sak är att misshandeln ännu inte är avslutad.¹⁴⁷

I de fall då en gärningsman gjort vad som ankommer på honom för att ett brott skall komma till stånd men effekten ännu inte inträtt, är brottet dock fortfarande å färde. I ett sådant fall är det fortfarande meningsfullt att avslöja brottet eftersom effekten då kan förhindras. Detta slogs fast i NJA 1932 s 180. I fallet dömdes en man för att han underlåtit att avslöja skadegörelse. Gärningsmannen till huvudbrottet hade öppnat två dammportar vilket medförde att en översvämning skadade viss egendom. Mannen som dömts för underlåtelser hade enligt högsta domstolen kunnat avvärja faran genom ett avslöjande, eftersom dammen ännu inte svämmat över när han fick reda på att dammportarna öppnats.¹⁴⁸

Det ovan sagda gäller även perdurerande brott. Perdurerande brott är lagöverträdelser som inte avslutas samtidigt som de fullbordas. Exempel på sådana brott är människorov och olaga frihetsberövande.¹⁴⁹

Det kan tyckas märkligt att man om man upptäcker en pågående misshandel inte är skyldig att avslöja den, trots att man har en sådan skyldighet vid perdurerande brott. Detta eftersom ett avslöjande skulle kunna förhindra fortsatt misshandel och således begränsa effekten. Teoretiskt sett skulle också den situationen kunna uppstå att den som misshandlar byter motiv och skriker att han skall döda den som misshandlas. Helt plötsligt är brottet mord å färde och

¹⁴⁵ Jareborg, a a s 39

¹⁴⁶ Jareborg, Allmän kriminalrätt, s 420, Holmqvist m fl, a a s 23:78, Leijonhufvud, a a s 137, RH 1999:86 s 15

¹⁴⁷ Jareborg, a a s 420, Holmqvist m fl, a a s 23:78, Leijonhufvud, a a s 137, RH 1999:86 s 15

¹⁴⁸ SOU 1996:185 s 318

¹⁴⁹ Jareborg, a a s 420, NJA 1932 s 180, RH 1999:86 s 15

man har då en skyldighet att avslöja samma misshandel som man tidigare inte var skyldig att avslöja.

Den förstnämnda problematiken har, i vart fall indirekt, berörts i det omtalade Kodemålet, RH 1997:1, som mig veterligen utgör den enda fällande domen enligt lagrummet på senare tid. I fallet misshandlades en kille grovt av tre skinheads. Det intressanta i sammanhanget är dock den fjärde kille som inte deltog i misshandeln utan endast såg på. I domskälen fördes en diskussion kring huruvida denna ”åskådare” skulle dömas för underlåtenhet att avslöja grov misshandel eftersom han inte ringt polisen trots att han haft tillgång till en mobiltelefon.

Tingsrätten började med att konstatera att man idag har större möjligheter att anmäla en misshandel på ett tidigt stadium än vad man hade då 23:6 st.1 BrB författades. Detta eftersom användandet av mobiltelefoner sedan dess har ökat markant. Tingsrätten påpekade sedan att syftet med införandet av regeln inte var att förmå människor att avslöja pågående brott. Syftet var istället att regeln skulle användas då man visste att någon i förväg känt till ett brott men inte avslöjat det. Paragrafen skulle också användas då man misstänkte att någon hade medverkat till brott men bevisen inte räckte till för att fälla personen för medhjälp till brottet. Det konstaterades därefter att ett brott i paragrafens mening därför inte längre kan anses vara å färde då det fullbordats. Tingsrätten var av den uppfattningen att underlåtenhet att avslöja ett brott inte borde bestraffas då brottet inte skulle ha förhindrats med hjälp av avslöjandet.¹⁵⁰

Händelseförloppet i Kodemålet var sådant att huvudgärningsmännen till den grova misshandeln stannade upp emellanåt och misshandeln fortskred således i olika sekvenser. Efter den första perioden bad exempelvis förövarna om ursäkt. Misshandlandet pågick sammanlagt i ungefär en timmes tid.¹⁵¹

På grund av de lugna perioder som funnits under misshandeln delade tingsrätten upp den i flera olika misshandlar. Eftersom lagrummet om avslöjande konstaterats vara avsett för personer som i förväg känt till exempelvis en misshandel medförde en sådan indelning att åskådaren som stått bredvid varit tvungen att avslöja en ny omgång av misshandeln. Till sammanhanget hör att den åskådande killen kommit fram till platsen först efter att den första misshandeln fullbordats. Den pågick dock fortfarande och var således inte avslutad. Den nya misshandeln blev med resonemanget ovan å färde efter det att åskådaren kommit till platsen. Tingsrätten konstaterade att det funnits tillfällen mellan misshandelstillfällena då han genom ett avslöjande skulle ha kunnat förhindra en upprepad grov misshandel.¹⁵²

¹⁵⁰ RH 1997:1, s 13

¹⁵¹ RH 1997:1 s 10-12

¹⁵² RH 1997:1 s 13

Tingsrätten uttrycker sig dock enligt min mening inkonsekvent vad gäller misshandeln. Vid flera tillfällen beskrivs en långvarig grov misshandel och uttryck som att ”misshandeln fortsatte” används. Samtidigt menar man att det varit frågan om flera korta misshandlar.¹⁵³

Detta tillsammans med resonemanget som förts kring syftet med införandet av lagregeln får mig att misstänka att domarna tyckt att det vore rättsvidrigt att inte döma den passive åskådaren för att inte ha ingripit under den pågående misshandeln. Min misstanke är att domarna i förväg bestämt sig för att killen borde dömas och i efterhand försökt rättfärdiga det. Det är därmed inte sagt att utgången i målet inte bättre speglar hur människor i dagens samhälle vill att det skall vara, nämligen att det skall finnas en skyldighet att avslöja även pågående brott. Detta är en inställning som också jag har.

Domen överklagades till hovrätten. Även hovrätten inledde med att beskriva syftet med införandet av bestämmelsen. Domskålen fortsätter efter det med ett konstaterande att ”det aktuella brottet inte får vara fullbordat, avslutat, när den misstänkte får kännedom om det”¹⁵⁴ om det skall anses vara å färde. I texten skiljs alltså inte klart på begreppen fullbordat respektive avslutat. Hovrätten har dock sedermera delat upp misshandeln på samma sätt som gjordes i tingsrättens dom. Att innebörden av den citerade textraden ovan är att fullbordat brott sätter gränsen för det straffbara området tycker jag framgår av att det konstateras att den passive åskådaren kommit fram till platsen för sent för att kunna avslöja den första delen av misshandeln. Det framgår som nämnts att misshandeln inte var avslutad då han kom fram till platsen och hovrätten menade att han inte var skyldig att avslöja misshandeln i det skedet. Även i hovrättens domskäl förekommer att misshandeln beskrivs i termer av en enda lång misshandel samtidigt som den beskrivs som flera olika brott. I samband med en diskussion kring huruvida åskådaren haft uppsåt konstaterades exempelvis att misshandelsomgångarna utbrutit utan någon direkt förvarning. I samma mening konstateras dock att det inte framgick klart att den grova misshandeln inte skulle upphöra.¹⁵⁵

Jag tycker mig kunna utläsa en vilja att kunna tillämpa paragrafen på pågående brott även ur hovrättens dom. Hovrätten skriver exempelvis att det är av stort intresse att det finns påtryckningsmedel för att människor skall avslöja brott så länge det finns en möjlighet att brottet kan avvärjas.¹⁵⁶

Det framgår som regel inte av lagtexten huruvida den handling som en gärningsman företagit skall ses som ett eller flera brott. Därför har en så kallad konkurrenslära utformats med hjälp

¹⁵³ RH 1997:1 s 13

¹⁵⁴ RH 1997:1 s 17

¹⁵⁵ RH 1997:1 s 17

¹⁵⁶ RH 1997:1 s 18

av doktrin och praxis. Enligt denna lära är det ibland så att ett händelseförlopp är att betrakta som flera brott trots att bara ett straffbud är tillämpligt. I dessa fall föreligger så kallad likartad brottskonkurrens. Så länge allt som gärningsmannen gjort beaktas, är det dock tillräckligt att paragrafen används endast en gång. Med andra ord får man försöka utläsa av lagregeln hur mycket brottslighet som avsetts för att endast ett brott skall anses begånget. Härvid ger ofta ordvalen i brottsbeskrivningarna vägledning. Av doktrin framgår att en misshandel som äger rum vid samma tillfälle skall ses som ett brott, trots att flera slag utdelas mot offret i fråga.¹⁵⁷

Mot bakgrund av detta kan domstolarnas uppdelning av misshandeln i Kodemålet ifrågasättas. Möjligen ansåg rätten att pauserna mellan misshandelsomgångarna var tillräckliga för att se det som att omgångarna inte ägde rum vid "samma tillfälle". Innebörden av detta uttryck är som framgår inte helt klar. Det faktum att domstolarna, trots lärans innehåll, bedömde att det handlande om flera fall av misshandel, tyder på att man inte ville ha ett utfall där åskådaren gick fri. Detta interpreterar i sin tur att man förespråkar att paragrafen om avslöjande skall gälla även pågående brott.

Med hjälp av konstaterandet att ett eventuellt uppsåt förelegat hos åskådaren i Kodemålet, dömdes han i hovrätten för underlåtenhet att avslöja grov misshandel till fyra månaders fängelse. Enligt min mening är det svårt att förstå när åskådaren skulle ha haft tid att ringa polisen mellan det att han misstänkte att en ny misshandel var på gång och det att den nya misshandeln fullbordades. Detta är också en omständighet som indikerar att man delade upp misshandeln enbart för att få åskådaren dömd. Han friades förövrigt i tingsrätten, eftersom det inte kunde konstateras att ett avslöjande hade varit verkningsfullt (se 6.4).¹⁵⁸

Även Straffansvarsutredningen diskuterade syftet med straffbestämmelsen i sitt betänkande. Utredningen skrev att syftet med lagregeln torde vara att kunna avvärja ett förstående eller pågående brott. De menade att regeln har denna innebörd eftersom det framgår av hur lagtexten var författad i Strafflagen. Där stadgades att man var skyldig att avslöja brottet i tid så att faran kunde undvikas. De konstaterade att syftet med regeln inte var tänkt att ändras då den fördes över från Strafflagen till nuvarande lagstiftning. Enligt utredningen är alltså gällande rätt att man är skyldig att avslöja brott även då fullbordanspunkten passerats, så länge brottet inte avslutats. De skriver vidare att detta dock borde uttryckas på ett klarare sätt i lagtexten. De föreslog därför att texten borde författas så att skyldigheten att avslöja brott

¹⁵⁷ Strahl a s 411 f

¹⁵⁸ RH 1997:1 s 13 och 19

gäller en straffbelagd gärning som är ”förestående eller inte avslutad”. Någon ändring har dock inte gjorts i detta hänseende.¹⁵⁹

Också i den senaste motionen i ämnet, som lagts fram till riksdagen, har begreppet å färde, vid en genomgång av gällande rätt, tolkats på så sätt att det gäller brott som inte avslutats.¹⁶⁰

Enligt min egen tolkning är det inte klarlagt att regeln i Strafflagen syftade på annat än situationer då faran helt kunnat undvikas.

Den exakta innebörden av begreppet är med andra ord i dagsläget oklart. Det skulle krävas att man lade en ny innebörd i begreppet å färde för att kunna säga att det alltid gällde pågående brott, vilket enligt min åsikt skulle vara en önskvärd utveckling. Det är möjligt att det krävs en lagändring för att detta skall kunna åstadkommas.

6.3 Begreppen fara och närmaste

Kravet på att avslöja ett brott begränsas enligt paragrafen på så sätt att det endast gäller när det kan ske utan *fara* för gärningsmannen själv eller någon av hans närmaste. Undantaget tar sikte på de fall då gärningsmannen eller hans närmaste riskerar att skadas eller senare utsättas för vedergällning av dem som begår huvudbrottet eller andra. Det tar också sikte på det fall att ett avslöjande skulle kunna medföra att avslöjaren eller hans närmaste blir åtalad för medhjälp till brottet. Vidare syftas på situationer då avslöjaren riskerar att få en talan mot sig om ansvar för falsk eller obefogad angivelse.¹⁶¹ Det skall i sammanhanget göras en avvägning mellan den fara som den handlingspliktige eller dennes närmaste eventuellt skulle utsättas för och de missförhållanden som offret för brottet skulle uppleva. Den som trots att fara förelegat och därför inte ingripit kan inte dömas för brott eftersom det då brister i det subjektiva rekvisitet.¹⁶²

I Kodemålet ansåg hovrätten att den passive åskådaren, som dömdes för underlåtenhet att avslöja grov misshandel, inte befunnit sig i fara. Detta eftersom han hade lämnat platsen under en av de pauser som förekom under misshandeln. Hovrätten menade att han lika väl kunnat lämna platsen i ett tidigare skede och att han då skulle ha haft en chans att ringa polisen utan att han själv eller någon av hans närmaste riskerade att råka illa ut. Hovrätten

¹⁵⁹ SOU 1996:185 s 323 och 453

¹⁶⁰ Motion 2005/06: kd 407

¹⁶¹ 15:6 BrB

¹⁶² Holmqvist m fl, a a s 23:79, SOU 1996:185 s 454 f

skriver att det inte fanns något som tydde på att åskådare inte skulle ha kunnat avlägsna sig på samma sätt tidigare då misshandeln fortfarande var å färde.¹⁶³

Tingsrätten konstaterade att de inte trodde på åskådarens invändning om att han varit rädd för repressalier eftersom den kommit först i efterhand när han fått frågan. Det konstateras vidare att han förmodligen ringt andra samtal under tiden som misshandeln pågick och man menade att han därför lika gärna kunnat ringa polisen.¹⁶⁴

De personer som tillhör kretsen av *närmaste* är i första hand familjemedlemmar. Även sammanboende räknas dock som en persons närmaste.¹⁶⁵

Straffansvarsutredningen förespråkade att kretsen av människor som man i sammanhanget skall ta hänsyn till skulle utökas. De menade att begreppet närmaste borde bytas ut mot att avse någon annan över huvud taget. Detta eftersom det är stötande att man som lagstiftningen idag ser ut inte tar i beaktande exempelvis om en vän riskerar att råka ut för repressalier. Straffansvarsutredningen menade att det samtidigt måste finnas en gräns för vad som ingår i begreppet fara. Faran fick enligt förslaget således inte vara allt för avlägsen eller ringa.¹⁶⁶

Apropå detta uttalade en remissinstans att paragrafens lydelse borde vara ”utan beaktansvärd fara”. De flesta remissinstanserna tyckte att det var ett bra förslag att byta ut begreppet närmaste. Några ansåg dock att det var för vitt. Detta eftersom det skulle komma att omfatta även personer som på grund av sin tjänstställning har skyldighet att ingripa i olika situationer. Som exempel gavs polis och brandmän. En lösning på detta problem hade enligt min mening dock lätt kunnat åstadkommas genom att införa undantag för personer med tjänstställning. Ändringsförslaget kom i vart fall inte heller att gå igenom på denna punkt.¹⁶⁷

Problematiken kring avgränsning av kretsen berördes något i förarbetena till paragrafen. Det föreslogs då att åtalseftergift eller eftergift av påföljd skulle användas i de fall då en person inte anses tillhöra närstående men det ändå finns skäl att inte döma till straff på liknande grund. Departementschefen uttalade dock att begreppet skulle användas på samma sätt som det gjorts i Strafflagen och en sådan ordning torde därmed inte vara aktuell.¹⁶⁸ Redan i förarbetena till Strafflagen står att läsa hur flera remissinstanser hade invändningar mot begreppet närmaste. Intressant att notera är dock att dessa invändningar snarare gick ut på att begreppet skulle vara alldeles för obestämt och att den enskilde inte kunde veta vilka som

¹⁶³ RH 1997:1 s 18

¹⁶⁴ RH 1997:1 s 13

¹⁶⁵ Jareborg, a a s 420

¹⁶⁶ SOU 1996:185 s 326

¹⁶⁷ Ju 97/377 s 198 och s 144

¹⁶⁸ Prop. 1962:10 s B319 f

omfattades av begreppet, innan domstolen avgjort frågan.¹⁶⁹ Om paragrafen skulle omfatta alla andra, hade denna problematik försvunnit. Istället hade dock svåra avvägningar fått göras för hur avlägsna faror som skulle beaktas. Detta torde dock inte var oöverstigligt. Jag förespråkar därmed att kretsen utvidgas.

6.4 Verkningslöst avslöjande

Det är inte helt klart i vilken utsträckning man skall ta hänsyn till huruvida ett avslöjande skulle kunna ha förhindrat att huvudbrottet fullbordats.¹⁷⁰

Tredje stycket i 23:6 BrB har i doktrin och praxis tolkats på så sätt att om ett avslöjande skulle ha varit helt verkningslöst, innebär det att något ansvar inte kan utkrävas av den som underlåtit att avslöja brottet.¹⁷¹ De situationer som undantas i tredje stycket (straffbara gärningar och exempelvis underlåtenhet att avslöja förberedelse) anses nämligen vara allvarligare och därmed mer straffvärda än det fall att någon underlåtit att avslöja något som ändå inte hade förhindrats.¹⁷² Denna tolkning har fått stort stöd trots att det inte direkt kommer till uttryck i lagtexten och trots att det inte finns stöd för resonemanget i förarbetena.¹⁷³

Enligt andra uttalanden i doktrin framgår det av brottsbeskrivningen att det föreligger ett krav på absolut kausalitet mellan avslöjandet och att brottet förhindras. Det som då syftas på är stadgandet om att ett avslöjande skall ske *i tid*. Det innebär således att det ställs krav på att brottet inte skulle ha kommit till stånd om det hade avslöjats.¹⁷⁴ Detta medför dock inte att det måste styrkas att underlåtenheten orsakat att huvudbrottet kommit till stånd för att ansvar skall kunna utdömas enligt paragrafen.¹⁷⁵

Inte heller då det visar sig att brottet inte kommit till fullbordan enbart på grund av tillfälliga omständigheter skall den som underlåtit att avslöja brottet straffas.¹⁷⁶ I doktrin har detta förhållandet setts som ett stöd för att ett krav på verkningsfullt avslöjande föreligger. Efter som lagen är generös såtillvida att en person inte döms om huvudbrottet inte kommit till stånd

¹⁶⁹ Prop 1948:80 s 96 f

¹⁷⁰ Prop 2000/01:85 s 18

¹⁷¹ Jareborg, a a s 420, Prop 2000/01:85 s 19, Holmqvist, s 23:78, RH 1997:1 s 18, Strahl a a s 339

¹⁷² Jareborg, Brottsbalken, s 39

¹⁷³ RH 1997:1 s 18

¹⁷⁴ SOU 1996:185 s 322 f

¹⁷⁵ Jareborg, Allmän kriminalrätt s 420, Holmqvist m fl, a a s 23:78

¹⁷⁶ Agge, a a s 307

på grund av en slump, kan det inte heller vara meningen att man skall dömas om ett avslöjande inte hade varit verkningsfullt.¹⁷⁷

I doktrin har dock även framförts argument för att underlåtenhet att avslöja ett brott skall bestraffas oavsett om ett avslöjande skulle ha varit verkningslöst eller ej.¹⁷⁸ Ett argument enligt detta synsätt bygger på att underlåtenhetsbrottet ses som en typ av passiv medverkan. Medhjälp enligt 23:4 BrB utdöms oavsett om medhjälpen till huvudbrottet varit nödvändig för att brottet skulle komma till stånd. Att ett verkningslöst avslöjande skall bestraffas skulle således medföra en mer enhetlig reglering på området.¹⁷⁹

I Kodemålet fastslog hovrätten vad som för närvarande gäller i svensk rätt. Hovrätten skrev att det inte finns någon anledning att ta bort de fall då det varit tveksamt huruvida ett avslöjande skulle få någon effekt, från det straffbara området. Hovrätten menade att det är viktigt att det finns påtryckningsmedel så att människor försöker avslöja brott även i de situationer då de inte är säkra på att brottet därigenom skulle komma att avvärjas. Uttalande innebär alltså att man går fri från straff om det helt kunnat uteslutas att en anmälan skulle ha förhindrat brottets fullbordan.¹⁸⁰

Frågan har efter det berörts i ytterligare ett rättsfall. I RH 1999:86 resonerade rätten på samma sätt som i Kodemålet. En man blev skjuten av en kvinna. En stund efter att kvinna skjutit mannen kom en av hennes vänner till platsen. Tingsrätten konstaterade att den skjutna mannen levde då vännen kom till platsen och att han förstått detta. Han var därför skyldig att avslöja att ett mord var å färde. Han larmade dock varken polis eller ambulans. Tingsrätten dömde vännen för underlåtenhet att avslöja mord eftersom det inte gick att utesluta att den skjutna mannens liv hade gått att rädda om han ringt. Hovrätten friade mannen med det berodde på att man inte ansåg att det var styrkt att den skjutna mannen levde då vännen kom till platsen.¹⁸¹

Straffansvarsutredningen ifrågasatte dock om en sådan tillämpning inte medför att det ställs allt för höga krav på människor. De menade att det inte är rimligt att med hjälp av straff kräva att människor avslöjar brott då de inte kunnat utgå ifrån att brottet helt eller delvis skulle ha förhindrats. Utredningen konstaterade dock att detta inte kommer till uttryck tydligt nog i lagtexten. De föreslog därför att regeln borde formuleras så att man skall dömas endast om

¹⁷⁷ Strahl, a a s 339

¹⁷⁸ Agge, a a s 307

¹⁷⁹ Holmqvist m fl, s 23:78

¹⁸⁰ RH 1997:1 s 18

¹⁸¹ RH 1999:86 s 9 och s 16

gärningen ”därigenom skulle kunnat hindrats helt eller delvis”.¹⁸² En sådan formulering skulle medföra att en person inte skulle kunna dömas enligt paragrafen så länge det bara varit nästintill säkert att brottet skulle ha förhindrats, men det inte går att styrka att så hade varit fallet. En ändring skulle medföra att det i en situation som den i Kodemålet inte hade gått att döma åskådaren, vilket också kritiserats av remissinstanser.¹⁸³ En sådan formulering skulle dock klargöra att ett brott är å färde tills att det avslutats. Detta eftersom en gärningen efter fullbordan ibland kan förhindras till en viss del.

Denna del av Straffansvarsutredningens förslag var den som olika remissinstanser var mest oense om. Flera hade invändningar mot den formulering som Straffansvarsutredningen föreslagit. En del höll inte med om att det borde krävas att ett resultat skulle ha uppnåtts om ett avslöjande skett. Detta eftersom en handlingsskyldig person då på plats skulle vara tvingad att spekulera i och ta ställning till huruvida huvudgärningen skulle kunna förhindras genom avslöjandet.

Andra lyfte i sina remissvar fram att formuleringen skulle medföra betydande bevissvårigheter. Åklagare skulle tvingas bevisa att ett avslöjande skulle ha gett resultat i det enskilda fallet. Regeringen konstaterade då den förkastade Straffansvarsutrednings förslag att det skulle finnas ett allt för stort utrymme för den handlingsskyldige att försvara sig med att han gjort en bedömning och trott att det inte varit någon idé att avslöja brottet. Bevisbördan skulle därmed medföra att paragrafen kom att användas ännu mer sällan än vad som är fallet idag. Några remissinstanser höll med om att en ändring skulle få en sådan effekt eftersom det skulle medföra ett ändå mer begränsande tillämpningsområde. Någon påpekade att man genom att formulera sig annorlunda skulle kunna uppnå samma resultat utan att lägga bevisbördan på åklagare. Man skulle kunna skriva att ansvar ”inte skall utdömas i fall där ett avslöjande skulle vara gagnlöst”.¹⁸⁴

För min del är jag av åsikten att det skall vara utan betydelse om ett avslöjande skulle leda till resultat eller ej. Det är attityden att försöka hjälpa någon som är utsatt för brott som är det viktiga.

¹⁸² SOU 1996:185 s 323

¹⁸³ Ju 97/377 s 146 och s 152

¹⁸⁴ Ju 97/377 s 143 ff, prop 2000/01:85 s 18 f

6.5 Subjektiva rekvisit

I de fall då det inte uttryckligen står annat i en paragraf föreligger som tidigare nämnts en presumtion om att uppsåt krävs för att brottet skall anses vara begånget.¹⁸⁵ Då det är tillräckligt att gärningsmannen varit oaktsam måste det som sagt framgå av lagtexten.¹⁸⁶ I 23:6 st.1 BrB finns ett sådant stadgande. Där står att den som inte insett men borde ha insett att ett brott var å färde skall dömas till ansvar i de fall då det är särskilt föreskrivet. Exempel på brott där det är tillräckligt att gärningsmannen varit oaktsam då han underlåtit att avslöja det är högförräderi, spioneri, landsförräderi och landssvek.¹⁸⁷ Det är endast vad gäller rekvisitet å färde som det vid dessa brott är tillräckligt med oaktsamhet.

Effekten som den underlåtande skall ha uppsåt (direkt, indirekt eller likgiltighetsuppsåt) i förhållande till i 23:6 st.1 BrB är att det brott som är å färde kommer till stånd om han inte ingriper.¹⁸⁸

De övriga objektiva rekvisit som i 23:6 st.1 BrB skall vara täckta av uppsåt (vetskap eller likgiltighetsuppsåt) är att det inte varit uteslutet att fullbordat brott kunnat avvärjas och att det inte förelegat fara för den som underlåtit att avslöjat brottet eller någon av hans närmaste. Den som uteslutit att ett avslöjande skulle ha varit verkningsfullt skall således gå fri. Likaså den som misstagit sig men trodde att han befann sig i fara.

Ett ytterligare objektivt rekvisit som skall täckas av uppsåt är att huvudbrottet som var å färde utgjorde ett brott.¹⁸⁹ Den som inte vetat att det brott han fått reda på utgör en brottslig gärning kan alltså inte dömas.¹⁹⁰ Om gärningsmannen känt till att det han inte avslöjade var ett brott krävs dock endast att den underlåtandes uppsåt omfattar de omständigheter som gör att brottet rubriceras på ett visst sätt. Man kan därmed inte försvara sig exempelvis med att man inte förstod att en skadegörelse var grov, om man kände till de omständigheter som medför att en domstol skulle se den som grov. Detta har särskild betydelse eftersom en del av de brott som man är skyldig att avslöja bara medför en sådan skyldighet då de rubriceras som grova brott.¹⁹¹

Det krävs också uppsåt i förhållande till att huvudbrottet var å färde.¹⁹² Exakt när skyldigheten att avslöja brottet inträdde behöver dock inte vara täckt av uppsåt.¹⁹³

¹⁸⁵ 1:2 BrB

¹⁸⁶ Holmqvist m fl, s 1:12

¹⁸⁷ Holmqvist m fl, s 23:79

¹⁸⁸ Strahl, a a s 340

¹⁸⁹ Jareborg, a a s 420 f

¹⁹⁰ Strahl, s.282 not 36, Jareborg, a a s 421

¹⁹¹ SOU 1996:185 s 87

¹⁹² A SOU s 316

¹⁹³ Jareborg, a a s 421, A SOU s 94

Däremot krävs inte att gärningsmannen hade uppsåt till att underlåtenheten är kriminaliserad. Det går därmed inte att skylla på att man inte visste om att man hade en skyldighet att handla på den grunden.¹⁹⁴

Det finns inte i skrivande stund något fall där man har prövat likgiltighetsuppsåtets förhållande till 23:6 st.1 BrB. Tillämpningen av likgiltighetsuppsåt i förhållande till framförallt de andra objektiva rekvisiten än effekten är därför något oklar.

I Kodemålet dömdes åskådaren med hjälp av det förut använda eventuella uppsåtet. Hovrätten menade att den dömda hade haft all anledning att misstänka att den grova misshandeln skulle fortsätta och att han samtidigt inte hade ändrat sitt beteende även om han hade vetat att den grova misshandeln skulle fortsätta.¹⁹⁵

6.6 Straffansvar

Brottsbeteckningen på det brott som den underlåtande begår styrs av huvudbrottet som inte avslöjats. Har gärningsmannen exempelvis inte avslöjat en grov misshandel då han borde ha gjort detta döms han för underlåtenhet att avslöja grov misshandel.¹⁹⁶

Vad gäller straffsatsen finns i 23:6 st.1 BrB ett stadgande. Den som döms för underlåtenhet att avslöja ett brott skall dömas enligt vad som är stadgat för den som endast i mindre mån medverkat till ett sådant brott som var å färde. Stadgandet om vad som gäller för den som bara medverkat till ett brott i mindre mån finns i 23:5 BrB.

Av denna paragraf framgår att straffet i dessa fall får sättas under det minimistraff som annars är stadgat för huvudbrottet. Det står också att man inte alls skall döma någon till straff då det bedöms vara ett ringa brott att man inte avslöjat huvudbrottet.

Då det brott som inte avslöjats är ett grovt brott, anses det i princip aldrig vara ett ringa brott att underlåta att avslöja det. Eftersom de brott som man har en skyldighet att avslöja nästintill alltid är grova brott, är det svårt att tänka sig fall då ett underlåtande skulle ses som ringa. Ett möjligt fall är dock då någon inte avslöjat en förberedelse till ett brott som sedermera inte kommit till stånd.¹⁹⁷

I 23:6 st.1 BrB finns en begränsning till. Den som underlåtit att avslöja ett brott får aldrig dömas till mer än två års fängelse även om det föreskrivs mer för huvudbrottet.

¹⁹⁴ J. Uppsåt och oaktsamhet, s 29

¹⁹⁵ RH 1997:1 s 17 f

¹⁹⁶ Jareborg, a a s 421

¹⁹⁷ Holmqvist m fl, s 23:80

Eftersom regeln i 23:6 st.1 BrB kan sägas vara ett specialfall av medverkan¹⁹⁸ är det svårt att föreställa sig att det är möjligt att dömas för anstiftan eller medverkan till underlåtenhet att begå ett brott. Den som med råd eller dåd främjar en underlåtenhet att avslöja ett brott eller förmår någon att underlåta, underlåter samtidigt själv att avslöja brottet och skall därför istället dömas som gärningsman.¹⁹⁹ Underlåtenhet att avslöja brott är inte heller straffbelagt på stämpling, förberedelse eller försöks stadiet. En annan sak är att det är möjligt att döma någon för underlåtenhet att avslöja stämpling, förberedelse eller försök till brott.

Den som har absolut tystnadsplikt eller den som känner till något som är absolut sekretessbelagt får bryta mot plikten respektive sekretessen om detta är nödvändigt för att hon skall undvika straffansvar enligt 23:6 st.1 BrB. Sådana situationer kan uppstå exempelvis då en präst eller advokat får reda på att någon tänker begå ett brott.²⁰⁰

7 Att begå medhjälp till brott genom att underlåta

Även om man många gånger uttrycker det som att den som underlåter att avslöja ett brott straffas för en typ av passiv medverkan, är det ett brott som begås i gärningsmannaskap. Det är dock möjligt att dömas för medhjälp till ett brott då man underlåtit att utföra en viss handling. Enligt 23:4 BrB skall den som främjat en gärning med råd eller dåd dömas till ansvar. I ordet främja torde vara inräknat att någon underlättar en gärningsmans brottslighet. Enligt samma principer som straffbelägger ett orsakande av en effekt genom underlåtenhet, straffbeläggs även underlåtenhet att avvärja en gärning. Det krävs således att personen intar garantställning i förhållande till gärningsmannen, att underlåtenheten ter sig lika straffvärd som ett handlande och att huvudbrottet hade avvärjts genom ett ingripande. Att brottet hade förhindrats genom ett ingripande medför inte automatiskt att personen är att döma som gärningsman. Då personen inte själv uppfyller alla rekvisit i brottsbeskrivningen kan det bli aktuellt att döma henne som medhjälpare. För att kunna döma någon för medhjälp krävs vidare, precis som för att döma en gärningsman, att det subjektiva rekvisitet är uppfyllt i förhållande till brottsbeskrivningens objektiva rekvisit. Det fordras dessutom uppsåt i förhållande till medhjälpen. Medhjälparen måste alltså ha förstått att gärningen skulle komma till stånd om han inte ingrep. Han måste vidare vara på det klara med de omständigheter som grundar garantställningen.

¹⁹⁸ Jareborg, a a s397

¹⁹⁹ 23:4 BrB

²⁰⁰ SOU 1996:185 s 317 f

Vid tillämpning av medhjälpsregeln görs ingen skillnad mellan effektbrott och beteendebrott. Ett typfall är stöld. Det krävs ingen effekt för att en stöld skall vara begången. Det är trots detta fullt möjligt att begå medhjälp till stöld genom underlåtenhet. Ett exempel på en person som kan gör sig skyldig till medhjälp genom att underlåta att göra något är en nattvakt som ser på då en inbrottstjuv stjälar saker i det hus hon har att vakta. Eftersom hon befinner sig i garantställning har hon en skyldighet att ingripa. Samtidigt kan hon inte dömas som gärningsman, eftersom hon inte tagit något. Det krävs dock för att hon skall kunna dömas för medhjälp att hennes insats hade förhindrat stölden samt att hon hade uppsåt och således medvetet hjälpte gärningsmännen. Ett annat sätt att vara medhjälpare på hade varit att vakten låtit bli att låsa, så att tjuvarna kunde gå in och ta för sig.²⁰¹ Under tiden brottet är å färde gör sig vakten dessutom skyldig till underlåtenhet att avslöja stöld.²⁰² I första hand torde dock i ett sådant fall ansvar för medhjälp dömas ut eftersom det har ett högre straffvärde.²⁰³

8 Specialbestämmelser om underlåtenhet att bistå nödställd

Idag finns det alltså inte någon generell skyldighet för människor att bistå varandra med hjälp i olika nödsituationer, utöver på så sätt som redovisats ovan. Däremot finns det regler som stadgar skyldighet att ingripa i vissa särskilda situationer.²⁰⁴

8.1 Underlåtenhet att avvärja allmänfara

Som inledningsvis nämnts straffbeläggs i vissa fall att man inte avvärjer en fara, som man själv orsakat, då det skäligen kunde begäras.

I brottsbalkens trettonde kapitel stadgas straff för allmänfarliga brott. Den som anlägger brand, åstadkommer exposition, översvämning, ras, skeppsbrott, flyg- eller tågolycka eller annan liknande ofärd skall enligt reglerna dömas för detta. En förutsättning är dock att handlandet medförde fara för någons liv, hälsa eller fara för omfattande förstörelse av någons egendom. Också den framkallar allmän fara för människors liv eller hälsa, genom att sprida gift eller smitta, skall ställas till svars. Det samma gäller den som framkallar allmän fara för djur eller växter. För att någon skall kunna dömas till svars enligt dessa regler krävs att gärningsmannen framkallat faran genom att vara oaktsam eller med uppsåt.

²⁰¹ Jareborg, a a s 421 ff, Strahl, a a s 335 ff

²⁰² Wilhelmsson, Underlåtenhet att reagera på andras brott, s 7

²⁰³ SOU 1996:185 s 325

²⁰⁴ Prop 2000/01:85 s 20 f

Den som inte framkallat faran genom att vara oaktsam eller som inte haft uppsåt kan dömas för underlåtenhet att avvärja allmänfara. Detta om hon insett att hon orsakat en fara och sedan inte gjort vad som skäligen kunde begäras av henne för att förhindra att skada uppstod. I de fall där det är tillräckligt att allmän fara uppstått krävs att sådan allmän fara faktiskt har framkallats. Det räcker inte med att det föreligger fara för allmän fara.

Ett exempel på då paragrafen skulle kunna användas är då någon tänt en eld som senare spridit sig och orsakat fara för människors liv och hälsa. Detta förutsatt att personen inte har varit oaktsam eller haft uppsåt i förhållande till spridningen av elden. Om personen inte, efter att hon uppfattat faran, då gjort vad som skäligen kunde begäras av henne för att förhindra att människorna skadas kan hon straffas.

Ett annat exempel är om någon tillverkar och säljer en livsmedelsvara som senare visar sig vara giftig. Om denna någon får reda på att varan innehåller gift och trots detta fortsätter att sälja den, har hon genom underlåtenhet att förhindra skada gjort sig skyldig till brott. Det krävs att det kan konstateras att varan innehåller gift för att distributören skall kunna fällas. Däremot krävs inte att någon person verkligen blivit förgiftad.

Vad som skäligen kan begäras av en person beror på omständigheterna i det enskilda fallet. Det är dock inte meningen att man skall behöva göra allt för stora ansträngningar eller uppoffringar. Hur stor och allvarlig den befarande skadan är skall vägas mot vilka insatser som borde genomföras. Om det kan fastställas att en viss åtgärd inte skulle ha varit effektivt avvärjande kan det aldrig begäras att den skulle ha företagits.

Paragrafen gäller så länge allmän fara består. Den är även tillämplig i de fall då faran förverkligats och personen efter det insett faran och då underlåtit att ingripa.²⁰⁵

8.2 Skyldighet att varna och tillkalla hjälp vid brand eller olycka

I 2:1 lagen om skydd mot olyckor finns en bestämmelse som stadgar varnings- och alarmeringsskyldighet:

”Den som upptäcker eller på annat sätt får kännedom om en brand eller om en olycka som innebär fara för någons liv eller allvarlig risk för någons hälsa eller för miljön skall, om det är möjligt, varna dem som är i fara och vid behov tillkalla hjälp. Detsamma gäller den som får kännedom om att det föreligger en överhängande fara för en brand eller en sådan olycka.”²⁰⁶

²⁰⁵ Holmqvist, s 13:62 ff

²⁰⁶ Lag (2003:778) om skydd mot olyckor

Av förarbetena till lagen framgår att skyldigheten bara gäller om de som är på olycksplatsen inte själva kan lösa situationen. Det står också att skyldigheten naturligt nog inte gäller längre då polis eller räddningstjänsten har kommit till platsen. Detta går att utläsa av orden ”vid behov”. Det framgår vidare att plikten att varna personerna i fara endast avser situationer då det är praktiskt möjligt och att det inte skall ställas särskilt stora krav på den enskilde.²⁰⁷

Utöver alarmeringsplikten föreskrivs, på ett annat ställe i lagen, en plikt för var och en att hjälpa till om en räddningsledare uppmanar till det. Man är då skyldig att hjälpa till utifrån den förmåga man besitter vad gäller kroppskraft, hälsa och kunskap. Detta gäller endast för personer i åldrarna 18-65. Den som bryter mot reglerna kan dömas att betala böter.²⁰⁸ Mig veterligen finns inga rättsfall där någon dömts enligt paragrafen.

8.3 Skyldighet att hjälpa till vid trafikolycka

Enligt 2:8 i Trafikförordningen (TrF) har den som varit inblandad i en trafikolycka skyldighet att handla:

”En trafikant som med eller utan egen skuld haft del i en trafikolycka skall stanna kvar på platsen. I mån av förmåga skall trafikanten hjälpa skadade och medverka till de åtgärder som olyckan skäligen föranleder. På begäran av någon annan som haft del i olyckan eller vars egendom skadats vid olyckan skall trafikanten uppge namn och adress samt lämna upplysningar om händelsen.

(...)”²⁰⁹

Den som bryter mot denna handlingsplikt kan dock inte straffas eftersom den inte är straffsanktionerad.²¹⁰ I doktrin finns delade meningar om huruvida paragrafen skulle kunna medföra garantställning. Detta skulle i så fall vara aktuellt i förhållande till den som haft del i en trafikolycka men inte varit oaktsam. Annars följer garantställning som bekant av paragrafen om vårdslöshet i trafik. Enligt en mening utgör den inte tillräckligt argument eftersom den inte är straffsanktionerad.²¹¹ Enligt en annan kan man inte utesluta att den skulle kunna

²⁰⁷ Prop. 2002/03:199 s 103 f

²⁰⁸ 6:1 och 10:3 lag (2003:778) om skydd mot olyckor

²⁰⁹ Trafikförordning (1998:1276)

²¹⁰ 14:3 TrF

²¹¹ SOU 1996:185 s 330

medföra en sådan i fall då det otillåtna agerandet kan ses som lika straffvärt som en brottslig handling.²¹² Det saknar förövrigt betydelse vems fel det var att olyckan skedde.

I lagen om straff för vissa trafikbrott står vidare att läsa att man har en straffsanktionerad skyldighet att stanna kvar på platsen om man haft del i uppkomsten av en trafikolycka. Det föreskrivs att man efter förmåga skall medverka till de åtgärder som olyckan föranlett. Regeln skall inte läsas på så sätt att man måste stanna för att vidta räddningsåtgärder. Den som stannar på platsen kan inte dömas om han enbart stått och tittat på då någon blivit skadad. Anledningen till plikten är att man skall delta i arbetet med att klarlägga vad som hänt och hjälpa till att upplysa om andra saker som kan ha betydelse för utredningen av olyckan. Exempelvis är man skyldig att tala om vad man heter och vad man bor. Paragrafen straffbelägger smitning och syftar till att få fram information så att man senare kan utföra en skadereglering. Det spelar således inte heller enligt detta stadgande någon roll vem som orsakat olyckan.²¹³

Vid förarbetena till trafikbrottslagen ifrågasatte Hovrätten över Skåne och Blekinge om man inte borde utöka sistnämnda paragraf till att också omfatta straffansvar för den som inte lämnar hjälp åt skadade. Av propositionen framgår dock att departementschefen inte ansåg att en sådan lösning var lämplig. Denne tyckte att frågan istället borde diskuteras i samband med mera allmänna bestämmelser om underlåtenhet att ingripa då någon skadats eller råkat i livsfara.²¹⁴

Vid behandlingen av en motion som väcktes av en ledamot från Centerpartiet cirka tio år efter brottsbalkens införande (se 9.3), föreslog hovrätten på nytt att ett sådant tillägg skulle göras. Man påpekade att paragrafen endast är tillämplig beträffande den som varit del i uppkomsten av en olycka och inte i förhållande till envar som befinner sig i närheten. Det lyftes vidare fram att bättre harmonisering med reglerna inom sjörätten hade åstadkommit vid ett sådant införande. Man ville att frågan skulle utredas och att man samtidigt skulle beröra frågan om huruvida räddaren i så fall skulle kunna få ersättning för eventuella skador från den nödställda. Hovrätten var inte av uppfattningen att man borde instifta en straffsanktionerad skyldighet för folk i allmänhet att hjälpa till vid trafikolyckor.²¹⁵

Efter att Justitiekommittén behandlat en motion som lades fram året efter (se 9.4), beslutade riksdagen att kommunikationsdepartementet skulle ta upp frågan eftersom de genomförde en övergripande översyn och omarbetning av dåvarande trafiklagstiftning. Man ville att departe-

²¹² Strahl a a s 323

²¹³ 5 § lag (1951:649) om straff för vissa trafikbrott, SOU 1996:185 s 330

²¹⁴ Prop 1951:30 s 272

²¹⁵ JuU 1971:16 s 3 ff

mentet skulle arbeta efter syftet att komma åt medveten och nonchalant underlåtenhet. Man poängterade dock att man särskilt borde beakta risken för olämpliga hjälpinsatser.²¹⁶ Kommunikationsdepartementets översyn medförde dock aldrig någon ny lagstiftning.²¹⁷ Regeln i 2:8 TrF fanns dock inte under den tid då dessa förslag lades fram. Den infördes först år 2001. Men det fanns en motsvarande regel.²¹⁸

8.4 Skyldighet att bistå människor i sjönöd

Den mest långtgående straffsanktionerade skyldigheten att hjälpa andra människor finns att hitta inom sjörätten.²¹⁹ I 6:6 sjölagen stadgas:

”Om fartyget råkar i sjönöd, är befälhavaren skyldig att göra allt som står i hans makt för att rädda de ombordvarande och bevara fartyget och lasten. Han skall, om det är möjligt, se till att dagböcker och andra skeppshandlingar förs i säkerhet samt vidta åtgärder för bärgning av fartyg och gods. Så länge som det finns rimlig utsikt att fartyget kan räddas får befälhavaren inte överge det utan att hans liv är i allvarlig fara.

Anträffar befälhavaren någon i sjönöd är han skyldig att lämna all hjälp som är möjlig och behövlig för att rädda den nödställda, om det kan ske utan allvarlig fara för det egna fartyget eller de ombordvarande. Om befälhavaren i annat fall får kännedom om att någon är i sjönöd eller om han får kännedom om någon fara som hotar sjötrafiken, är han under de förutsättningar som nyss angetts skyldig att vidta åtgärder för att rädda den nödställda eller avvärja faran i enlighet med de föreskrifter som regeringen meddelat för sådana fall.”

Enligt sådana föreskrifter, i form av sjönödskungörelsen, har befälhavare en skyldighet att se till att hans fartyg skyndsamt beger sig till den som befinner sig i sjönöd. Han skall göra det utan fördröjning så fort han får kännedom om att hjälp behövs. Där är befälhavaren sedan pliktig att lämna all hjälp han kan för att rädda den nödställda. De begränsningar som finns i paragraferna vad gäller fara är dock tillämpliga även i detta sammanhang. I de fall då det är

²¹⁶ JuU 1972:18 s 7 f

²¹⁷ SOU 1996:185 s 334

²¹⁸ 43 § vägtrafikförordningen, JuU 1972:18 s 2

²¹⁹ 20:7 Sjölag (1994:1009)

uppenbart att man inte skulle hinna dit i tid eller då det är klart att hjälp inte behövs gäller inte skyldigheten.²²⁰ Skyldigheten att bistå nödställd gäller även vid kollision.²²¹

I sjönödskungörelsen finns också en regel om att befälhavare skall varna varandra om de får syn på farlig is, vrak, en tropisk storm eller annan överhängande fara för sjötrafiken.²²²

Att den mest långtgående skyldigheten finns inom sjörätten motiveras av att man på sjön i princip alltid befinner sig i en extremt utsatt position, långt ifrån professionell räddningspersonal, om något skulle hända.

Slutligen finns en bestämmelse i luftfartslagen där en liknande skyldighet stadgas för befälhavare på ett flygplan, i en helikopter eller i annat flygfartyg. Den som har befälet ombord är skyldig att göra allt vad han kan för att rädda personer som befinner sig där. Han skall samtidigt göra allt för att rädda fartyget och godset.²²³ Även i luften befinner man sig naturligtvis i en extremt utsatt situation om något skulle hända. Det faktum att kraven inte är lika långtgående på luftfartens område har sin förklaring i att det skulle vara praktiskt omöjligt att bistå ett annat flygplan med den typ av hjälp som är möjlig att ge till sjöss.

9 Underlåtenhet att bistå nödställd

Diskussioner kring hur lagstiftningen borde se ut vad gäller allmänhetens skyldighet att handla för att hjälpa en person som utsätts för brott eller annars befinner sig i nöd, har genom historiens lopp förts oändliga gånger. Frågan har flera gånger tagits upp till överläggning i olika utredningar och lagförslag.

9.1 Förarbetena till brottsbalken

Sedan 1600-talet har vi i Sverige haft lagstiftning kring underlåtenhet att avslöja brott i olika former. Denna reglerings utformning har från tid till annan diskuterats (se bilaga 5). Det var dock först i mitten av 1900-talet, i förarbetena till brottsbalken, som frågan om underlåtenhetsansvar för den som inte bistår nödställd för första gången behandlades (om man bortser från regleringen som gäller vårdnadshavares skyldighet att hindra brott, se bilaga 5). Frågan berördes dock mycket kort i ett förslag till ny kriminallag på 1800-talet. Den kommitté

²²⁰ 1 § kungörelse (1952:581) med vissa föreskrifter angående räddning ur sjönöd och avvärjande av sjötrafiken hotande fara m m.

²²¹ 8:4 Sjölag (1994:1009)

²²² 8 § kungörelse (1952:581) med vissa föreskrifter angående räddning ur sjönöd och avvärjande av sjötrafiken hotande fara m m

²²³ 5:7 och 13:2 luftfartslag (1957:297)

som då arbetade med frågeställningen menade emellertid att man inte borde ålägga medborgarna en sådan plikt.

Ur det huvudbetänkande som publicerades av den straffrättskommitté som utredde frågan inför införandet av brottsbalken, går att läsa att man inte såg något behov av en allmän straffrättslig bestämmelse på området. Man ansåg att det var tillräckligt att straffa underlåtenhet med hjälp av garantläran och de särskilda specialbestämmelser som finns på området. Utredningen lade därför inte fram något förslag till ny sådan lagstiftning.²²⁴

Hovrätten över Skåne och Blekinge, som under förarbetena till trafiklagstiftningen undrade över om man inte borde införa en dylik bestämmelse, framförde frågan på nytt i sitt remissvar. I propositionen till brottsbalken kan dock läsas att departementschefen höll med straffrättskommittén om att det inte var lämpligt att införa en sådan.²²⁵

9.2 De två första motionerna i ämnet

Redan året efter brottsbalkens införande kom reaktioner på att det inte införts någon regel om straffansvar för den som underlåter att ingripa. Två motioner i ämnet lämnades därför (av fem riksdagsledamöter) till riksdagen. Motionärerna menade att det enligt svensk rättsuppfattning är självklart att man efter förmåga skall bistå en annan person i nöd. Man ansåg att straffrätten borde överrensstämma med denna rättsuppfattning. Det hela exemplifierades med några situationer som enligt motionärerna borde vara straffbara. Bland annat att någon ser på då en person drunknar trots att hon kunnat rädda personen och att någon vägrar köra en person till sjukhuset eller vägrar låta denna låna en telefon trots att hon är allvarligt skadad. Man ifrågasatte straffrättskommitténs slutsats och såg dessutom ett ökat behov av att införa en regel på området eftersom det blivit allt vanligare att folk kör bil vilket lett till ett ökat antal trafikolyckor. Man föreslog att skyldigheten att bistå annan i nödsituation skulle införas i kapitlet med brotten mot liv och hälsa.²²⁶

Förslaget möttes av olika reaktioner bland remissinstanserna men de flesta var emot det. Riksdagen beslutade slutligen i enlighet med lagutskottets betänkande. Lagutskottet förstod den humanitära hållningen i frågan men menade att man måste bedöma frågan utifrån andra premisser. De ifrågasatte det kriminalpolitiska behovet av regeln. Man åsyftade att behovet verkade väldigt begränsat eftersom det redan fanns speciallagstiftning rörande de mest straffvärda fallen. Dessa fall kompletteras tillräckligt av garantläran menade man. Dessutom

²²⁴ SOU 1953:14 s 143 och 372

²²⁵ Prop 1962:10 s B96 f

²²⁶ Motion nr 16 Första kammaren och motion nr 17 Andra kammaren 1963

lyftes fram att den som inte ingriper i sådana situationer som motionärerna tagit som exempel, förmodligen får räkna med en påfrestande social reaktion vilket är tillräckligt.

Lagutskottet framförde två huvudargument. Det första gällde rättssäkerhet. Man såg problem med att en dylik regel skulle vara tvungen att formuleras mycket generell. Eftersom man skulle vara tvungen att använda allmänna ordalag skulle man inte kunna precisera vilka handlingar som i olika situationer skulle krävas av den handlingspliktige. Detta skulle antagligen leda till tillämplighetssvårigheter för domstolarna och besvär för den enskilde i form av att veta vad som krävdes av denne. Det andra argumentet rörde huruvida regeln skulle få avsedd effekt. Man var rädd att en handlingspliktig skulle företa direkt olämpliga åtgärder för att fullgöra sin skyldighet. Långt ifrån alla vet exempelvis hur man på ett bra sätt tar hand om en svårt skadad människa. Slutsatsen blev att övervägande skäl talade för att regeln inte borde införas.²²⁷

9.3 Tredje motionen i ämnet

Nästan tio år senare väcktes en ny motion i ämnet av en av Centerpartiets riksdagsledamöter som lämnat in föregående motioner. Motionen hade nästan exakt samma innehåll som de som tidigare lämnats in. Ett tillägg hade dock gjorts i form av ett påpekande om att norsk lagstiftning hade reglering på området och att denna borde stå som förebild för en svensk regel.²²⁸

Riksdagen lät Justitiekommittén behandla frågan och gick sedan på utskottets linje. Sistnämnda påpekade att det inte hänt något under tiden som gått från att frågan behandlades förra gången, som medförde att man nu borde bedöma saken annorlunda. Man föreslog därför och på grund av att näst intill alla remissinstanser motsatte sig ett bifallande, att motionen skulle avslås. Det är i sammanhanget intressant att lägga märke till några av de argument som lades fram av remissinstanserna.

Det framhölls att de flesta människor förmodligen handlar så gott de kan i sådana situationer som inte hittills täckts av lagstiftning. Detta utan att det finns hot om straff. Mer kan inte rimligen begäras av dem menade man. Det förmodades vidare vara ytterst ovanligt att en person är medvetet likgiltig inför en annan människas liv. En moralisk plikt skall enligt detta resonemang vara tillräcklig. De personer som av olika skäl inte ingriper i sådana situationer som här diskuteras, skulle antagligen inte heller göra det om de riskerade att

²²⁷ 1LU utl 1963:41 s 8 f

²²⁸ Motion 1971:173 s 1 ff

straffas. Man framhöll i samband med detta att en bestämmelse förmodligen inte skulle ha någon individualpreventiv verkan. Det skulle många gånger vara frågan om tillfällighetsförbrytelser.

Däremot framfördes synpunkten att en dylik regel eventuellt skulle kunna medföra en allmänpreventiv effekt. Man menade att den kunde utgöra ett värdefullt stöd för att aktivera en potentiell räddare. Ytterligare argument mot ett införande fanns dock. Ett sådant var att läkare gjort gällande att endast medicinskt utbildad personal bör ingripa vid allvarliga skador eftersom det annars är lätt att av misstag förvärra situationen. Ett annat att polisen flera gånger påpekat att det ofta är en nackdel då allt för många stannar vid en olycksplats. I trafiken kan nya olyckor lätt uppstå om exempelvis bilister parkerar sina fordon på olycksplatsen. Dessutom hindrar detta många gånger polis och ambulanspersonal från att snabbt komma fram till platsen och sköta sitt arbete på ett bra sätt.²²⁹

9.4 Fjärde motionen i ämnet

Så tidigt som året efter det att den förra motionen lagts fram väcktes en ny flerpartismotion av riksdagsledamöter från Centerpartiet, Moderaterna, Socialdemokraterna och Folkpartiet. Motionen väcktes med anledning av att det förekommit att barn och gamla såväl som en polis utsatts för misshandel i offentliga sammanhang utan att någon ingripit för att hjälpa till. Motionärerna menade att ingripanden i dessa fall hade kunnat ske utan fara för vittnena. Det föreslogs även i denna motion att man skulle använda Norges lagstiftning som förebild. Man bemötte i motionen en del av de argument som tidigare medfört avstyrkande av motioner i ämnet. Man erkände att brottsbeskrivningen skulle få författas i allmänna ordalag, men man menade att det skulle gå snabbt att få fram praxis på området och rättssäkerheten skulle således inte bli lidande. Man såg en större risk att denna blev lidande om det inte lagstiftades på området. I övrigt framfördes liknande argument som i de tidigare förslagen.

Å ena sidan menade man att det stod i konflikt med det allmänna rättsmedvetandet att inte ha en juridisk regel på området. Å andra sidan argumenterade man för införandet av en sådan regel genom att hänvisa till att känslan av moralisk plikt inte var allmänt förekommande. Man skriver dessutom att lagstiftning inte skulle behövas om en sådan moralisk plikt hade varit allmänt förekommande.²³⁰ Enligt min mening är detta i viss mån en motsägelse. Däremot vore det rimligt att påstå att de flesta men inte alla kände en moralisk plikt att ingripa och att man

²²⁹ JuU 1971:16 s 4 ff

²³⁰ Motion 1972:899 s 1 ff

därför borde lagstifta på området så att de som inte känner en sådan under hot om straff tvingas att handla. Möjligen är det också detta som åsyftats i motionen.

Justitiekommittén använde i sitt betänkande många av de argument, mot att införa en regel om att bistå nödställd, som remissinstanserna vid förra behandlingen redovisat. Man lade också till att en allmänt hållen regel skulle kunna resultera i bristande enhetlighet i rättstillämpningen. Utskottet kom fram till att det inte fanns tillräckliga skäl för att införa en påföljd för den som underlåtit att rädda någons liv eller förhindra en misshandel. Däremot förespråkade man att frågan skulle tas upp i samband med att det gjordes en översyn av trafiklagstiftningen (se 8.3). Riksdagen beslutade i enlighet med utskottets förslag.²³¹

9.5 Departementspromemorian - Efter Lindome

Nästa gång frågan togs upp var efter det uppmärksammade Lindomefallet. I fallet friades två män som stod åtalade för mord respektive medhjälp till mord, eftersom det inte gick att bevisa vem av dem som begått mordet.²³² På grund av allmänhetens och medias reaktioner fick professor Leijonhufvud i uppdrag, av justitiedepartementet, att se över medverkansreglerna. Hon skulle samtidigt göra en översyn av andra bestämmelser som kan ha betydelse då två personer skyller på varandra och det saknas bevis men man med säkerhet vet att en av dem är skyldig. I utredningen togs således frågan upp om det inte borde finnas en regel enligt vilken det går att straffa den som inte utfört ett brott men som inte heller ingripit för att förhindra det. Professorn menar att det finns anledning att utgå ifrån att allmänheten vill ha lagstiftning med högre krav på medborgarna i sådana situationer som den ovan beskrivna. Hon påpekar dock sedan att risken för att bli skadad om man ingriper ofta är ganska stor. Speciellt då gärningsmän många gånger använder sig av vapen. Hon skriver att det i dessa fall naturligtvis är orimligt att förvänta sig ett ingripande. Hon lyfter fram att en invändning om nöd alltid måste kunna göras och näst intill alltid måste godtas. Detta borde innebära att en ingripandebestämmelse skulle vara nästintill omöjlig att tillämpa på en person som utgör det enda vittnet till ett brott. Enligt professorn är detta dock inte tillräcklig anledning till att avstå från att lagstifta. Hon förespråkar att en dylik bestämmelse utformas på samma sätt som stadgandet om underlåtenhet att avslöja brott. Där framgår som bekant redan av själva paragrafen att ett avslöjande inte krävs om det inte kan ske utan fara för en själv eller någon närstående. Professorn menar att regeln inte borde begränsas till närstående utan vara tillämpligt då vem

²³¹ JuU 1972:18 s 6 f

²³² RH 1991:51 I fallet åtalades dock också för grovt rån respektive medhjälp till detta brott. En av männen dömdes således för grov stöld och den andre mannen för skyddande av brottsling samt medhjälp till grov stöld.

som helst riskerar att råka illa ut. Hon ger vidare ett exempel på en situation då bestämmelsen kunde komma till användning. Exemplet är att ett antal män kommer in i ett rum och ser att en kvinna blir våldtagen men trots detta inte gör något för att hjälpa henne. I ett sådant fall är det förmodligen möjligt för männen att ingripa utan fara för sig själva menar hon.

Hon lyfter vidare fram att det i många andra länder, till exempel Norge, finns regler på området. Hon bedömer att lagstiftningen i Frankrike skulle utgöra en bra förebild. Sammanfattningsvis framgår att hon anser att det hela är en viktig principfråga för samhällsmoralen och att man ytterligare borde undersöka om det inte skulle vara bra att utvidga det straffbara området för medhjälp. Slutligen skriver hon att detta skulle stärka förtroendet för rättsystemet och bättre stå i överenskommelse med allmänhetens rättsuppfattning. Det framgår att hon är för att lagstifta på området men det hon egentligen föreslår är endast att frågan borde utredas ytterligare.²³³

9.6 Straffansvarsutredningens förslag

Regeringen tog intryck av detta vilket förde med sig att det i Straffansvarsutrednings uppdrag, att se över reglerna på den allmänna straffrättens område, ingick att undersöka huruvida en bestämmelse om att man skall ha en straffrättslig skyldighet att bistå en nödställd borde införas.²³⁴

Straffansvarsutredningen höll till stor del med om det som skrivits i de tidigare motionerna. Man ville därmed införa en regel på området bland brotten mot liv och hälsa. Man vidgick att de flesta människor verkar anse att det är en moralisk skyldighet att, efter förmåga, hjälpa någon som befinner sig i fara. Därför ansåg utredningen att det var ett för stort glapp mellan vad allmänheten finner straffbart och vad som faktiskt är straffbart. Man resonerade kring att det idag finns många beteenden vilka straffbeläggs i lagstiftningen, som i allmänhetens ögon inte framstår lika straffvärda som att underlåta att hjälpa någon i nöd. Ett exempel som gavs var underlåtenhet att lämna in hittegods.

Man menade att en reglering skulle stå i bra överenskommelse med stadgandet om underlåtenhet att avslöja brott. Detta eftersom syftet med de båda reglerna delvis skulle vara det samma. Nämligen att förhindra att någon skadas eller råkar illa ut på annat sätt på grund av att någon begår ett brott. Eftersom det är olagligt att inte avslöja ett brott ansåg man att det vore rimligt att införa en regel som stadgar skyldighet att försöka rädda, tillkalla hjälp åt eller

²³³ Ds 1993:15 s 7 ff och s 59 ff

²³⁴ SOU 1996:185 s 19 och s 47

genom annan handling bistå en person i nöd. En eventuell regel om ingripandeplikt borde enligt utredningen tillämpas både i situationer då någon begått brott och då någon råkat ut för ett missöde av en ren olyckshändelse.

Straffansvarsutredningen konstaterade dock, i samband med att man diskuterade behovet av regleringen, att bestämmelsen troligtvis inte skulle komma att användas särskilt ofta i praktiken. Det kan alltså ifrågasättas huruvida fler personer verkligen skulle komma att klarat sig ur faror än vad som är fallet idag. Utredningen menade dock att sådana nytto- och effektivitetsresonemang inte utgör de enda anledningarna till att lagstifta på ett visst område. Man menade att det också är viktigt att från samhällets sida uttrycka sin ståndpunkt, vilken i sammanhanget är att man ogillar då folk är likgiltiga inför varandras liv och hälsa. Man lyfte fram att en regel skulle stärka de människor som redan idag är beredda att ingripa i dylika situationer. En lagstiftning för alltid med sig ett moralförstärkande och en handlingsdirigering menade man. Det skulle således gå att förvänta sig en större beredvillighet att ingripa även om det många gånger inte skulle vara praktiskt möjligt.²³⁵

Straffansvarsutredningen gav ett konkret förslag till lagtext som löd:

”Den som underlåter att tillkalla hjälp eller att försöka rädda eller på annat sätt bistå en person som befinner sig i allvarlig fara för liv eller hälsa eller i en därmed jämförlik utsatt situation, döms för underlåtenhet att bistå nödställd till böter eller fängelse i högst två år.

I ringa fall skall inte dömas till ansvar. Till ansvar skall inte heller dömas om ett ingripande inte kan ske utan fara för den handlande eller för någon annan.”

Straffansvarsutredningen påpekade att paragrafen skulle vara tillämplig endast då det *skäligen kunde begäras* att den handlingspliktige skulle ingripa. Man menade dock att det inte uttryckligen behövde skrivas i lagtexten eftersom det följer av allmänna straffrättsliga principer vid underlåtenhetsbrott. Att det inte uttryckligen framgick var något som senare kritiserades av flera remissinstanser.²³⁶

Hur som helst påpekades att det inte skulle kunna ställas särskilt höga krav på medborgarna vad gäller vad man skulle vara tvungen att göra och att det måste finnas en stor marginal till den handlingspliktiges fördel. Det skulle naturligtvis aldrig krävas att någon företog en

²³⁵ SOU 1996:185 s 335 f

²³⁶ A SOU s 428

handling som skulle vara omöjlig att utföra. I normalfallet skulle det inte heller vara frågan om att göra allt för stora uppoffringar eller att anstränga sig allt för mycket. Utredningen föreslog att man kunde ta ledning av vad som gäller angående brottet underlåtenhet att avvärja allmänfara (se 8.1). Man konstaterade också att det skulle krävas mindre av en person som har skyldighet att agera enligt förevarande paragraf, än vad som är fallet då någon befinner sig i garantställning. Detta eftersom syftet är att paragrafen skall användas endast i situationer då ett underlåtande att agera kan sägas vara påtagligt klandervärt.

Vilka åtgärder som kan krävas att en person företar i en viss situation måste naturligtvis bli beroende av omständigheterna i det enskilda fallet. Utredning tänkte sig att domstolarna skulle göra en bedömning som liknar den som görs då man prövar om någon kan anses ha varit oaktsam. En avvägning skulle göras mellan den skada man kunde räkna med skulle uppstå om ett ingripande inte gjordes och vilka insatser som borde vidtas. I de fall då någon svävar i livsfara skulle det krävas mer av den handlingspliktige än då någon endast riskerar sin hälsa. Det skulle också ha betydelse för bedömningen huruvida personen i fara själv försatt sig i situationen eller inte. Det skulle inte krävas lika mycket om den nödstälde själv orsakat det farliga läget.

De åtgärder som i första hand skulle komma i fråga är att ringa efter ambulans, polis eller brandkår. I vissa olycksituationer finns dock redan som sagt ett stadgande om en sådan skyldighet (se 8.2). Man menar dock att kraven inte alltid skulle stanna där. Exempelvis skulle kunna krävas att någon lånar ut sin bil om det behövs för att köra en svårt skadad person till sjukhuset. Kanske också att någon drar upp en person som håller på att drunkna ur vattnet. En sådan mer aktiv insats krävs enligt förslaget dock först om det inte går att vänta på att professionell räddningsstyrka kommer till platsen.

Skulle en handlingspliktig förövrigt vidta en åtgärd som senare visar sig inte vara tillräcklig eller skulle personen misslyckas med en åtgärd, skulle det inte innebära att man kunde dömas enligt paragrafen. Det är inte meningen att det i efterhand skall göras en bedömning av vad som hade varit den bästa åtgärden. Så länge personen inte handlat på ett helt meningslöst sätt skulle hon klara sig ifrån straffansvar.

Det står vidare att en person, om hon inte själv klarar av att rädda en person, skall bistå den nödstälde på *annat sätt*. Detta innebär enligt utredningen att man kan ha en skyldighet att exempelvis uppmärksamma någon på att eller övertala någon annan att utföra räddande insatser.²³⁷

²³⁷ SOU 1996:185 s 337 och s 428 ff

Intressant att notera är att Straffansvarsutredningen inte föreslagit att det skulle krävas att en åtgärd då man ringer eller på annat sätt kallar på hjälp, är verkningsfull för att ansvar skulle kunna komma i fråga. Det är enligt min mening något märkligt att paragrafen på detta sätt skulle skilja sig från den av utredningen föreslagna lydelse av bestämmelsen om underlåtenhet att avslöja brott.²³⁸

Utredningen tänkte sig vidare att skälighetsbedömningen skulle medföra att *kretsen* av personer som skulle kunna ställas till svars enligt paragrafen skulle begränsas. Man menade att det i vanliga fall skäligen endast skulle finnas en plikt att handla för den som stod närmst att agera. Det exempel som ges är då någon håller på att drunkna och hela stranden som ligger i närheten är full med folk. Det är då enligt förslaget endast den som befinner sig bredvid den som håller på att drunkna eller den som står bredvid en frälsarkrans som har skyldighet att agera.²³⁹

Enligt min mening skulle en sådan begränsning i viss mån motverka syftet med paragrafen. Detta eftersom en person även i fortsättningen skulle kunna vara passiv utan att straffas. Så länge hon inte insett att hon var den som stod närmst att ingripa skulle hon inte uppfylla det subjektiva rekvisitet. Många av de stötande situationer som man försökt lagstifta om skulle således finnas kvar. Exempelvis skulle det många gånger inte gå att döma folk som tittat på vid en misshandel. Också bevissvårigheter torde vara att vänta om ett sådant förslag skulle gå igenom. Det skulle vara rätt lätt att invända att man trodde att någon annan skulle göra ett bättre jobb.

Det skulle dessutom bli oerhört svårt att bestämma vem av alla som befann sig på stranden som var den som stod närmst att ingripa. Jag utgår ifrån att man inte enbart syftat på geografiska avstånd, även om sådant skulle kunna få betydelse. Paragrafen skulle i princip kräva att en ny typ av garantställning skapades för att man skulle kunna göra en avgränsning av personkretsen. Detta skulle stå i strid med syftet till paragrafen på så sätt att man inte längre skulle kunna tala om en skyldighet för envar att ingripa. Det var meningen att paragrafen skulle vända sig till folk som inte stod i garantsällning. Å andra sidan skulle det vara näst intill omöjligt att ställa alla på en badstrand till svars. Det skulle vara allt för tid- och resurskrävande att ens utreda vem som eventuellt skulle komma i fråga.

Man kan också fråga sig hur det oskrivna rekvisitet om att endast den som är närmst skall ingripa förhåller sig till det faktum att en person anses vara skyldig att övertala någon, som finns i närheten, att ingripa. Detta eftersom den som inte själv kan ingripa inte borde vara den

²³⁸ Ju 97/377 s 159

²³⁹ SOU 1996:185 s 429 f

som kan sägas stå närmst att agera om det funnits andra personer i närheten. Det borde då vara någon av de andra personerna som är pliktiga att ingripa. Finns inga andra personer i närheten eller uppfattar de inte fara skulle den som inte aktivt kan ingripa dock fortfarande kunna dömas om hon inte påkallar uppmärksamhet eller på annat sätt tillkallar hjälp. Eftersom detta är den enda situationen som givits som exempel på vad man utöver att rädda någon eller tillkalla på hjälp är tvungen att göra är det svårt att veta hur utredningen tänkt sig tillämpningen.²⁴⁰

Det skulle, som framgår av utredningens förslag, krävas att någon befinner sig i *allvarlig fara* för att en handlingsplikt skulle föreligga. Men detta menade man en påtaglig och konkret fara. Att faran skall vara konkret innebär att personen rent faktiskt skall ha befunnit sig i fara. I förslaget stadgas vidare att man skulle vara skyldig att ingripa då någon befinner sig i *därmed jämförlig situation*. Straffansvarsutredningen ger som exempel på sådana situationer att någon upptäcker att en person är inlåst eller fastbunden. Faran för liv eller hälsa är i dessa situationer inte alltid helt omedelbar, men den fasthållna personen befinner sig i längden i ett nödläge.

En fara är enligt utredningen allvarlig då det föreligger en stor risk för att den skall förverkligas såväl som då en inträffad skada skulle vara stor. En utgångspunkt är att det alltid rör sig om en allvarlig fara då någons hotas till livet. Vad gäller fara för någons hälsa skulle krävas dels att det förelåg en överhängande risk för att personens hälsa skall försämrats och dels att en sådan nedsättning av hälsan skulle vara allvarlig, för att den skall falla in under begreppet. Det krävs enligt förslaget i princip svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom, på så sätt som begreppen beskrivs i 3:6 och 3:9 BrB. Till svår kroppsskada räknas exempelvis att man förlorar förmågan att tala, se, höra, fortplanta sig eller att man tillfogas annat svårt fysiskt handikapp. En allvarlig sjukdom klassas som sådan även om den inte är allvarlig i det enskilda fallet. Att sjukdomen typiskt sätt är allvarlig är alltså tillräckligt.

Utredningen åsyftade att paragrafen skulle användas även då någon handlat i nödvärn eller nöd. Inte bara den som använt övervåld skulle vara skyldig att hjälpa den som attackerat henne, utan också den som efter att hon försvarat sig inser att personen blivit allvarligt skadad. Det påpekades dock att man skulle ta hänsyn till att personen tidigare utsatts för ett angrepp, alternativt handlat i nödvärn eller nöd av annan anledning, då man bedömer vad som skäligen kunde begäras att personen gjorde.

Som framgår av andra stycket skulle det inte dömas ut straff enligt paragrafen om brottet är ringa eller då intressekollisionen, att man själv eller någon annan skulle hamna i fara om man

²⁴⁰ Wilhelmsson, a a s 41

ingrep, är för handen. Ett exempel på då brottet skulle klassas som ringa är att någon annan redan kallat på hjälp och att man ovetande om detta underlåtit att ingripa. Ett annat då det i efterhand kan konstateras att faran inte förverkligats. Begreppet *fara* skulle ha samma innebörd som begreppet har i 23:6 BrB. Med andra ord skulle fara anses föreligga bland annat då det finns fara för liv, hälsa eller repressalier och faran inte är för avlägsen eller liten. Det skulle i sammanhanget göras en avvägning mellan faran som hotar den nödställda och den fara som hotar den eventuellt handlingskyldige. Det bör enligt utredningen finnas god marginal till den handlingskyldiges fördel, men avvägningen skulle göras så att det kan konstateras att risken för den pliktige att råka i fara inte är allt för liten i jämförelse med den andras situation.

Det subjektiva rekvisitet i paragrafen skulle vara uppsåt. De omständigheter som ligger till grund för skälighetsbedömningen skulle behöva vara täckta av sådant. Uppsåtet skulle också täcka att det förelåg konkret fara såväl som en insikt om att man hade en handlingskyldighet. I detta ligger att det skulle krävas att personen förstått att den nödställda befann sig i allvarlig fara eller därmed jämförlig utsatt situation.²⁴¹

Slutligen antecknades att brottet underlåtenhet att bistå nödställd skulle ha företräde framför brottet underlåtenhet att avslöja brott. Detta eftersom sistnämnda brott ses som en typ av passiv medverkan. Förstnämnda brott skulle dock vara subsidiärt i förhållande till andra brott i brottsbalken såväl som till medverkan till dessa brott. Brott i brottsbalken med lägre straffskala skulle dock vara subsidiära till aktuella paragraf eftersom det följer av allmänna straffrättsliga principer. Exempel på sådana är ringa vållande till annans död och vållande till kroppsskada. Paragrafen i lagen om skydd mot olyckor skulle konsumeras av förevarande paragrafen medan man vid konkurrens med regler i sjölagen skulle dömas enligt sistnämnda i första hand.

Man ville sätta straffet till böter eller i riktigt allvarliga fall högst två års fängelse. Fängelse skulle komma i fråga endast då någon lätt hade kunnat ingripa men ändå nonchalerat en nödställd eller då en person haft särskild anledning att handla utan att hon för den sakens befunnit sig i garantställning.²⁴²

²⁴¹ SOU 1996:185 s 337 och s 430 f

²⁴² A SOU, s 338 och s 431 f

9.7 Följderna av Straffansvarsutredningens förslag

Straffansvarsutredningens förslag ledde aldrig till någon lagstiftning. I propositionen som följde på utredningen går att läsa att regeringen gjorde bedömningen att ett straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att bistå nödställd inte borde införas. Regeringen menade dock att syftet bakom en sådan bestämmelse var fint. Att den som befinner sig i nöd borde få hjälp på alla möjliga sätt var därmed inget som man hade invändningar emot. Däremot ansåg man att nackdelarna med ett införande vägde tyngre än fördelarna.

Precis som tidigare motståndare invänt menade man att det redan fanns tillräcklig lagstiftning på området. Man tog vidare fasta på att utredningen själv pekat på att en lagreglering förmodligen inte skulle fylla något praktiskt behov. Regeringen menade att man principiellt bör vara försiktig med att kriminalisera handlingar eller underlåtenhet endast för att försöka förebygga överträdelser av olika normer i samhället. Man påpekade att en kriminalisering inte alltid är det mest effektiva sättet att få människor att handla som man vill. Man uttryckte i sammanhanget en oro för att lagstiftningen på ett allmänt plan skulle komma att urholkas om man började införa regler som inte efterlevdes och som således inte fick avsedda effekter.

Det framfördes vidare att en lagstiftning alltid måste präglas av legalitet och förutsägbarhet. Man menade att förslaget inte tillräckligt mötte dessa krav. Exempelvis framgick inte tillräckligt vad som skulle krävas i olika situationer eller vem som skulle vara skyldig att handla. Man tog fasta på att det skulle vara svårt för den enskilde att veta vad som egentligen krävdes av denne i en nödsituation. Man konstaterade i samband med detta att det skulle finnas stor risk för att olämpliga åtgärder skulle företas. En människa som försökt fullgöra sin plikt skulle enligt förslaget inte riskera att råka illa ut själv så fort hon gjort mer än något meningslöst. En strävan efter att själv inte straffas skulle således kunna medföra att en person vidtar vilken åtgärd som helst, vilket skulle kunna resultera i att en situation förvärras.

Man konstaterade som sagt också att det skulle vara svårt att fastställa vem eller vilka som stod närmast att agera i en viss situation och således skulle fällas till ansvar. Man frågade sig hur många som skulle kunna komma att straffas exempelvis då flera personer med mobiltelefon stått på en kaj och sett på då någon drunknat utan att ringa efter hjälp. Eller då flera bilar passerat en olycksplats utan att stanna och se efter hur det gått. Man lyfte fram att det enligt förslaget inte fanns någon objektiv begränsning av kretsen människor som skulle kunna komma att straffas. Ansvar torde således enligt regeringens tolkning kunna utkrävas av alla som varit i närheten av den nödställda. Man undrade därefter om det skulle krävas att alla som misstänkt att någon befinner sig i fara har skyldighet att agera eller om det bara skulle gälla de som med säkerhet vetat att en person var nödställd. Det straffbara utrymmet skulle

vara väldigt stort om man skulle straffa alla som misstänkt att någon befann sig i fara. Samtidigt skulle det andra tillämpningssättet kunna medföra att människor exempelvis beger sig ifrån en plats för att undvika att få säker information om att någon befinner sig i fara. På så sätt skulle man slippa agera och inte riskera att straffas för att man gjort för lite. Den som idag hade stannat på platsen och således åtminstone bevittnat en händelse skulle kanske om regleringen infördes inte göra så.

Regeringen påpekade vidare att det fanns fler argument för att en reglering skulle kunna medföra en mindre benägenhet att ingripa i olika situationer än vad som idag är fallet. Detta eftersom paragrafen med nödvändighet skulle behöva utformas på så sätt att många situationer skulle undantas. Förmodligen skulle ansvaret som kom att stadgas vara mycket mer begränsat än det moraliska ansvar som gemene man typiskt sätt tycker att en människa har i en nödsituation.

Man kritiserade vidare att utredningen inte tagit upp alla undantag som skulle bli aktuella. Det skulle exempelvis krävas att man gjorde undantag för den som med hänsyn till omständigheterna inte kunde ingripa. En sådan omständighet skulle vara att man befann sig i chock. Alla undantag skulle medföra att regeln ytterst sällan skulle leda till åtal och ännu färre gånger leda till fällande dom. Sammanfattningsvis såg regeringer mer problem än lösningar med ett införande av en dylik regel.²⁴³

Regeringens presentation byggde i mångt och mycket på de svar som inkommit från olika remissinstanser. Detta trots att de flesta av instanserna tillstyrkte förslaget. Bland remissvaren fanns dock ytterligare några argument som inte tidigare har tagits upp och som kan vara av betydelse för hur man ser på frågan.

Någon påpekade att ett straffbud i sig inte har någon moralisk påverkan på allmänheten. För att människor skall påverkas krävs att lagrummet faktiskt tillämpas. Man menade vidare att nya straffbestämmelser inte borde införas om de endast skulle fylla en symbolisk funktion. Man menade att en rättsstat som Sverige aldrig borde försöka lösa problem genom att införa kollektiv bestraffning eller regler om ansvar för efterföljande medhjälp.

Utredningen fick också kritik för att man genom att utforma regeln generellt riskerade att träffa förhållanden som inte torde ses som straffvärda av allmänheten. Uttrycket ”i därmed jämförlig utsatt situation” ansågs vara synnerligen vagt. Någon remissinstans frågade sig exempelvis om en person som vet om att en prostituerad är HIV-positiv skulle vara skyldig att hindra en annan person från att köpa sex av denne. Man ifrågasatte samtidigt vilket ansvar

²⁴³ Prop 2000/01:85 s 21 ff

sociala myndigheter skulle ha då de känner till att ett barn eventuellt utsätts för sexuella övergrepp i hemmet. Man undrade även över vilket ansvar viss psykvårdspersonal skulle ha att ingripa. Det framfördes också en rädsla för att lagstiftningen skulle komma i konflikt med redan befintliga regler angående behandling av personer som man misstänker kan vara farliga. Någon annan förslog att frasen skulle tas bort. Samtidigt lyftes fram att andra stycket skulle medföra att man i vissa situationer aldrig skulle vara tvungen att ingripa. Exempelvis skulle man aldrig behöva hjälpa ett HIV-smittat offer som blöder.

Även uttrycket ”utan fara” blev kritiserat. Man ansåg att uttrycket gjorde undantagen från det straffbara området väl många och föreslog därför att det skulle bytas ut mot ”beaktansvärd fara”. Visserligen preciserades vad Straffansvarsutredningen lade i begreppet, men man menade att det borde framgå mer av lagtexten. Detta eftersom man borde följa den tradition som håller på att utvecklas i Europa, nämligen att man försöker att undvika att fylla ut lagstiftning genom förklaringar i förarbeten. Som förslaget lagts fram ansåg man alltså att det var för stor skillnad mellan vad begreppet ”utan fara” signalerade och hur man beskrivit det i utredningen. Det föreslogs också att skyldigheten inte bara skulle gälla då någon fysiskt hotas till liv eller hälsa utan också då någon befinner sig i fara på grund av ett psykiskt tillstånd.

Vidare fanns anmärkningar på det faktum att man inte skulle dömas för sin underlåtenhet om hjälp var på väg, utan att man visste om det, eftersom underlåtenheten ansågs vara lika straffvärt som annars. I övrigt lyftes fram att personer i katastrofsituationer ofta blir handlingsförlamade och att polisen många gånger avråder allmänheten från att ingripa i brottsituationer. Det efterlystes också fler exempel på i vilka situationer det skulle anses skäligt att begära ett ingripande. Detta för att domstolarna skulle få mer vägledning då de skulle bedöma saken.

Som argument för ett införande framfördes att regeln skulle vara tillämplig i sådana situationer där någon orsakat en fara och det inte kan styrkas att personen förfarit med uppsåt eller varit oaktsam. Eller då bevisningen inte räcker till annat än att konstatera att vissa personer befann sig på brottsplatsen. Ett annat argument för, var att regeln skulle medföra en allmänpreventiv effekt och att man fick chansen att straffa de mest straffvärda fallen av underlåtenhet. Ytterligare ett var att det skulle vara en fördel att ha likadana regler i hela Europa (se 9.9). Man påpekade att utvecklingen redan gick i denna riktning i och med införandet av det gemensamma larmnumret 112.

Avslutningsvis påpekades att man borde se över vilka effekter en dylik regel skulle få på skadeståndsrättens område. Remissinstansen som lyfte fram detta menade att man kunde göra en jämförelse med nödparagrafen i 24:4 BrB. Denna paragraf gäller inte bara personer utan

även egendom och andra viktiga intressen som rättsordningen skyddar. Därmed kan konstateras att paragrafen om underlåtenhet att bistå nödställd skulle vara mindre omfattande än nödparagrafen. Detta skulle enligt instansen medföra att den som bistår en nödställd skulle omfattas av nödrätten. Således borde en skadelidande kunna få ersättning enligt samma principer som gäller för nödhandlingar. Man borde dock enligt remissinstansen särskilt se över vem som skulle ersätta olika skador i olika situationer.²⁴⁴

9.8 Femte och senaste motionen i ämnet

Så sent som i slutet av förra året lades ytterligare en motion i ämnet fram. Det va då sju Kristdemokrater som lämnade in förslaget. Av förslaget framgår att man vill att regeringen så fort som möjligt skall arbeta fram ett förslag till ny lag om utvidgat krav på ingripande vid brott m.m. Den nya så kallade civilkuragelagen, borde enligt motionärerna tas fram med straffansvarsutredningens betänkande och den lagstiftning som finns i Norge som förebilder. Motionärerna konstaterade inledningsvis att människors vilja att bistå varandra i olika nödsituationer verkar ha minskat med åren som en följd av ett allt mer individinriktad samhälle. Det fastslås därefter att det verkar som att vi i Sverige inte längre vågar ingripa. Uttalandet baseras på att det senaste tiden funnits en rad fall som uppmärksammas där det enligt motionärerna varit oacceptabelt att människor inte agerat för att hjälpa sina medmänniskor. Man vill därför uppmuntra och förstärka allmänhetens demokratiska ansvarsstagande och moral med hjälp av lagstiftning.²⁴⁵ Motionen har i skrivande stund ännu inte behandlats.

9.9 Andra länders reglering

Det finns som nämnts lagstiftning om skyldighet att bistå nödställda i många andra länder i Europa. Detta har vid flera tillfällen använts som argument för att vi även i Sverige borde införa en sådan regel. Inte minst har det lyfts fram att regleringen i Norge och Frankrike skulle utgöra bra förebilder för en bestämmelse. Så är som precis nämnts också fallet i den senaste motionen som lagts fram på området, men som ännu inte har behandlats. Det är därför av intresse att se hur lagstiftningen är utformad i dessa länder och vilka resultat rättsreglerna där har fört med sig.

²⁴⁴ Ju 97/377 s 155, 161 ff och 197 ff

²⁴⁵ Motion 2005/06:kd 407 s 1 ff

9.9.1 Regleringen i Frankrike

Frankrike har sedan 1940-talet haft lagstiftning på området. Landet har regler om skyldigheter för allmänheten så väl vad gäller att avslöja brott och att bistå nödställd som att hindra brott. Frankrike är därmed det land som ålägger sina medborgare den mest långtgående skyldigheten på ifrågavarande område. Eftersom lagstiftningen funnits länge är det också i Frankrike det finns flest rättsfall och mest praxis. Framställningen nedan bygger endast på en författares beskrivning av den franska rätten på området. Detta på grund av praktiska skäl som exempelvis språkbarriären.

Sedan 1994 gäller en ny strafflag i Frankrike. Den tidigare lagen var från tidigt 1800-tal och man skrev om den för att anpassa den till nya behov och för att allmänheten bättre skulle kunna förstå den och ta den till sig. Den nya lagen skulle bli tydligare, rättvisare och mer effektiv. Fram till 1994 fanns reglerna på området i kapitlet om brott mot person, artikel 63 stycke ett och två. Vid den nya strafflagens införande flyttades artikeln till 223-6 stycke ett och två och den finns fortfarande bland brotten mot liv och person. I samband med att den flyttades skärptes straffskalan men i övrigt avsågs ingen saklig förändring av innehållet. Det gavs inte några nya direktiv om hur artikeln skulle tillämpas och den praxis som bildats i förhållande till den gamla strafflagens paragrafer är således fortfarande fullt aktuell. Översatt till svenska har artikel 223-6 följande lydelse:

”Den som genom sitt omedelbara ingrepp och utan fara för sin egen del eller för tredje man kan förhindra antingen ett grovt brott eller en förbrytelse som riktar sig mot någons kroppsliga integritet och som av egen fri vilja underlåter att ingripa, skall bestraffas med fem års fängelse eller böter på 500 000 francs.

Till samma straff döms den som, trots att han utan risk för sig själv eller för tredje man kunnat genom personligt ingripande eller genom tillkallande av hjälp komma en person i fara till undsättning, frivilligt avstår från att göra detta.”²⁴⁶

Första stycket straffbelägger alltså underlåtenhet att hindra brott, medan andra stycket straffbelägger underlåtenhet att bistå nödställd. Det krävs inte i något av fallen en effekt eller ett resultat. Brotten är vad man kallar ett handlingsbrott. Detta har konstaterats av Frankrikes

²⁴⁶ SOU 1996:185 II s 252, Karlbom, Straffansvaret i fransk rätt för underlåtenhet att hindra brott och hjälpa personer i fara s 5 ff, s 28 och s 44 f

högsta domstol. I fallet där det konstaterades dömdes en läkare som inte hjälpt en patient, trots att det senare visade sig att patienten blev frisk utan medicinsk hjälp.²⁴⁷

I båda fallen krävs för straffansvar däremot att underlåtenheten att ingripa varit *frivillig* och att den kunnat ske utan fara/risk för den ingripande eller någon annan person.

Då en person inte underlåtit att ingripa av *fri vilja* kan hon inte dömas till ansvar eftersom det subjektiva rekvisitet då inte kan vara uppfyllt. Detta innebär att det måste röra sig om en medveten ovilja att ingripa i form av en tydlig vägran. Det krävs dock inte att gärningsmannen haft uppsåt till att personen i nöd skulle komma att skadas och orsaken till att en person inte vill ingripa saknar således betydelse. Det sistnämnda dock med modifieringen att något av undantagen i paragrafen kan vara tillämpligt.

Vidare måste en handlingsskyldig ha varit *medveten* om nödsituationen för att kunna uppfylla det subjektiva rekvisitet. Personen måste således ha konstaterat hotet och förstått att ett ingripande omedelbart var nödvändigt. Det spelar ingen roll huruvida det i efterhand kan klarläggas att den nödställda kunde ta sig ur situationen utan hjälp eller att man kan konstatera att en hjälpinsats inte hade varit verkningsfull. Man skall utgå från hur nödsituationen var beskaffad då den handlinsskyldige blev medveten om att den förelåg.

En person måste inte ha befunnit sig på platsen för att kunna konstatera att någon är i nöd. Den som får ett samtal i vilket någon kallar på hjälp och således indirekt kan konstatera att en person är nödställd, är skyldig att ta reda på vad som hänt om det går att misstänka att situationen är allvarlig. Detta innebär att den informerade så gott som alltid måste bege sig till den nödställda. Detta för att det annars är svårt att göra en riktig bedömning av om ett ingripande är omedelbart nödvändigt. Hittills har paragrafen använts på detta sätt endast i förhållande till läkare som indirekt fått kännedom om folk i nöd.

Om en person, som varit på plats eller kommit till platsen, inte kunnat konstatera att ett ingripande var omedelbart nödvändigt och därmed inte var medveten om allvaret i situationen, skall hon inte dömas till straff även om felbedömningen gjordes på grund av misstag, slarv eller annan felaktig diagnos. Detta eftersom det endast är medvetna beteenden som lagstiftaren vill åt.

En underlåtenhet straffas således då någon öppet vägrat att ingripa eller då personen vägrat att erkänna att hon varit medveten om situationen. Exempelvis jämföras en vägran att ta emot information om att någon är i nöd, med underlåtenhet. Paragrafen är dock också tillämplig då den handlingspliktige inte gjort tillräckligt mycket för att det skall räknas som ett ingripande

²⁴⁷ Karlbohm, a s 9 f

eller då en person förhalat nödsituationen. Ett förhållande av en situation kan exempelvis vara att den som är handlingskyldig ställer upp villkor för att ingripa. Då man bedömer om en person gjort tillräckligt mycket för att det skall räknas som ett ingripande skall man naturligtvis ta hänsyn till den pliktiges förutsättningar.

Av rättspraxis framgår att en person måste välja det förfarande som skulle leda till den effektivaste räddningen. Detta är dock en sanning med modifikation och får inte tolkas allt för hårt vilket flera rättsfall visar på. I ett fall dömdes en person på grund av sin underlåtenhet eftersom han, då han ringde polisen, sa att han hittat ett avlidet barn, när det i verkligheten var så att barnet fortfarande levde. I ett annat fall dömdes en man som börjat be för några personer som varit inblandade i en bilolycka, då han istället borde ha fört dem till sjukhus. Det som framgår av dessa rättsfall är egentligen endast att det inte är tillräckligt med vad man kan kalla alternativa metoder.

I de fall då en handlandes hjälpinsatser varit direkt dåliga och den nödställda skulle ha klarat sig om det utfördes bättre räddningsåtgärder, skall den handlingspliktige inte dömas så länge hon gjort vad hon med tanke på omständigheterna kunde. Annorlunda förhåller det sig då insatserna varit medvetet oseriösa. I doktrin har framförts att lagen borde tillämpas så att attityden hos den ingripande är helt avgörande och detta även i fall då det handlar om alternativa metoder. Under förutsättning att exempelvis bönerna var allvarlig menade och utfördes av en seriös religiös person, borde sådana handlanden godkännas menar man.

Om det krävs för att en person skall kunna fullgöra sin plikt enligt bestämmelsen, kan det i vissa fall vara rättfärdigat att begå ett brott. Exempelvis att köra för fort, slå någon eller förstöra egendom. Den handlande undgår i sådana situationer straff eftersom reglerna om nöd och nödvärn aktualiseras. Olagligheten måste naturligtvis stå i proportion till den skada som orsakas, för att den ingripande skall kunna åberopa ansvarsfrihetsgrunderna med befriande verkan. Av praxis framgår vidare att det är tillåtet att hjälpa sig själv i första hand även om man endast är lindrigt skadad.²⁴⁸

Den *fara* som medför undantag från straffansvar kan vara av flera olika slag. Undantaget gäller naturligtvis i första hand då någon riskerar att utsättas för fysisk skada exempelvis i form av slag. Det kan dock gälla även psykisk skada. Detta har emellertid aldrig direkt fastslagits av högsta domstolen men det framgår indirekt av en dom. Av domskälen går att utläsa att den som exempelvis skulle tvingas att avslöja att hon varit otrogen skulle slippa

²⁴⁸ Karlbom, a a s 14 ff och s 39 ff

straff. I fallet ansåg dock domstolen att kvinnan kunde ha varnat sin man att han skulle bli mördad av hennes älskare, utan att avslöja att hon hade en relation med sistnämnda.

Även risk för att egendom skall skadas utgör tillräckliga skäl för att godkänna ett underlåtande. Detta framgår av ett fall där en person valt att släcka en eld som uppkommit i en bil, istället för att hjälpa en person vars kläder brann. Mannen frikändes eftersom domstolen ansåg att det var en större fara att lämna bilen på grund av risk för att den skulle explodera. Frågan är om det verkligen kan utläsas av detta fall att fara för egendom utgör ett tillräckligt skäl. Att det ansågs viktigare att släcka branden på grund av explosionsrisken tyder snarare på att det var viktigare att förhindra att ytterligare personer skulle komma till skada, än att hjälpa personen vars kläder brann.

Också om det finns risk för att drabbas av en straffrättslig påföljd är undantaget ibland tillämpligt. En sådan risk kan föreligga bland annat på grund av det handlande som lett fram till att någon annan befinner sig i fara. Då någon uppsåtligt orsakat faran rättfärdigar en invändning om risk för straff en underlåtenhet. Så är däremot inte fallet då någon av oaktsamhet framkallat en fara. Det föreligger olika meningar om huruvida en person som riskerar att bli oskyldigt åtalad för brottet, exempelvis en bilist som ser en olycka, kan åberopa undantaget.

Enligt rättspraxis måste risken vara verklig, omedelbart förestående och allvarlig för att den skall beaktas. Att risken skall vara verklig innebär helt enkelt att det inte får röra sig om en undanflykt eller ett svepskäl. Ett fall som belyser detta handlade om en läkares agerande. Läkaren dömdes för underlåtenhet trots att han invänt att det förelåg en risk för andra patienters säkerhet om man tog in en självmordsbenägen patient.

Att risken skall vara omedelbart förestående betyder att den inte får vara allt för avlägsen. Detta framgår av ett annat fall där en läkare varit inblandad. Han ville inte hjälpa en kvinna som snart skulle föda barn, trots att hon fått blödningar, eftersom han hade halsfluss. Domstolen konstaterade att fara för smitta inte var omedelbart förestående och dömde därför mannen.

Att risken skall vara allvarlig betyder att det inte går att komma med en invändning om ett enklare besvär. Det skall göras en avvägning mellan den fara som den ingripande skulle utsättas för och den fara som offret är försatt i. Undantaget kan användas bara om faran som den ingripande skulle utsättas för är lika stor eller större än offrets. Således kräver man ibland att folk utsätter sig för vissa risker för att hjälpa andra. Det är dock inte meningen att folk skall utföra hjältedåd.

Om en person värderat risken fel och alltså trodde att hon befann sig i allvarlig fara, kan hon trots detta dömas om hon underlätit att ingripa. Detta hände en man som bedömde att isen på en kanal var för tunn och därför underlät att hjälpa en person som höll på att drunkna. Domstolen ansåg att personen borde ha kunnat rädda den nödställda genom att använda olika redskap som fanns i närheten. Det samma hände då en man lät bli att hjälpa en cyklist som råkat ut för en olycka då han trodde att cyklisten var en brottsling. Enligt domstolen saknar det betydelse huruvida det är frågan om en brottsling eller ej, under förutsättning att en eventuell brottsling blivit oskadliggjord. I slutändan är det således domstolens bedömning som blir avgörande för om det anses ha förelegat en tillräckligt allvarlig fara eller ej. När domstolen bedömer huruvida man kunde ha krävt ett ingripande skall man jämföra med hur en vanlig, hederlig och harmonisk person skulle ha betett sig. Man skall dock samtidigt ta hänsyn till saker som hör till den underlåtande som exempelvis fysik, släktskap, tacksamhets-skuld och yrke.²⁴⁹

Gemensamt för båda styckena är också att ett agerande måste ske omedelbart då den handlingsskyldige upptäcker brottet eller nödsituationen. Detta innebär att en person som först tvekar men sedan ångrar sig och ingriper, kan dömas enligt paragrafen. Detta är kanske inte helt tillfredsställande. Samtidigt hade det kunnat medföra problem om man tillät folk att vänta med att gripa in. Detta eftersom den handlingsskyldige då hade kunnat vänta och se om hon verkar bli upptäckt och sedan agera med friande verkan om hon inser att så är fallet. En väntan hade också motverkat syftet med regeln eftersom det då skulle ta längre tid innan den hjälpbehövande kunde bli räddad. En annan bedömning kanske borde göras i fall då det går att visa att den tidiga underlåtenheten inte förvärrat situationen.²⁵⁰

Ytterligare rekvisit vad gäller underlåtenhet att hindra brott i paragrafens första stycke är att det rör sig om *grova brott* eller ett mindre grova brott som riktat sig mot en persons kroppsliga integritet.

I Frankrike delas brotten in i tre olika svårighetsgrader. När ett brott hänförs till den svåraste graden krävs alltid ingripanden. De grova brott som har varit föremål för domstolsprövning är mord, dråp, mordbrand och olika sexualbrott. Vad gäller de mindre allvarliga brotten krävs dock endast ingripande då det handlar om ett brott som är riktat mot en persons kroppsliga integritet. Lagen är tillämplig både vid oaktsamma och uppsåtliga brott.

Ett brott som man har skyldighet att ingripa mot anses uppstå redan då gärningsmannen börjat planera brottet. Detta eftersom syftet med regeln annars skulle vara svårt att uppfylla då ett

²⁴⁹ Karlbom, a a s 9 ff

²⁵⁰ Karlbom, a a s 10 och s 38

ingripande många gånger skulle ske för sent. Så fort en person är säker på eller har anledning att ta på allvar att någon tänker försöka begå ett brott är hon skyldig att ingripa oavsett på vilket stadium brottslingen är.²⁵¹

Dessutom krävs enligt första stycket att det var möjligt att hindra det aktuella brottet genom ett *omedelbart ingripande*. Detta rekvisit avgränsar det straffbara området genom att begränsa hur ett ingripande skall ske och vad som krävs av den som skall agera. Omständigheterna i det enskilda fallet är avgörande för vilken typ av ingripande som krävs. En handlingspliktig kan ingripa antingen genom att själv agera eller genom att tillkalla hjälp från någon annan. Det är dock inte frågan om en valmöjlighet och man kan således inte ursäkta sin egen underlåtenhet med att man bett någon annan att göra något som man själv lika gärna kunde ha gjort. Då är det inte tillräckligt att ringa polis eller åklagare. Om anmälan görs som en förebyggande åtgärd för att få någon att inte begå ett brott kan det dock vara tillräckligt. Det kan också i vissa fall vara nog att informera offret om brottet eller någon annan som har större möjligheter att förhindra det på grund av sitt inflytande. Däremot har det inte godtagits att man endast avråder brottslingen från att utföra brottet. I många situationer kan flera olika alternativ vara tänkbara. Av praxis framgår att den handlingsskyldiges attityd har större betydelse än det resultat som man med hjälpinsatser skulle ha uppnått. Den som använt de resurser som funnits till förfogande och visat god vilja att rädda personen skall således inte dömas enligt lagrummet. Paragrafen är förövrigt tillämplig även på den som har tystnadsplikt.²⁵²

Det kan konstateras att det inte finns särskilt många fall där någon dömts enligt första stycket. Intressant att notera är att det måste vara vanskligt för åklagare att bevisa att en person på ett tidigt stadium vetat om att någon tänkte begå ett brott. Att det finns så få fall kan dock även bero på att både åklagare och domare fortfarande är mer skeptiska till att åtala och döma någon som underlåtit att utföra en handling, än vad som är fallet då gärningsmannen faktiskt gjort något. I de få fall där paragrafen faktiskt använts har det aldrig funnits någon tvekan om att personen varit skyldig. Den har bland annat blivit tillämpad då det inte gått att döma en person för medhjälp på grund av att man enligt den franska lagstiftningen inte kan begå medhjälp genom att vara passiv. Det har alltså framförallt rört sig om fall då åskådaren delat huvudgärningsmannens vilja att begå brottet. I fall då en person åtalats för medhjälp till ett brott och denne inte kan överbevisas om att ha varit medhjälpare, skall domstolen ex officio pröva om brott istället begåtts enligt underlåtenhetsstadgandet.²⁵³

²⁵¹ Karlbom, a a s 21 ff

²⁵² Karlbom, a a s 24 ff

²⁵³ Karlbom, a a s 20 ff

Trots att det inte finns så många fall kan några exempel på situationer där stadgandet tillämpats återges. Två gånger har olika kvinnor dömts då de inte stoppat sina älskare från att döda deras män. I det ena fallet hade älskaren flera gånger talat om vad han tänkte göra och sedan en kväll sagt att det skulle ske senare den aktuella natten. I det andra fallet såg kvinnan hur hennes älskare åkte iväg tillsammans med hennes make i en bil. Kvinnan kände till älskarens planer eftersom han talat om för henne att säga till polisen att han åkt åt ett annat håll samt för att han tagit med en cykel för att få mordet att se ut som en olycka.

Det finns också ett fall där en kvinna inte ingripit trots att hon visste om att hennes man dräpte hennes eget barn och ytterligare ett om en kvinna som sätt hur hennes dotter födde ett barn i smyg i deras trädgård, för att sedan dödad detta. Kvinnan dömdes för sin underlåtenhet att försöka rädda spädbarnet.

I en annan situation dömdes en jägare för att inte ha förhindrat ett mord. Han bedrev tillsammans med en kamrat jakt inom ett område där de inte hade rätt att jaga. Efter att skogsvaktaren kommit och sagt ifrån att de var på förbjuden mark, diskuterade de båda jägarna att de skulle skjuta honom om han kom tillbaka. Så hände sedermera och jägaren som inte sköt dömdes för att han inte hindrat den andra från att skjuta.

I ett fall hade en far fått reda på att hans förståndshandikappade son tänkte bränna ner ett skjul som tillhörde deras granne. Fadern dömdes för underlåtenhet att hindra brottet eftersom hans enda åtgärd var att säga till sin son att han skulle vara försiktig. I ett annat fall dömdes en make för underlåtenhet att hindra mordbrand eftersom han vetat om att hans fru lejt två personer för att bränna ner deras kvarn, så att de skulle få ut försäkringspengar. Frun hade pratat med sin make om dådet i samband med att de diskuterade sin ekonomi och de hade sedan rest bort för att inte vara hemma när branden ägde rum.

Det finns också exempel på då åskådarna till en misshandel avlägsnat sig från platsen då de drabbats av panik, utan att ens ringa efter hjälp. Man hittar även fällande domar där det står att läsa hur bilförare kört på personer och sedan smitit därifrån utan att hjälpa till.²⁵⁴

Ytterligare rekvisit vad gäller underlåtenhet att bistå nödställd i paragrafens andra stycke är att någon måste befinna sig i *fara* och således i en nödsituation. Faran skall karaktäriseras av att den nödställda inte själv kan ta sig ur situationen och att det är frågan om ett allvarligt hot med viss intensitet. Faran skall om den förverkligas medföra allvarliga konsekvenser för den nödställda åtminstone i form av kraftig kroppsskada. En person kan också befinna sig i fara på grund av sjukdom. Däremot innefattar inte begreppet psykisk fara.

²⁵⁴ Karlbom, a a s 20 ff och s 32

Vad som är farligt för en person kan vara ofarligt för en annan eftersom vi besitter olika kunskaper och har olika förutsättningar. Detta betyder att vad som anses vara farligt varierar från fall till fall. Faran måste dock faktiskt ha existerat. Att en person trodde att hon befann sig i fara är således inte tillräckligt.

Det är oväsentligt hur fara har uppstått. Den kan exempelvis bero på yttre naturliga omständigheter, den nödställda själv eller på att den handlingspliktige orsakat faran. Om den nödställda själv medvetet framkallat faran för sig själv spelar exempelvis inte någon roll. Det har till och med förekommit att det dömts enligt andra stycket då nödsituationen uppstått på grund av brott. Detta kan dock ha processrättsliga förklaringar eftersom domstolen är bunden av hur åtalet är utformat.

Faran måste dock vara överhängande. Med överhängande menas att faran är nära förestående och att ett förverkligande är mycket troligt. Det befarade måste emellertid inte bli verklighet. Faran är inte längre överhängande om den förverkligats eftersom den då är över. Av detta följer att regeln är tillämplig endast när det handlar om levande personer. Eftersom det inte ställs krav på att hjälpinsatsen i fråga är effektiv, måste man göra allt man kan för att rädda en person ända fram tills personen avlidit.²⁵⁵

Det måste vidare ha varit möjligt för den handlingspliktige att förhindra faran genom *personligt ingripande* eller genom att *framkalla hjälp*. Detta rekvisit avgränsar det straffbara området i andra stycket genom att begränsa hur ett ingripande skall ske och vad som krävs av den som skall agera. Också enligt detta stycke är det ett eget agerande eller att tillkalla hjälp som kommer i fråga. I likhet med vad som gäller enligt stycket om att ingripa mot brott, är det dock inte tillåtet att fritt välja mellan dessa typer av agerande, utan det är den enskilda situationen som avgör vilket handlande som krävs. Ibland krävs till och med både ett ingripande och att man tillkallar hjälp. Precis som enligt första stycket är det inte tillåtet att kalla på hjälp enbart på grund av att det är ett enklare alternativ. En av underrättsdomstolarna har i en dom uttalat att ett personligt ingripande är huvudregeln och att framkallande av hjälp är det alternativ som i andra hand kommer i fråga. Den ingripande personens fysiska och mentala förutsättningar skall i sammanhanget beaktas. Exempelvis ställs högre krav på läkare och andra utbildade människor. Även i de situationer som andra stycket tar syfte på har den ingripandes attityd dock större betydelse än vilket resultat som uppnås.

Då en person framkallar hjälp genom att ringa någon blir, som tidigare nämnts, även den informerade personen medveten om nödsituationen, vilket medför en plikt för denne att

²⁵⁵ Karlbom, a a s 28 ff

handla. Det är dock ytterst ovanligt att domstolen dömer en person som fått ett samtal och befunnit sig kilometer från olycksplatsen, trots att personen inte försökt ta sig platsen. Sådan indirekt kännedom har lett till fällande dom endast i ett fåtal fall vilka rört läkare som vägrat komma till undsättning.²⁵⁶

Stadgandet om att bistå nödställd har åberopats betydligt fler gånger än det om ingripande vid brott och det finns således fler rättsfall i förhållande till andra stycket. Flera gånger har läkare som vägrat att hjälpa sjuka människor dömts på grund av sin underlåtenhet. En läkare vägrade hjälpa en domares sjuka barn på grund av hur domaren agerat i sin tjänst. En annan hänvisade till en annan läkare och ytterligare en sköt upp en akut undersökning. Någon annan gjorde inte en tillräcklig undersökning av en patient och gav därför felaktig medicin. Domstolen menade i sistnämnda fall att läkarens handlande inte varit tillräckligt och därför skulle jämföras med en underlåtenhet.

Det finns också ett exempel med en apotekare som råkat skicka med en patient farliga tabletter utan att sedan meddela läkaren detta. En bilförare som vägrade köra två svårt skadade människor till sjukhus och istället kallade på polis har även han dömts för brott. Så också en person som ringt läkaren för sent då hennes sambo fastade och därför började må dåligt. Sambon avled på grund av detta.

Det är dock inte alltid som åberopandet leder till fällande domar. Exempelvis har föräldrar som stått åtalade friats då de av misstag inte trott att deras barns sjukdom var så allvarlig som den faktiskt var. Trots att läkare tillkallades för sent gick de fria eftersom de inte förstätt allvaret i situationen. Annorlunda förhöll det sig med det föräldrapar som inte uppsökt läkare på grund av sin religiösa övertygelse. Deras försök att bota barnet med hjälp av böner, grötomslog och kompresser jämfördes med en underlåtenhet.

Ett annat exempel på en friande dom är den då ett par gått förbi en pensionär som klämts mellan ett hus och en lyktstolpe utan att hjälpa till. Paret antog att det var någon som höll på att klättra och insåg inte att personen var så illa klämd att hon hade behövt hjälp för att inte avlida. De hade ringt ett sjukhem när de kom hem eftersom de trodde att det var frågan om en galen människa på rymmen.

I ett annat fall friades en läkare som inte skickat en person med skallskador till en specialist, utan endast beordrat om bevakning av patienten. Också en sjuksköterska som missbedömt en vårdsituation har friats. Hon hade trots att patienten flera gånger bett henne, inte kallat på läkare och istället själv tagit blodtryck på patienten. Patienten avled strax efter under-

²⁵⁶ Karlbohm, a a s 36 ff

sökningen. Också en person, som var anställd på ett hotell, har friats då hon missbedömt en hotellgästs hälsotillstånd och därför inte kallat på läkare.

Ytterligare exempel finns i form av två personer som tillsammans försökte begå självmord. Trots att en av dem misslyckades med att injicera giftet och därför överlevde, dömdes hon inte för sin tidigare underlåtenhet att försöka rädda den andra personen från att dö. Domstolen konstaterade att den överlevande inte varit tillräckligt psykiskt stabil för att kunna hjälpa den andra personen.²⁵⁷

Fransmännen har valt att kriminalisera underlåtenheten eftersom man ser det som att valet eller beslutet om att inte agera är en slags handling. Det fransmännen har velat komma åt med lagstiftningen är feighet, likgiltighet och egoism. Man ser kriminaliserandet som ett bidrag till den allmänna ordningen och säkerheten.

Även i Frankrike var kritikerna inledningsvis oroliga för att regeln var allt för generellt utformad.²⁵⁸ Men trots att det går att invända mot utformningen av regeln på några punkter, går det inte att säga annat än att domstolarna lyckats väl med att tillämpa regeln så att den överrensstämmer med syftet och det allmänna rättsmedvetandet.

Frankrike har utöver artikel 223-6 infört två andra regler på området i den nya franska strafflagen. Den ena återfinns i artikel 223-7 och stadgar skyldighet att ingripa för att bekämpa ett olyckligt tillbud. Regeln lyder:

”Den som frivilligt avstår från att vidtaga eller framkalla åtgärder för att bekämpa ett olyckligt tillbud som kan komma att innebära fara för människors säkerhet döms, om det kunnat ske utan risk för personen själv eller andra, till två års fängelse och 200 000 francs i böter.”²⁵⁹

Ett olyckligt tillbud är en olycka som kan förklaras på naturlig väg, så som olika naturkatastrofer eller eldsvåda. Det krävs inte att det föreligger någon konkret fara för att paragrafen skall kunna användas. Det stadgas således om en skyldighet att vidta åtgärder för att en viss fara inte skall realiseras i förhållande till ett obestämt antal människor. Genom införandet av regeln har det straffbara området således utökats ytterligare vad gäller skyldighet att bistå människor i nöd.

Den andra regeln återfinns i artikel 223-5 och straffbelägger att hindra framkomsten av hjälp. Regeln lyder:

²⁵⁷ Karlbom, a a s 16 ff

²⁵⁸ Karlbom, a a s 7, 9 och s 46

²⁵⁹ Karlbom, a a s 45

”Den som frivilligt hindrar framkomsten av hjälp, som är avsedd för att rädda en person som befinner sig i överhängande fara eller att bekämpa ett olyckligt tillbud som innebär fara för människors säkerhet, döms till sju års fängelse och 700 000 francs i böter”²⁶⁰

Denna regel stadgar inte om ett underlåtenhetsbrott, men är trots detta intressant i sammanhanget. Man ansåg att det fanns en lucka i lagen som behövde fyllas eftersom artikel 223-6 endast är tillämplig då en person inte gjort något. Hindrandet kan exempelvis bestå i ett fysiskt förhindrande eller av att någon sprider oriktigt information.

Utöver att reglerna införts för att det funnits luckor i lagen, finns det inte direkt några förklaringar till paragrafernas införande i förarbetena. Det är också svårt att hitta kommentarer till paragraferna eller exempel på då de använts.²⁶¹

9.9.2 Regleringen i Norge

I Norge finns en regel om att man måste bistå nödställda personer vilken även innefattar nödsituationer som uppkommit på grund av brott. Normmännen har också en lagstiftning som straffbelägger underlåtenhet att avslöja vissa brott, men den regleringen berörs inte vidare här eftersom också Sverige redan har en sådan.²⁶² Paragrafen om underlåtenhet att bistå nödställd återfinns i 387 § Norges Straffelov och lyder:

”Med böter eller fängelse i upp till tre månader straffas den, som underlåter, oaktat att det var möjligt för honom att utan särskild fara eller uppoftning för honom själv eller andra,

1. att efter förmåga hjälpa den, som befinner sig i omedelbar och överhängande livsfara, eller
2. att i tid anmäla till vederbörande myndighet eller på annat sätt efter förmåga avvärja en eldsvåda, översvämning, sprängning eller liknande olycka, som medför fara för människoliv.

För det fall att någon omkommer på grund av underlåtenheten, får dömas till högst sex års fängelse.”²⁶³

²⁶⁰ Karlbom, a a s 45

²⁶¹ Karlbom, a a s 45

²⁶² SOU 1996:185 II s 247 f

²⁶³ SOU 1996:185 s 27 och s 331 f

För att en person skall kunna dömas för brottet krävs att hon haft uppsåt. Ett agerande krävs vidare bara av den handlingspliktige om det kan ske utan *särskild fara eller uppoftning* för personen själv eller någon annan. För att detta undantag skall vara tillämpligt krävs att faran eller uppoftningen varit så väsentlig att det inte är rimligt att kräva av personen att hon skulle vidta någon åtgärd. Skyldigheten gäller inte heller så länge en självförsvarssituation är för handen.

Det som annars krävs av den agerande är att hon efter sin *förmåga* gör så gott hon kan för att undsätta den nödställda. Vid bedömningen av vad som kunde krävas av den handlingspliktige skall således tas hänsyn till personens egna förutsättningar och vilka hjälpmedel som funnits tillgängliga på platsen. Det skall också tas hänsyn till det tillstånd personen befunnit sig i vid det aktuella tillfället. Regeln om att berusade personer straffrättsligt är att bedöma som om de vore nyktra äger därmed inte tillämpning. Ibland är det exempelvis tillräckligt att kalla på någon annan kunnig person, som exempelvis en läkare. Det uppställs alltså inget krav på att en hjälpinsats leder till ett bra resultat och den som låtit bli att ingripa eftersom ett agerande ändå inte skulle ha varit verkningsfullt går fri från ansvar.

För att någon skall behöva ingripa krävs vidare att en person befinner sig i *omedelbar och överhängande* livsfara. Detta innebär att faran måste vara uppenbar och att dödens inträdande kan förväntas när som helst. Paragrafen stadgar således ingen skyldighet att bistå en person som är allvarligt skadad. Självklart krävs också ett orsakssamband mellan underlåtenheten och faran. I doktrin har hävdats att plikten gäller även då andra redan hjälper den behövande. Detta kan, precis som framgår av en norsk lagkommentar, i sådana fall inte gälla utan undantag.

Orsaken till att en person hamnat i livsfara har i princip ingen betydelse. Däremot kan en person med särskild omsorgsplikt eller en person som inte hjälper den hon försatt i livsfara många gånger dömas enligt strängare straffbud än det nu ifrågavarande. Något som påminner om vad som gäller enligt den svenska garantläran.²⁶⁴

Den norska regleringen har funnits sedan 1950-talet och har sedan dess endast berörts av den högsta domstolen ett mycket litet antal gånger. Färre än få av dessa har dessutom lett till fällande domar. I det senaste fallet från mitten av 1990-talet åtalades en man som underlåtit att hjälpa en person som ramlat i vattnet och så har också tidigare skett två gånger. Innan dess har regeln främst använts i trafiksituationer.²⁶⁵

²⁶⁴ Kaasen m fl, Karnov norsk kommentert lovsamling, s 129 not 2281-2285

²⁶⁵ Rt-1951-110, Rt-1955-328, Rt-1962-1081, Rt-1978-147, Rt-1980-1142, Rt-1986-1070 och Rt-1996-45

Stadgandet i andra stycket innebär att det, i sådana situationer som där omtalas, första hand är anmälan till polis eller brandkår som krävs, men att den som ringt fel eller inte kunnat larma i andra hand har en skyldighet att själv exempelvis försöka släcka en brand.²⁶⁶

9.9.3 Några andra europeiska länders reglering

Frankrikes och Norges lagstiftning har lyfts fram extra eftersom det föreslagits att vår lagstiftning borde likna dessa länders. Men också andra länder i Europa, som har en liknande kultur som den i Sverige, har som sagt lagstiftning på området vilken kan vara av intresse. Precis som i den norska straffrätten görs i dessa länder inte skillnad på situationer som uppstått genom brott och andra nödsituationer.

I Danmarks Straffelov stadgas i 253 § straffansvar för den som underlåter att bistå nödställda människor. I paragrafen står att man döms till böter eller fängelse i höst tre månader om man bryter mot skyldigheten. I bestämmelsen står att:

"[den som] oaktat han hade möjligheten därtill utan särskild fara eller upppoffring för sig själv eller andra, underlåter att efter förmåga hjälpa någon som befinner sig i omedelbar livsfara eller att vidta de åtgärder som av omständigheterna krävs för att rädda någon som är till synes livlös eller för att ta hand om personer som drabbats av skeppsbrott eller dylik olycka [skall dömas]."²⁶⁷

I Finlands Strafflag finns en liknande bestämmelse som blir aktuell då någon försummar en räddningsåtgärd. I lagens 21 kap. 13 § står att:

"(...) den som, med vetskap om att annan befinner sig i verklig livsfara, underlåter att ge eller förskaffa denne sådan hjälp som han, utan att försätta sig själv eller annan i fara kan åstadkomma, [skall] dömas till böter eller fängelse i högs sex månader."²⁶⁸

Utöver denna regel finns också en straffsanktionerad bestämmelse i finsk rätt om en skyldighet att bistå trafikoffer.

²⁶⁶ Karnovs norska lagkommentar, not 2433-2437

²⁶⁷ SOU 1996:185 s 27 och s 331

²⁶⁸ A SOU, s 332

Även i tysk rätt finns reglering på området. Enligt 323 c § i den så kallade Strafgesetzbuch skall:

“(…) den som underlåter att ge hjälp vid olycka, vid allmänfara eller när någon annars befinner sig i nöd dömas till böter eller fängelse i högst ett år. Härför krävs dock att hjälpåtgärder behövs och att det av omständigheterna kan krävas av personen att han handlar. Vidare förutsätts att ingripandet kan ske utan fara för honom själv och utan att andra viktiga plikter eftersätts.”²⁶⁹

England saknar dock en dylik regel. Landet saknar också regler om underlåtenhet att avslöja brott. Man anser inte att en person som endast underlåtit att ingripa eller inte avslöjat ett brott kan ha haft del i eller orsakat en situation. Det finns emellertid ett stadgande i Prevention of Terrorism Act om skyldighet att avslöja en planerad terroristattack. I England straffar man i övrigt dock den som underlåtit att göra något på samma sätt som i Sverige. Det krävs således ett direkt stadgande i lag eller att en person har en särskild rättsplikt som motsvarar en garantställning. Precis som i Sverige finns också i England kritiker till att det inte är straffbart att låta bli att bistå nödställda personer.²⁷⁰

Bortser man från England har de andra länderna, som i detta avsnitt nämnts, också något längre gående lagstiftning vad gäller underlåtenhet att avslöja brott än Sverige. Man har nämligen skyldighet att avslöja brott så länge följderna av detta helt eller delvis kan förhindras.²⁷¹

9.10 Medicinska aspekter

En av de remissinstanser som svarade på en remiss angående Straffansvarsutredningens förslag var Svenska cardiologföreningens arbetsgrupp för hjärt- och lungräddning. Arbetsgruppen har till uppgift att utbilda allmänheten och sjukvårdspersonal i hur man bäst tar hand om personer med akuta livshotande skador. De lär bland annat ut hur man skall agera då någon är medvetslös, inte kan andas eller har fått hjärtstopp. Sedan början av 1980-talet har över en och en halv miljon människor i Sverige fått utbildning av föreningen och deras mål är att alla över 15 år tillslut skall ha utbildats.

²⁶⁹ SOU 1996:185 s 332

²⁷⁰ SOU 1996:185 II s.249

²⁷¹ A SOU, s 247 ff

Eftersom arbetsgruppen jobbar med just sådana situationer som skulle omfattas av en paragraf om underlåtenhet att bistå nödställd, väger deras syn på saken och argument enligt min mening extra tungt. Gruppen samarbetar och delar ofta erfarenheter med ambulanspersonal som torde vara dem som har mest information om hur det brukar gå till i olika nödsituationer. Sådan personal deltar i nästintill alla lägen där en människa svävar i livsfara eller verkar göra det. Föreningen kunde därmed bidra med viktig faktainformation som bör begrundas inför att man tar ställning till vad man tycker om ett införande av en dylik bestämmelse.²⁷²

9.10.1 Medicinsk fakta

De vanligaste anledningarna till att folk avlider i nödsituationer är enligt Svenska cardiologföreningen hjärtstopp (cirka 10 000 fall per år), akuta astmaanfall (cirka 700 per år), trafikolyckor (cirka 600 per år) och drunkningsolyckor (cirka 150 per år). I många av först nämnda fall kan en dödlig utgång förhindras om en annan människa omedelbart hjälper till på rätt sätt. Exempelvis medför många gånger en hjärt- och lungräddningsinsats att andning och blodcirkulation hålls igång tillräckligt länge för att ambulanspersonal skall hinna till platsen innan personen avlidit. En sådan räddande insats behöver enligt föreningen inte vara svår att genomföra för den som utbildats i hur man skall göra. Hjärtstopp är således visserligen det tillstånd som flest personer dör av, men samtidigt är det just en död på grund av ett sådant tillstånd som folk i allmänhet relativt enkelt skulle kunna lära sig att förhindra.

Flera rapporter visar på att en människa, vars hjärta har slutat slå, har mer än dubbelt så stor chans att överleva om det finns någon i närheten som genomgått utbildning i hjärt- och lungräddning. Detta dock förutsatt att personen faktiskt har försökt att använda sin kunskap. Som det ser ut idag räddas årligen cirka 250 personer per år av att någon i deras närhet hjälpt till med hjärt- och lungräddning. Föreningen menar dock att siffran markant skulle öka om fler utbildades. Statistiken förtäljer att en tredjedel av de personer som fått hjärtstopp utanför ett sjukhus har blivit hjälpta av en person som genomgått sådan utbildning.

Föreningen påpekar vidare att de erfarenheter som ambulanspersonal har av hur människor på allmän plats reagerar i nödsituationer är att de många gånger samlas i en ring runt den nödlidande och tittar på. Inte heller då räddningspersonalen kommer till någons hem och personer i omgivningen ofta känner offret, har personerna gjort något för att hjälpa till. Detta gäller emellertid inte i lika stor utsträckning då det finns personer i den nödlidandes omgivning som

²⁷² Ju 97/377 s 173 f

har genomgått hjärt- och lungräddningsövningar. Även vetenskapliga undersökningar har som sagt visat att dessa personer är mer benägna att ingripa.

En undersökning som baserats på intervjuer av 700 personer visar dock att sådana ingripanden är mycket psykiskt påfrestande för den som försöker hjälpa till även om denne genomgått hjärt- och lungräddningsutbildning. Det är också utrett att ambulanspersonal och annan medicinskt utbildad personal har stor förståelse för att människor utan medicinsk utbildning inte ingriper i olika nödsituationer.

Föreningen upplyser även om att det dock krävs väldigt tekniskt och medicinskt avancerade insatser för att man skall kunna hjälpa en person som fått ett akut astmaanfall och personer som drunknar befinner sig ofta utom räckhåll för andra människor. Vad gäller trafikolyckor är det inte sällan så att de inblandade skadats så svårt att det inte går att rädda deras liv hur skicklig man än skulle vara. Föreningen konstaterar att det finns exempel på att medmänniskor räddat personer även i dessa situationer men menar på att det är ytterst sällsynt.²⁷³

9.10.2 Argumentation från medicinsk synvinkel

Svenska cardiologföreningen besvarade Straffansvarsutredningens remiss utifrån det faktaunderlag och de erfarenheter som ovan redovisats. Föreningen menade att det verkar vara utomordentligt osannolikt att ett hot om straff skulle medföra att människor oftare skulle ingripa i olika nödsituationer. De påpekade att anledningen till att människor avstår från att agera ofta är att man är rädd eller inte vet hur man skall gå till väga. De menade därför att det man borde göra är att satsa mer på utbildning och information till allmänheten.

Föreningen hade vidare invändningar mot vart och ett av de fall som Straffansvarsutredningen gett som exempel på då de ansåg att det var stötande att personer inte ingriper och den föreslagna paragrafen således skulle komma att tillämpas.

Det första exemplet var då ingen hjälper en person som håller på att drunkna. Det andra var att människor i en folksamling inte försöker stoppa en misshandel av en äldre person. I samband med detta konstaterar föreningen att det skulle var väldigt svårt att ta reda på huruvida det hade varit farligt för den annars handlingspliktige att ingripa. Det finns många gånger stor risk att en person som hoppar i för att rädda en drunknande människa själv dras ner under vattenytan. Det finns också stor risk för den som går emellan i ett slagsmål att hon själv blir slagen. Man frågar sig om det någonsin är så att en domstol skulle kunna göra en mer korrekt tolkning av huruvida en person skulle ha råkat i fara vid ett ingripande, än vad personen som

²⁷³ Ju 97/377 s 174 f

faktiskt var närvarande skulle göra. Det skulle också vara svårt att göra en tolkning av vad som klassas som en uppoffring och inte. Man kan exempelvis fråga sig hur kallt det måste vara i vattnet för att man skall slippa att hoppa i.

Det tredje exemplet som utredningen tagit upp är att en person stannar vid en trafikolycka som hon varit inblandad i, men inte gör något för att hjälpa personer som håller på att förblöda. Enligt föreningen krävs det gedigen medicinsk kunskap för att man skall kunna förhindra blödningar som är så kraftiga att de skulle leda till döden om de inte stoppades. Att kräva att folk som inte har sådan kunskap skall ingripa är enligt deras mening medicinskt tveksamt och etiskt oacceptabelt.

Sammanfattningsvis konstaterades att exemplen utgör fall där det skulle vara ytterst svårt för allmänheten att bidra med räddande åtgärder. Föreningen föreslog att man istället borde koncentrera sig på att analysera situationer där personer fått hjärtstopp eftersom dessa dessutom är de vanligast förekommande (se 9.10.1).

Det ifrågasattes huruvida det faktum att man skulle ha en skyldighet att ingripa om det skäligen kunde begäras, medförde att personer med mer utbildning skulle ha en mer långtgående skyldighet att ingripa. Om detta var den rätta tolkningen av utredningens förslag menade föreningen att detta kunde leda till att färre personer utbildar sig för att slippa riskera att hamna i en situation där de kan bli straffrättsligt ansvariga. Föreningen är noga med att poängtera att deras utbildning finns till för att folk skall lära sig hur man ska göra om man vill hjälpa till. Det lyfts fram att det senare är upp till personen själv att ta ställning till om man vill ingripa i verklig nödsituation. Det är inte ovanligt att folk är extra tveksamma till att göra mun-mot-mun metoden exempelvis då offret kräcks, är narkoman eller bär på HIV-smitta. Föreningen var rädd att en lagregel skulle medföra att människor trodde att det var skyldiga att gripa in även i sådana situationer och därmed lät bli att utbildas. Man menade därför att det skulle finnas stor risk att regeln skulle få motsatt effekt.

Föreningen bemötte också det som utredningen skrivit om att andra länder har lagstiftning på området. Man påpekade att det inte i sig är ett argument för att också Sverige borde införa reglering på området. Man förespråkade dock att det skulle utredas huruvida lagstiftningarna fått avsedda effekter i de andra länderna.²⁷⁴

²⁷⁴ Ju 97/377 s 175 ff

9.11 Socialpsykologiska aspekter

Det är i sammanhanget av intresse att ta reda på vad det är som gör att en del människor ingriper i nödsituationer medan andra inte gör det. Det har dock inte forskats särskilt mycket kring frågorna i Sverige. Däremot utgör temat, sedan 1960-talet, ett relativt stort och viktigt forskningsområde inom socialpsykologin i USA. Det man i USA har forskat kring är medmänsklighet, det vill säga beteenden som innebär att en person hjälper och visar omtanke om andra människor. Det finns självklart inget entydigt svar och det har därmed också bildats olika teorier om det hela.²⁷⁵

9.11.1 Teorier om medmänsklighet

Teorierna som här presenteras behandlar alltså medmänskligt agerande och försöker förklara vilka faktorer som påverkar en människa då hon skall ta beslut om ett eventuellt ingripande. Några av de motiv som ofta diskuterats är moralisk skyldighet, empati, normen om ömsesidighet, ökad självkänsla och socialt erkännande.

En grundläggande fråga, som man i princip alltid har att förhålla sig till då man diskuterar mänskligt beteende, är hur man ser på människans natur. Vissa utgår ifrån att människan är en självisk varelse medan andra påstår motsatsen. Ytterligare andra menar att människan föds neutral och sedan lär sig olika beteenden genom den sociala interaktionen med andra människor. För den som stödjer den biologiska teorin om att människan till sin natur är ond kan detta möjligen räcka som förklaring till att människor inte gärna ingriper. Läger man också till att hon är självisk till sin natur kan det till stor del förklara varför hon hjälper till i vissa situationer men inte andra. Det är dock förmodligen inte många som idag skulle nöja sig med en sådan förklaring.

Ytterligare en biologisk fråga av betydelse är hur stor del av en människas handlande som styrs av något medfött respektive till hur stor del miljön påverkar dennes handlande. Frågan är mycket komplex och jag stannar därför med att påpeka att det är osäkert vilken betydelse biologiska faktorer har i sammanhanget. Detta torde också ha mindre betydelse i sammanhanget eftersom hela rättssystemet redan bygger på att människan kan påverka sitt handlande och att allt inte är förutbestämt.

En känd teoribildning inom området förklarar medmänsklighet med att normerna i samhället säger att vi bör hjälpa varandra. I många samhällen finns en lång tradition av att framhäva att medmänsklighet är någonting eftersträvansvärt. Inte minst inom religionen finns berättelser

²⁷⁵ Angelöw, Introduktion till socialpsykologi, s 220 f

och rättesnören som exempelvis den gyllene regeln om att man skall behandla andra på samma sätt som man själv vill bli behandlad.

Enligt den största teoribildningen där normer förklarar vårt beteende i nödsituationer talar man om en universell norm om ömsesidighet. Normen om ömsesidighet anger vilka rättigheter och skyldigheter människorna har i ett samhälle. Den medför att man hjälper dem som man själv har fått hjälp av eller tror att man skulle få hjälp av om det var man själv som befann sig i nöd. Normen blir extra stark i vissa sammanhang. Exempelvis brukar den som själv har varit utsatt för en viss händelse, hjälpa andra som senare hamnat i en liknande situation. En person som en gång fått hjälp känner sig alltså skyldig att återbetala denna. Normen om ömsesidighet har jämförts med den sammanhållning som uppkommer inom ett gatugäng. För att överleva håller man där samman och man försöker att hjälpa sina vänner eftersom man då har så stor chans som möjligt att själv få hjälp nästa gång. De som inte lever upp till dessa förpliktelser får låg status inom gänget och känner således av en social reaktion.

Enligt en annan teori där normer förklarar vårt beteende i nödsituationer menar man att normer om socialt ansvar leder till att folk är medmänskliga utan att de förväntar sig att få något tillbaka.

De normativa teorierna har dock kritiserats. Bland annat har gjorts invändningar om att normerna är så allmänt formulerade att de inte ensamma kan ge vägledning i specifika situationer. Man invänder också att teorierna inte förklarar varför det finns individuella skillnader vad gäller benägenhet att ingripa samt att flera normer med olika innebörd inte sällan ställs mot varandra. Samtidigt som det finns en norm om socialt ansvar finns det exempelvis normer om att man skall sköta sig själv och inte lägga sig i andras förehavanden. Dessutom har lyfts fram att det inte finns något som säger att folk faktiskt handlar efter de normer som finns i alla situationer.

En annan teori förklarar medmänsklighet med att folk besitter en moralisk plikt känsla. Denna känsla som talar om för en att man bör hjälpa en medmänniska i nöd hamnar dock i konflikt med att människan vill undvika så kallade ”negativa kostnader” som exempelvis tid eller våld. Enligt teoretikerna inom denna inriktning gör människan därför en analys där de väger nytta mot kostnad. Det som vägs mot varandra är utöver tidsförlust och risken för våld, ansträngning, pengar, bekvämlighet, psykisk olust respektive potentiella belöningar och offrets lidande. Kommer människan vid en sådan analys fram till att nackdelarna överväger fördelarna med ett ingripande är det inte ovanligt att denne använder sig av olika försvarsmekanismer för att rättfärdiga sitt beslut. Det finns fyra typer av förnekanden som är särskilt vanliga i dessa situationer. Förnekande av att personen är i nöd, förnekande av att kostsamma

handlingsalternativ verkligen skulle vara effektiva, förnekande av att man har kunskapen att hjälpa till och förnekande att man har ett moraliskt ansvar att hjälpa till.

Ytterligare en annan teori bygger på att det är människors känslomässiga engagemang i varandra som gör att man vill hjälpa till. I de nödsituationer där det emotionella engagemanget är stort ökar chansen att någon ingriper. Det är enligt företrädare av denna teori människors förmåga till empati som i första hand har betydelse för hur man agerar. Empati är förmågan att sätta sig in hur en annan människa har det eller mår. Den som själv har tvingats att förtränga smärta har också mindre förmåga att leva sig in i andras smärta. Dessa personer tenderar sällan att hjälpa till i en nödsituation.²⁷⁶

9.11.2 Forskning kring medmänsklighet

Den medmänsklighet som analyserats inom forskningen är den som förekommer vid så kallade spontana hjälpinsatser. Spontana hjälpinsatser karaktäriseras av att det rör sig om tidsmässigt korta kontakter med främlingar. Ett beslut om ett eventuellt ingripande måste därmed tas fort i en situation som personen slumpmässigt ställts inför. Insatserna utmärks även av att ingripandet sker i samband med en enstaka händelse vilket betyder att de inblandade förmodligen inte träffas igen. Det handlar dessutom ofta om farliga situationer som inte liknar något personen förut varit med om.

Forskningen har visat att flera olika faktorer har betydelse för om en person är benägen att ingripa i en nödsituation. Först och främst kan konstateras att det har betydelse hur farligt ett ingripande skulle vara. Men det är också viktigt hur stor sannolikhet det finns att den som inte ingriper fördöms socialt, hur mycket pengar som behövs för att hjälpa till och hur chockad den som skall hjälpa till är. En faktor som enligt forskarna verkar ha orimligt stor betydelse är hur lång tid man skulle vara tvungen att avsätta vid en hjälpinsats. Enligt forskarna vägs dessa och andra så kallade hjälpkostnader samman och en person gör därefter en avvägning som leder till ett beslut om huruvida man vill ingripa eller ej.

Forskningen har vidare resulterat i att man kan konstatera att olika egenskaper hos såväl den hjälpbehövande som den eventuellt hjälputövande har betydelse för huruvida ett ingripande sker. Vad gäller egenskaper hos den hjälpbehövande har exempelvis gamla personer, kvinnor och barn större chans att få hjälp. Det samma gäller vänliga och attraktiva människor. Man har som sagt även kommit fram till att egenskaper hos den hjälputövande kan ha betydelse. Det har dock varit svårt att hitta starka samband mellan medmänsklighet och personliga egen-

²⁷⁶ Angelöw, a a s 222 ff

skaper. Man har bland annat med hjälp av personlighetstester forskat kring huruvida det har betydelse vilken uppfostran man fått, vilken förmåga man har att känna empati, hur man ser på moralisk rättvisa eller vilka personliga normer man lever efter, utan att komma fram till säkra resultat. Detta behöver dock inte betyda att det inte finns några sådana samband eftersom anledningen till att man inte kan komma fram till säkra resultat är att nödsituationerna som försökspersonerna varit med om sett relativt olika ut. Undersökningarna har dock lett till att man kan slå fast att människor som mår bra och känner sig själva väl tenderar att ingripa i större utsträckning.

Inte helt överraskande har forskningen även visat att människor tenderar att hjälpa personer som de har en relation till i större utsträckning än främlingar. Detta eftersom man då lättare blir känslomässigt engagerad. I första hand hjälper man familjemedlemmar, därefter vänner, sedan grannar och till sist människor man inte känner. Bland dem man inte känner tenderar man att hjälpa dem som liknar en själv först. Där spelar exempelvis klädsel, utseende, åsikter och attityd in.

Det konstigaste förhållandet har vi till handikappade människor. De får ibland mer hjälp och ibland mindre än andra. Detta bottnar i att de flesta har extra sympati för handikappade men samtidigt känner ett visst obehag inför mötet med dem eftersom man inte vet hur man skall förhålla sig. Det är således särskilt vanligt att folk försvinner från platsen om den nödställda egentligen är extra utsatt.

Forskningen har dessutom visat att orsaken till att en person behöver hjälp har stor betydelse. De som ofrivilligt hamnat i en farlig situation får mer hjälp än de som tagit en risk och därmed försatt sig i en farlig situation. Då någon tycker att en person till viss del får skylla sig själv är det mycket större sannolikhet att hon inte ingriper än annars. Därutöver tillkommer en anledning till att folk inte ingriper i form av att de inte förstått att det rör sig om en nödsituation eftersom det anses vara oartigt att vara nyfiken och lägga sig i.

Undersökningar har vidare visat att omständigheter som att det den hjälpbehövande blöder ur munnen har betydelse.

Flera av studierna visar även att människor oftare ingriper i nödsituationer om de är den enda åskådaren på plats. Finns det fler människor som skulle kunna ingripa är det således större risk att ingen av dessa ingriper. Experiment som visar detta började genomföras efter att det kunde konstateras att ett flertal mord hade ägt rum i USA. Vid dessa mord hade nämligen åtskilliga personer passerat utan att ingripa eller larma. Forskarna kallar fenomenet för *bystander effect* och har presenterat flera tänkbara orsaker till att effekten uppstår.

En är att ett ensamt vittne upplever att det är hennes ansvar att ingripa. Man har kommit fram till att denna ansvars känsla minskar mer och mer ju fler människor som befinner sig på platsen. Detta eftersom det då finns andra som också skulle kunna ingripa. Det finns samtidigt en tendens att intala sig att någon annan faktiskt kommer att ingripa.

En annan orsak kan enligt forskarna vara att människorna gör otydliga tolkningar av nödsituationen. Var och en av åskådarna är osäkra på vad som egentligen hänt och de står därför passiva och funderar över situationen och vad de skall göra. Därmed blir de passiva modeller för varandra. På grund av att alla andra är passiva drar man slutsatsen att dessa inte uppfattat situationen som så allvarlig och man hindras då själv att vara medmänsklig.

En tredje tänkbar förklaring kan vara att de andra personerna gör att man känner sig osäker på hur man skall agera. Eftersom dessa skulle övervaka ett ingripande vågar man inte göra något om man inte är helt säker på hur man borde agera. Det har visat sig att många tror att någon annan skulle göra en bättre hjälpinsats samt att man själv kanske skulle göra fel. Ibland finns också en rädsla för att hjälpa till eftersom någon annan med mer kunskap skulle kunna komma fram och ta över, vilket skulle kännas som ett nederlag för den som först börjat hjälpa till, inför resten av folkmassan. Att andra passivt tittar på kan dock även få motsatt effekt. Det kan leda till att man tror sig vara mer kompetent än dessa och således ingriper. Känslan av att vilja vara överlägsen och stark blir då orsak till ingripandet.

Forskarnas slutsats blev bland annat att en person i nöd, som har flera människor omkring sig, bör försöka vända sig till en person i gruppen då hon kallar på hjälp för att ha så stor chans som möjligt att få sådan.

Forskningen har till största delen bedrivits genom studier av människors beteende i olika olycksituationer. Därför är det osäkert huruvida resultaten av studierna har bäring även vad gäller situationer då människor bevittnar brott.²⁷⁷ Enligt min mening är det dock troligt att man skulle komma fram till liknande slutsatser om man studerade nödsituationer som uppstått på grund av att någon begått ett brott.

10 Avslutande analys

I många situationer är det oklart hur garantläran skall tillämpas. Jag har med min framställning visat att det föreligger viss osäkert om vilka förhållanden som medför rättsplikt och att det är svårt att få en klar bild av vad som egentligen krävs av en handlingsskyldig

²⁷⁷ Angelöw s 220 ff, http://www.psychcentral.com/psypsych/Bystander_effect

person. Garantläran är dock som framgått accepterad i rättssamhället och den tillämpas i domstolarna.

Som inledningsvis påpekats är det omöjligt för lagstiftaren att direkt i lagtexten uttryckligen formulera sig på så sätt att det alltid framgår för vem och i vilka situationer ett underlåtande är straffbart. Att garantläran utvecklas på ett tydligt sätt är därför av största vikt. Detta har dock visat sig vara en mycket svår uppgift för domstolarna.

Det framgår till exempel sällan av domskäl vilket förväntansgrundlag som medfört handlingsplikt för en viss person i en aktuell situation. Detta för med sig att läsaren själv får försöka tolka hur domstolen resonerat. Om domstolarna i sina motiveringar rätt ut hade skrivit hur de tillämpat garantläran hade rättspraxis på området blivit tydligare. De skulle inte nödvändigtvis behöva använda sig av de termer som tillhör garantläran, det hade varit tillräckligt med resonemang om vad som lett fram till en persons handlingsskyldighet. Med hjälp av tydliga formuleringar hade man sedan kunnat dra slutsatser bland annat om vilka krav som ställs i olika situationer och huruvida det spelar in vilket förväntansgrundlag som ligger till grund för ansvaret.

Då man studerar domar går det att konstatera att garantläran använts flest gånger på de områden där det utvecklats ett tydligt förväntansgrundlag, som exempelvis i arbetsförhållanden och då fordon varit inblandade. Det förefaller också vara så att domstolen vågat bedöma fall hårdare då det funnits ett tydlig sådant. Detta tyder på att liknande framsteg skulle kunna ske i relation till andra förväntansgrundlag om praxis började utvecklas även i förhållande till dessa. Man hamnar dock lätt i ett cirkelresonemang eftersom benägenheten att åtala många gånger avspeglas i hur riklig den praxis är som redan finns på området.

Enligt min mening är det också förvånansvärt att garantläran inte har berörts mer i doktrin. Endast ett fåtal författare har kommenterat läran sedan den först presenterades. Det rör sig om ett område där hela grunden för straffbarhet skiljer sig från vad som vanligtvis är fallet och det är därför något överraskande att ämnet inte väckt särskilt mycket uppmärksamhet. En bredare diskussion i doktrin hade varit önskvärt och dessutom underlättat för domstolarna när de skall tillämpa läran.

Trots att garantläran är relativt outvecklad vilket medför en viss bristande förutsägbarhet, utgör den alltså en grundläggande förutsättning för att man skall kunna döma en person för underlåtenhet att handla i situationer då ett underlåtande liknar ett handlande och således är lika straffvärt. Vad gäller övervakningsgaranter är det uppenbart att den som är ägare till en viss farokälla måste anses ha ett särskilt ansvar för saker som händer på grund av denna. Vad

gäller skyddsgaranter befinner dessa sig i så speciella situationer att ett extra ansvar är motiverat.

När det gäller ett eventuellt införande av en regel som stadgar straffansvar för envar som underlåter att bistå en person i nöd, gör sig inte samma hänsyn gällande. Den som råkar befinna sig på en viss plats och därmed noterar att en annan person befinner sig i nöd har inte, till skillnad från garanterna, själv gjort något eller frivilligt försatt sig i situationen. Skall man införa en skyldighet för en obestämd krets människor att agera måste det alltså motiveras på något annat sätt.

De argument som förespråkarna lyfter fram för att motivera ett införande av en ingripande-regel bygger på att det skulle stämma bättre överens med allmänhetens uppfattning om vad som är straffvärt och inte. Man menar att frånvaron av en dylik lagstiftning är stötande. Enligt min uppfattning finns det fog för att ifrågasätta huruvida det verkligen är så att allmänheten anser att det borde införas en straffsanktionerad skyldighet att ingripa då någon befinner sig i nöd. Naturligtvis är det allmänhetens uppfattning att en person som befinner sig i nöd behöver hjälp, sett ur ett offerperspektiv. Samtidigt kan man utgå ifrån att allmänheten har förståelse för att en person som ser en nödställd inte ingriper, sett ur ett vittnesperspektiv. En sådan förståelse finns, som vi har sett, till och med bland medicinskt utbildad personal som är vana vid nödsituationer. Man bör vara försiktig med att dra generella slutsatser, exempelvis om hur allmänhetens rättsuppfattning ser ut, om man inte först har undersökt det hela på ett vetenskapligt sätt. Det går inte enbart att utgå ifrån att människor styrs av det som framkommer i media. Den som får höra fler argument och som anlägger ett juridiskt perspektiv skulle förmodligen behöva tänka efter både en och två gånger innan hon tog ställning i frågan.

Det som talar mot ett införande av en regel om allmän skyldighet att ingripa i nödsituationer, är exempelvis att det ur ett juridiskt perspektiv skulle vara svårt att utforma en ingripande-bestämmelse. Den skulle, som framkommit, med nödvändighet behöva författas på ett mycket generellt sätt. Att generella och otydliga regler medför tillämpningssvårigheter för domstolarna och minskad förutsägbarhet för den enskilde, kan man exempelvis se då man granskar garantläran.

Jämför man vidare med den lagstiftning som finns i Frankrike och Norge om att bistå nödställda, finner man att det i princip är domstolarna som avgjort vilka fall som är straffvärda eller inte. Även om det efter lång tid bildas praxis är det svårt att säga något generellt om när en person straffas enligt de båda ländernas lagstiftning. På flera punkter konstateras att det är omständigheterna i de enskilda fallen som är avgörande. Även om domstolarna i dessa länder

hittills klarat av uppgiften att endast döma för straffvärda underlåtanden väger detta inte upp de brister som finns i rättssäkerhet.

Förespråkarna till införande av lagstiftning på området uppvisar vidare att de har en viss föreställning om vad som gör att en människa betar sig på ett visst sätt i en nödsituation. Detta framgår bland annat av att de lyfter fram att en reglering skulle fylla en moralförstärkande, handlingsdirigerande och allmänpreventiv funktion. De som vill lagstifta utgår således ifrån att hot om straff är det som får en person att handla. Som framkommit i framställningen finns flera olika teorier om vad det är som gör att en person agerar medmänskligt. Det kan också konstateras att det inte ens med hjälp av forskning gått att säga något säkert om vilka faktorer som är avgörande. De ovan framförda argumenten är således inga utgångspunkter som kan tas för givna. Dessutom torde, precis som motståndare påpekat, en lagstiftning i vart fall inte medföra ett moralförstärkande eller en handlingsdirigering förrän man faktiskt ser att lagstiftningen är effektiv.

Visserligen har också framförts argument om att effektivitets- och nyttoskäl inte ensamma skall vara avgörande för om man bör införa lagstiftning på ett visst område. Man har pekat på att lagstiftningen ibland bör användas som ett sätt att uttrycka samhällets ståndpunkt i förhållande till ett visst beteende. Detta är något som jag i princip håller med om. Ett sådant argument får dock inte stå ensamt. Eftersom ett straffbeläggande av en underlåtenhet i sig karaktäristiskt skiljer sig från brott som begås genom handling, är det enligt min mening extra viktigt att det finns ett behov för att det skall vara motiverat att införa en regel på underlåtenhetens område.

Enligt min mening saknas i princip exempel på straffvärda situationer där undantagen i den föreslagna regleringen inte skulle bli tillämpliga eller där underlåtenheten skulle täckas av de regler om straffbar underlåtenhet som vi idag redan har. Ytterligare några exempel är relativt långsökta och situationerna förekommer förmodligen sällan i praktiken. Detta torde medföra att behovet av ny reglering är litet.

Studerar man domar där garantläran har använts kan man också konstatera att det är mycket svårt att bevisa att en person uppsåtligen underlåtit att göra något. Detta tyder på att ytterst få fall skulle leda till fällande domar. Sistnämnda påstående bekräftas även av den utländska lagstiftningens praxis. Att en regel om att bistå nödställd skulle kunna tillämpas i fall då den så kallade Lindomeproblematiken uppstår är enligt min mening inte ett tillräckligt skäl för att lagstifta på området. Det är inte rätt att ålägga samhällsmedborgarna en generell plikt att handla för att komma åt fall där bevisvårigheter medför friande domar. Enligt mitt sätt att se

rör det sig om två skilda situationer som inte bör blandas ihop. Ett motsatt resonemang för mina tankar till kollektiv bestraffning.

För egen del förespråkar jag inte ett införande av en regel som straffbelägger underlåtenhet att bistå nödställd. Jag anser att det är tillräckligt med de bestämmelser som finns på området. Man kan inte generellt kräva av människor att de gör annat än att avslöja brott (som i 23:6 BrB) eller varna och larma då en människa befinner sig i nöd (som i 2:1 lagen om skydd mot olyckor). Med hjälp av garantläran och andra regler fångas de speciella situationer upp där man kan kräva mer av en person än ett avslöjande.

Jag anser däremot att den enskilde borde ha en skyldighet att avslöja ett brott så länge det är pågående eftersom effekten då fortfarande åtminstone delvis kan undvikas. Det bör inte heller ha någon betydelse huruvida hjälp skulle hinna till platsen eller ej. Detta eftersom det bör vara attityden hos den handlingspliktige som är avgörande och för att åklagare på så sätt inte skulle åläggas en nästintill omöjlig bevisbörda.

Ett införande av ytterligare plikter skulle förmodligen inte leda till att personer blir mer benägna att ingripa. Enligt min uppfattning är det inte straff som i första hand styr en människas beteende. I nödsituationer är det snarare känslor och inlärd beteenden som tar överhanden.

Dessutom finns det som framgått viss risk för att en lagstiftning till och med skulle få motsatt effekt. Utöver de argument som tidigare i framställningen har framförts om att en reglering skulle kunna få en felaktig effekt menar jag att det skulle uppstå ett problem vad gäller vittnesmål. En bestämmelse om skyldighet att ingripa skulle medföra att var och en av de personer som befunnit sig på en brottsplats skulle vara inblandade i händelseförloppet på ett sådant sätt att de inte skulle kunna vittna under ed.

Det är som nämnts möjligt att eventuella vittnen skulle bege sig från platsen eller inte ge sig till känna om de känner sig hotade av att själva åtalas för brott. Likaså är det som sagt möjligt att människor inte vill utbilda sig i att hjälpa till. Inte heller ur ett offerperspektiv är det därför säkert att en regel skulle leda till förbättring. Till detta kommer att det i princip är omöjligt att mäta omfattningen av dessa negativa konsekvenser. Vi kan exempelvis aldrig få reda på hur många som avvikit från en brottsplats eller hur många som skulle välja att inte utbilda sig i hjärt- och lungräddning på grund av en ingripanderegeln.

För det fall att den motion som idag behandlas skulle leda till att man vidare vill utreda om en skyldighet att bistå nödställd bör införas, är det av största vikt att man gör en grundlig analys av vilka resultat som, runt om i Europa, uppnåtts av lagstiftningen på området. Det är också angeläget att man tar del av den socialpsykologiska forskning och de medicinska synpunkter

som gör sig gällande. Annars finns stor risk att man missar viktiga bitar som bör finnas med inför ett ställningstagande i frågan.

Bilaga 1

Rättsfall angående fordon

Fall 1, NJA 1987 s 187. I detta fall, där beskrivs hur två bilar krockat, förefaller det som att paragrafen vårdslöshet i trafik ensamt utgjort förväntansgrundlag. Talan avsåg vårdslöshet i trafik och vållande till annans död. En av förarna fick syn på en mötande bil då den var ungefär 400 meter bort. Han höll då en hastighet av 80 kilometer i timmen. Efter ett tag såg han hur den mötande bilen långsamt körde över på hans vägbana. När den mötande bilen var mindre än 100 meter ifrån honom hade den helt kommit över i hans fil. Föraren släppte då bromsen och tänkte att mannen i den andra bilen snart skulle svänga tillbaka till sin fil. Då det bara var cirka 40 meter kvar till den mötande bilen bytte föraren över till vänsterfilen för att undvika en frontalkrock. Då det var 10-20 meter tills bilarna skulle passera varandra bytte den mötande bilen tillbaka till sin rätta fil. Följden blev en kollision i vilken den mötande bilens chaufför omkom. På båda sidor av vägen fanns räcken uppsatta vilka medfört att det inte gått att svänga av vägen.

Högsta domstolen menade att föraren borde ha bromsat och tutat eller blinkat med ljusen för att påkalla den andra förarens uppmärksamhet. Rätten konstaterade att föraren hade tid att utföra åtgärderna och att hans underlåtenhet därför var oaktsam. Man menade dock att det senare inte kunde begäras av föraren att inte svänga över på fel sida av vägen eftersom han trodde att han annars skulle krocka. Domstolen ansåg emellertid att förarens tidigare underlåtenhet stod i orsakssamband med olyckan och att han dömdes därmed för brotten.

Enligt min mening finns det fog för att ifrågasätta om det verkligen förelegat hög sannolikhet för att ett inbromsande, i kombination med tutande eller blinkande, skulle ha medfört att den mötande bilens förare uppmärksamats på att han låg i fel fil. Detta är tveksamt eftersom det inte gått att fastställa varför den mötande bilen körde som den gjorde. En möjlig förklaring är att dess förare somnat. Om han somnade precis då han började köra över på fel sida av vägen kan tänkas att han inte sovit så djupt utan att ett ljudligt signalerande skulle kunna ha väckt honom. Händelseförloppen är dock okänt och enligt min uppfattning borde föraren därför ha friats.

Fall 2, NJA 1989 s 552. I fallet gällde åtalet vårdslöshet i trafik och vållande till annans död. Två bilar fulla med ungdomar var en kväll ute och körde. I den ena bilen satt en grabb som tidigare misshandlat en av killarna i den andra bilen. Förstnämnd grabb satt i passagerarsätet

bredvid en ung kvinna som körde. Han hade efter misshandeln blivit hotad och slagen av killarna i den andra bilen och var därför rädd för dem. Den andra bilen började efter ett tag följa efter den första bilen. Grabben trodde då att han skulle bli slagen om kvinnan stannade bilen. Hans misstankar bekräftades av att killarna i den andra bilen ropade att de tänkte misshandla honom. Biljakten fortsatte ur staden och ut på motorvägen. Där körde den andra bilen om och prejade den första bilen så att kvinnan var tvungen att stanna. Det passerade bilar på motorvägen och hon kunde därför inte köra om direkt. Efter ett tag började hon krypköra förbi den andra bilen. Då hoppade en av killarna från denna bil upp på motorhuven. Kvinnans bil var automatväxlad och grabben i passagerarsätet tryckte då med sin vänstra fot på gaspedalen tills bilen uppnått en hastighet av 70 kilometer i timmen. Därefter bromsade han hårt så att killen på motorhuven ramlade av framför bilen. Passageraren tryckte sedan igen på gasen vilket medförde att bilen körde över killen som ramlat från motorhuven. Han fortsatte köra ungefär två och en halv kilometer innan de tvingades stanna bilen för att killen släpats med under, vilket medfört att bilen till slut inte kunnat manövreras. Domstolen konstaterade att både killen i passagerarsätet och tjejen var förare av bilen. Tingsrätten dömde killen för vållande till annans död och grov vårdslöshet i trafik på grund av sitt handlande. Detta överklagades inte.

Frågan var sedan om kvinnan genom sin underlåtenhet att reagera kunnat ådra sig ansvar för brott. Enligt dessa måste som bekant en förare iaktta sådan omsorg och varsamhet att trafikolyckor inte inträffar. Domstolen konstaterade därefter att kvinnan haft möjlighet att trampa på bromspedalen då passageraren accelererade bilen. Man menade att en tidig inbromsning sannolikt hade kunnat minska riskerna för att killen på motorhuven skulle komma att skadas. Domstolen kom emellertid fram till att det inte kunnat begäras av henne att hon, på så kort tid som det rörde sig om, skulle besluta sig om någon åtgärd för att förhindra olyckan. Det var hetsig stämning i bilen och hon var fullt upptagen med att styra. Passagerarens ingripande måste vidare ha överraskat henne menade man. Åtalet mot kvinnan lämnades därför utan bifall. Detta beror sannolikt på att gärningsoaktsamhet inte kunde läggas henne till last.

Enligt professor Jareborg, som lämnat ett utlåtande i högsta domstolen, borde åtalet istället redan falla på att kvinnans risktagande inte varit relevant i förhållande till effekten. Han lyfter fram att det förhållande att någon gör något som är oaktsamt och på grund av det orsakar en skada, inte är samma sak som att hon orsakat skadan genom oaktsamhet. Att kvinnan inte bromsade vid första accelerationen och således (eventuellt) tog en risk, innebär alltså inte att det är risktagandet under detta skeendet som medfört att killen under andra accelerationen blivit överkörd. Den risken som kvinnan genom att underlåta att bromsa tidigt tagit, försvann i

och med att bilen sedan stannade. Vad som hände sedan kan inte vara kausalt i förhållande till något som hänt tidigare och sedan avslutats. Resonemanget förutsätter att flickan inte kunde förvänta sig att passageraren på nytt skulle gasa och köra över killen. Att kvinnan kunde ha förutspå detta är enligt Jareborg uteslutet.

Enligt min mening borde högsta domstolen först ha konstaterat att risktagande inte var relevant i förhållande till effekten. Därefter borde man resonera som gjorts i domskälen, men då i förhållande till situationen som den förelåg efter inbromsningen och under andra accelerationen.

Fall 3, RH 1995:74. En yrkeschaufför körde, i 86 kilometer i timmen, på en lastbil. Därefter körde han på ytterligare en lastbil som stod parkerad bakom. Det var inte tillåtet att framföra en sådan lastbilskombination som den chauffören körde, fortare än 70 kilometer i timmen. 900 meter innan lastbilarna, fanns en vägs skylt som var utplacerad för att dirigera om trafiken till filen bredvid. Detta eftersom ett trafikarbete skulle påbörjas. Skylten markerade att det var dags att byta fil om 700 meter. De påkörda lastbilarna var placerade i körfältet som bilisterna skulle lämna eftersom de innehöll utrustning till markering av vägarbetsområdet. Två arbetare befann sig under kollisionen mellan lastbilarna och träffades av någon av dessa. Följderna blev att en av arbetarna totalförklarades och blev medvetslös på obestämd tid. Den andra fick bland annat allvarliga skallskador och komplicerade frakturer med risk för framtida men.

Det var den aktuella dagen bra siktförhållanden och inte blött eller halt. Trots detta hade yrkeschauffören enligt vittnen kört lastbilen på ett okontrollerat sätt. Chauffören mindes inte hur olyckan hade gått till men en man i bilen bakom vittnade om att han inte sett några bromsljus på lastbilen framför sig. Hovrätten konstaterade att chauffören brustit i uppmärksamhet på grund av att han var trött och att han därför inte hade bromsat. Domstolen konstaterade således att mannen inte gjort något för att minska olycksrisken trots att han sett vägs skylten. Man menade att han haft möjlighet att bromsa. Hans handlande var enligt hovrätten därmed otillåtet och medvetet. På grund av sin underlåtenhet att sakta ner farten så att han kunnat manövrera lastbilen dömdes han för grov vårdslöshet i trafik och grovt vållande till kroppsskada. Ordföranden och en hovrättsassessor var skiljaktiga. De menade att chauffören förmodligen somnat och att han skulle anses vara oaktsam som försatt sig i situationen att köra bil trots att han varit mycket trött. De skiljaktiga meddelade att de liksom resterande ledamöter i hovrätten ville döma för grov vårdslöshet i trafik men inte grovt vållande till kroppsskada utan endast för vållande till kroppsskada.

Bilaga 2

Rättsfall angående arbetsförhållanden

Fall 1, NJA 1939 s 311. Fallet rörde ansvar för vållande till kroppsskada. Under arbetet med att riva en byggnad rasade en byggnadsställning i form av ett tak, vilket medförde att de arbetare som befann sig på taket föll en våning ner. Samtliga som befann sig på taket skadade sig varav en så svårt att han blev förlamad i nedre delen av kroppen.

Byggnadsnämnden hade när de gav tillstånd att riva byggnaden gjort detta under vissa villkor. Av villkoren framgick att ordentlig kontroll skulle genomföras innan bjälkar och valv belastades så att dessa klarade av trycket. Det framgick också att rivningen i övrigt skulle utföras på ett säkert sätt så att varken arbetare eller förbipasserande råkade illa ut.

Det kunde konstateras att olyckan orsakats av att muren som ställningen satt fast i hade försvagats allt eftersom större delar av byggnaden hade rivits och till sist gett vika. Den som på arbetsplatsen varit ansvarig arbetsledare och förman hade enligt högsta domstolen underlåtit att utöva erforderlig tillsyn över arbetet och ansågs därför ha vållat att ställningen rasat och därmed skadorna. Ledaren dömdes för vållande till kroppsskada.

Fall 2, NJA 1943 s 80. I fallet gällde frågan huruvida några målare kunde anses vara ansvariga för att ett hus där de arbetade hade brunnit ner. Då målarna höll på att ta bort färg inne i husets kök använde de ett mycket eldfarligt färgborttagningsmedel. De hade sedermera en eftermiddag blivit tillfrågade, av personal som arbetade i byggnaden, om att sköta uppvärmningen av huset när personalen gått för dagen. Målarna godtog att göra detta eftersom det skulle vara kallt att jobba där utan värme och arbetet behövde bli färdigt den aktuella dagen. Uppvärmning av huset skedde i form av eldning i en värmepanna. När en av målarna öppnade luckan till pannan för att lägga i ved fattade ånger från det eldfarliga medlet eld. Elden spred sig fort och huset brann snabbt ner till grunden.

Tidigare på dagen hade målarmästaren, som var målarnas chef, gått igenom bruksanvisningen som fanns att läsa intill varningstexten på behållaren med färgborttagningsmedlet. Av bruksanvisningen framgick att medlet inte borde användas vid bart ljus eller öppen eld. Högsta domstolen menade att målaren som öppnat luckan för att fylla på ved således vetat om hur eldfarligt medlet var och därmed hade varit oaktsam som öppnade luckan. Också målarmästaren ansågs ha varit vållande till eldskadan. Detta eftersom han enligt domstolen borde

ha gett sina målare tydligare instruktioner om hur försiktiga de måste vara då eld fanns i närheten. De båda dömdes för vållande av eldskada å annans egendom.²⁷⁸

Fall 3, NJA 1947 s 467. Fallet medförde fällande dom och innehåller en beskrivning av arbetare som höll på att bygga ett höghus och uppförde en fristående byggställning bredvid huset. Ställningen skulle användas som hisstorn. Tornet byggdes dock inte enligt konstens alla regler vilket medförde att detta rasade på grund av kraftig vind. Två arbetare som befann sig högst upp i ställningen ramlade tre våningar ner och avled.

Då byggnadsnämnden lämnade tillstånd att bygga huset hade en ansvarig arbetsledare utsetts. Han hade skrivit under att han personligen åtog sig att leda och kontrollera arbetets utförande. Arbetsledaren hade sedan gett i uppdrag till en verkmästare att utöva den omedelbara arbetsledningen. Högsta domstolen menade att arbetsledaren inte kunde undgå ansvar på grund av att han gett uppdraget till någon annan och att han försummat sina uppgifter då han inte kontrollerat att hisstornet uppförts på ett säkert sätt. Alternativt hade han kunnat ge verkmästaren klara order om att göra detta i hans ställe. Domstolen menade vidare att även verkmästaren varit vållande till händelsen. Han hade först överlåtit till de andra arbetarna att bygga ställningen som de ville. Han hade efter det, strax före olyckan, varit på platsen och sett att ställningen inte uppförts på ett säkert sätt. Han borde enligt rätten ha sagt till arbetarna att komma ner på marken. På grund av att hisstornet inte försätts med säkrare fästen vid marken dömde domstolen därmed både arbetsledaren och verkmästaren för vållande till annans död.

Fall 4, NJA 1956 s 635. Efter att en värnpliktig genomfört sin militärtjänstgöring väcktes åtal mot en fanjunkare. Den värnpliktige hade fått en order om att komma till fanjunkaren och hämta två pistoler samt två kulsprutor för att lämna in dem på en årligen förekommande service. Då fanjunkaren lämnat vapnen till den värnpliktige hade han glömt att kontrollera att det inte fanns någon ammunition kvar i en av pistolerna. Den värnpliktige gick, vid genomförandet av uppdraget, vägen om sin kompanikorridor för att fråga efter vägen till verkstaden. I korridoren träffade han två andra värnpliktiga. En av dem tog pistolen med ammunition för att titta närmare på den. Den andra ställde sig bredvid för att se. Ett skott från pistolen gick då av och träffade sistnämnda värnpliktig så illa att han dog. Högsta domstolen fastställde hovrättens dom i vilken det konstaterats att ett orsakssamband förelåg mellan fanjunkarens

²⁷⁸ 19:22 SL (ej längre gällande)

glömska att tömma pistolen på patroner och den värnpliktiges död. Fanjunkaren dömdes därmed på grund av sin underlåtenhet för vållande till annans död och tjänstefel.

Fall 5, RH 1984:58. En arbetare som var i färd med att städa på en byggarbetsplats hade lyft på en plywoodskiva som låg på golvet eftersom han trodde att den skulle ställas undan. Han ramlade då ner i hålet och landade på ett underliggande golv cirka fem meter längre ner. Han ådrog sig allvarliga skador.

Frågan gällde huruvida arbetsplatschefen kunde anses ha vållat kroppsskadorna. Hovrätten fastslog att det var han som arbetschef som i arbetsgivarens ställe varit ansvarig för säkerheten på arbetsplatsen. Rätten konstaterade vidare att platschefen på grund av arbetsplatsens storlek haft befogenhet att delegera vissa skyddsfrågor till utsedda arbetare. Chefen hade beordrat att alla luckor på arbetsplatsen skulle förses med skyddande armeringsnät. Hovrätten menade att detta överensstämde med arbetarskyddsstyrelsens föreskrifter om märkning av luckor och att det hade varit en tillräcklig åtgärd, men att sådant skyddsnät inte uppsatts vid ifrågavarande lucka. Domstolen konstaterade att de order som arbetsplatschefen gett inte var tillräcklig för att han skulle slippa straffrättsligt ansvar eftersom han hade kvar överinseendet och den slutliga bestämmanderätten vad gällde skyddsfrågorna. Han borde alltså ha kontrollerat att orden följts eller beordrat någon annan att göra detta och sedan följt upp det. Eftersom han underlåtit att inspektera menade domstolen att han varit oaktsam och han dömdes därför för vållande till kroppsskada. Straffet sattes dock lågt eftersom han vidtagit vissa åtgärder för att upprätthålla säkerheten på arbetsplatsen.

Fall 6, RH 1986:43. En byggarbetare höll i på att isolera en varmvattentank och stod därför uppe på en plattform som var belägen ungefär 16 meter över golvet. Han gick i samband med arbetet ut på en gallerduk, som han trodde var uppspänd, bredvid plattformen. Gallret gav vika vilket resulterade i att mannen ramlade åtta meter ner och landade på en annan plattform med allvariga kroppsskador som följd. På arbetsplatsen jobbade flera olika entreprenörer tillsammans. Exempelvis hade ett företag satt upp plattformen och ett annat utförde isoleringsarbetena. Huvudentreprenörens platschef var därför samordningsansvarig och hade enligt arbetsmiljölagen ansvar för gemensamma skyddsdetaljer och samordning.²⁷⁹ En samordningsansvarigs uppgift är att se till att organisationen mellan de olika företagen fungerar och att i samverkan med de olika arbetsgivarna bedriva skyddsarbete. I uppgifterna ingår också se till

²⁷⁹ 3:7 AmL

att olika skyddsregler efterlevdes och att skyddsanordningar finns och används på rätt sätt. Samordnarens ansvar medför dock inte att de andra deltagande arbetsgivarna saknar ansvar för säkerheten. Dessa är också skyldiga att följa order som ges av samordnaren.

Den samordningsansvarige hade i fallet diskuterat med en av arbetarna och beordrat att durkgallret skulle svetsas fast på ett visst sätt. Arbetaren hade senare frågat en kollega om han kunde lägga dit ett galler och nästa fast det. Kollegan åtog sig att göra så. När arbetare och samordnaren såg att gallret var på plats sparkade de på gallret och konstaterat att det satt fast. Arbetaren sa då till samordnaren att gallret blivit fastsatt. Kollegan hade dock inte svetsat fast det utan det var andra omständigheter som gjorde att gallret inte rasade när de sparkade på det.

Hovrätten menade att en samordnare inte, på en så stor arbetsplats som den ifrågavarande, var tvungen att personligen kontrollera att alla order och skyddsanvisningar han givit efterföljts. Han måste kunna utgå ifrån att de olika arbetsgivarna och arbetarna har tillräckliga kunskaper att avgöra om en order utförts på rätt sätt. Han måste också kunna lita på deras ord. Domstolen ansåg att detta, tillsammans med att det inte fanns någon omständighet som gjorde att samordnaren borde ha misstänkt att gallret inte satt fast, medförde att han inte kunde anses ha varit oaktsam. Åtalet om vållande av kroppsskada bifölls därför inte.

Fall 7, NJA 2004 s 126. I fallet hade en arbetstagare skadat sin hand när hon skulle rengöra en maskin. Hennes tröja hade fastnat och handen hade därför dragits in i maskinen vilket medförde att hon fick allvarliga skador i form av flera frakturer och nervskador. Ett halvår tidigare hade en liknande olycka inträffat vid maskinen.

Enligt 3:2 Aml skall arbetsgivaren utreda arbetsskador och kontinuerligt undersöka riskerna på arbetsplatsen samt vidta åtgärder om så behövs. Efter den första olyckan hade inte tillräckliga åtgärder vidtagits och högsta domstolen ansåg att detta var oaktsamt. Visserligen hade en nödstoppsanordning satts upp vid maskinen men denna förhindrade inte att en ny olycka kunde ske. Man menade att den ansvarige åtminstone kunde ha satt upp säkerhetsinstruktioner för rengöringsarbetet. Detta dels rörande klädsel och dels om att vissa delar av maskinen skulle avlägsnas innan maskinen gjordes ren. Domstolen konstaterade också att olyckan var kausal i förhållande till underlåtenheten att vidta åtgärder.

Högsta domstolen konstaterade att delegation av arbetsgivaransvaret gjorts från verkställande direktören till en platschef på fabriken.²⁸⁰ Den förstnämnda satt på bolagets huvudkontor som

²⁸⁰ För ett fall där ansvaret stannat på verkställande direktören, se RH 1989:5. I brist på kausalitet mellan oaktsamhet och effekt friades dock direktören i fallet.

var beläget i en annan stad och platschefen var den som självständigt ansvarade för den dagliga ledningen av arbetet i fabriken. Domstolen menade att en delegering måste ha förelegat med tanke på dessa förhållanden och platschefens befattning. Emellertid hade ansvaret för inköp, installation och underhåll av maskinerna legat på chefen för teknik på fabriken, vilken hade positionen under platschefen. Denna ansvarsfördelning var en följd av en överenskommelse i samband med vissa befattningsförändringar. Domstolen menade att det inte framgick av denna delegering huruvida det där ingick att svara för säkerheten och därmed sätta upp erforderliga säkerhetsinstruktioner. På grund av att detta var otydligt ansåg domstolen att platschefen bar ansvaret och dömde honom för arbetsmiljöbrott.

Bilaga 3

Rättsfall angående eget föregående beteende

Fall 1, NJA 1973 s 141. Fallet gällde endast en skadeståndstalan. En ung man hade sent en kväll gått från en gata in på en byggnadsplats, eftersom han behövde urinera och ville göra detta ostört. Runt byggnadsplatsen var ett plank uppsatt. I planket fanns dock en fem meter bred öppning. I denna öppning stod en plåtbehållare som användes till betong. Det fanns också en ramp framför plåtbehållaren som brukades för att bilarna lättare skulle kunna komma fram med betongen till plåtbehållaren. Betongrampen var på högsta stället ungefär 65 centimeter. En lykta lyste upp området precis innanför behållaren men längre in på platsen var det helt mörkt. Mannen hade gått förbi plåtbehållaren på ena sidan och fortsatt in på arbetsplatsen ungefär sju meter. Han ramlade då ner i ett hisschakt som lämnats öppet efter att det använts i arbetet tidigare på dagen. Han fick på grund av fallet allvarliga kroppsskador. Mannen begärde därför skadestånd av den entreprenör som skötte bygget på uppdrag av kommunen.

Högsta domstolen konstaterade att entreprenören varit skyldig att hålla byggnadsplatsen avspärrad från gatan på ett säkert sätt. Domstolen menade också att det förelåg en skyldighet för arbetsledaren att kontrollera att hisschaktet blivit täckt vid dagens slut. De menade därför att bolaget varit oaktsamt dels på grund av att de underlåtit att vidta erforderliga avspärningar och dels på grund av att hisschaktet lämnats öppet. Domstolen fastställde också att det varit fullt möjligt för företaget att inhägnat platsen runt plåtbehållaren och att stänga schaktet som det vanligtvis brukade göras. Tillsammans framkallade de båda försummelserna stora skaderisker menade man och därmed var underlåtenheten vårdslös. Byggarbetsplatsen var belägen mitt inne i centrala staden och det fanns i och med det en stor risk för att obehöriga som passerade på gatan utanför skulle gå in på området och skada sig.

Mannen som gått in på området ansågs dock ha varit medvållande till skadan eftersom han var obehörig att gå in på området och för att det varit särskilt oaktsamt att göra så när det var mörkt. Skadeståndet jämkades därför till två tredjedelar.

Det var alltså arbetarnas och arbetsledarens föregående handlande respektive underlåtenhet som medfört att olyckan kunde ske. Antagligen har arbetsledaren på bygget befunnit sig i garantställning på grund av detta och skulle därmed kunna ha ådragit straffrättsligt ansvar för vållande av kroppsskada om sådant utkrävts.

Polismyndigheten hade dock utfärdat särskilda villkor för att kommunen skulle få bygga, vilka framgick av ett tillståndsbevis. Ett sådant villkor var att området skulle inhägnas med

hjälp av ett plank. Möjligen kan det vara denna föreskrift, vilken alltså meddelats av en myndighet, som medfört att domstolen ansåg att bolaget varit oaktsamt som inte uppfört sådant stängsel på ett effektivt sätt. I föreskriften stod dock inget om hisschaktet och domen torde därför åtminstone i denna del ha kunnat grundas på arbetsledarens eget föregående icke-handlande. Hade olyckan skett idag hade förmodligen ordningslagen istället använts som argument för garantsällning.

Bilaga 4

Rättsfall angående ansvar för annans beteende

Fall 1, NJA 1966 s 70. I fallet friades en hemvärnschef av Högsta domstolen från anklagelser om vållande till annans död, allmänfarlig vårdslöshet och tjänstefel. En man som bodde bakom ett område där hemvärnschefen arrangerat och lett en fältskjutningsövning, hade träffats av en rikoschetterande gevärskula med följd att han avled. Det gick inte att fastställa vem som skjutit skottet eftersom hemvärdet fick reda på olyckan först efter att fältskjutningen hade avslutats. Statens kriminaltekniska anstalt kunde dock konstatera att mannen skjutits med en sådan typ av projektil som använts vid fältövningen och att denna pågått vid den tidpunkt som mannen träffats. Det framgick också av utredningen att flera skott rikoschetterat under övningen och att det inte skett någon annan skottlossning i området vid tillfället.

Frågan gällde huruvida hemvärnschefen kunde anses ha underlåtit att vidta tillräckliga säkerhetsåtgärder. Hemvärnschefen hade det direkta ansvaret för säkerheten på övningsplatsen eftersom han tilldelats detta av försvarsområdesbefälhavaren genom ett samtal från en hemvärnsofficer. Inom det område som användes för fältskjutningen fanns åtta bebodda fastigheter och dessutom flera enskilda vägar. Utöver mannen som avled befann sig ungefär 34 personer, som var ovetande om risken för skott, på området. Mannen stod vid tidpunkten han blev skjuten i sin trädgård som var belägen cirka en kilometer bakom de måltavlor som skyttarna siktade på. Bakom måltavlorna fanns skogbeklädda höjder vilka man räknade med skulle stoppa eventuella rikoschetter.

Högsta domstolen inhämtade ett yttrande från riksåklagarämbetet, vilket åberopade ett annat yttrande av rikshemvärnschefen, för att få utrett vilka säkerhetsföreskrifter som fanns vid tidpunkten och vad dessa i praktiken innebar. Domstolen kunde sedan konstatera att det fanns en säkerhetsinstruktion för armén som varit tillämplig. Chefen hade då han blev tilldelad arbetet som hemvärnschef fått överta cirka 40 böcker där denna säkerhetsinstruktion ingick. Han hade dock inte läst instruktionen. I föreskriften fanns bland annat regler kring vilka avstånd som skulle upprätthållas mellan måltavlor och bebyggelse i dess skottriktning. Texten var väldigt komplicerad och hemvärnschefen hade inte fått någon uppmaning om att läsa denna. Han hade inte heller erhållit någon utbildning på området och domstolen antog därför att han inte skulle ha haft förmåga att sätta sig in i reglerna på egen hand även om han hade försökt. Domstolen konstaterade också att det normalt inte kunde krävas att en hemvärnschef självständigt skulle kunna tillämpa säkerhetsinstruktionen. Man kunde vidare konstatera att

rikshemvärnschefen gett anvisningar om att hemvärnschefer vid skytteövningar bör samarbeta med ledare för ortens skytteföreningar. Detta för att erhålla uppgifter om hur säkerheten lokalt brukar upprätthållas vad gäller till exempel terräng och skjutriktningar. Så hade hemvärnschefen i fallet också gjort. Detta tillsammans med att skjutövningen genomförts på samma sätt som tidigare gjorts många år i rad utan att olyckor inträffat, medförde att domstolen ansåg att chefen inte borde ha företagit någon ytterligare kontroll av säkerheten. Det kunde inte läggas honom till last att han antagit att säkerhetskraven för genomförandet av övningen var uppfyllda. Domstolen menade istället att det inträffade berodde på organisatoriska brister inom hemvärdet.

Bilaga 5

Historik angående underlåtenhet att avslöja brott

Från 1600-tal till 1900-tal

I den strafflagstiftning som antogs i slutet av 1600-talet fanns en regel som stadgade skyldighet att avslöja brott. Skyldigheten gällde både om man i förväg känt till att ett brott var å färde, under tiden det pågick och om man fått kännedom om brottet efter att det fullbordats. Regeln fanns att hitta i det kungliga brevet om ansvar för olika former av delaktighet. På 1700-talet överfördes regeln, utan större textmässiga förändringar, till Missgärningabalken. Frågan om det borde finnas lagstiftning om en allmän plikt att hindra andra från att begå brott togs som nämnts kort upp i ett förslag till ny kriminallag på 1800-talet. Den kommitté som då arbetade med frågeställningen menade att man inte borde ålägga medborgarna en sådan plikt. Däremot föreslog man att det skulle införas en sådan för föräldrar och andra som hade barn under sin fostran eller lydnad. Man ville inte heller ha någon motsvarighet till stadgandet i Missgärningabalken.²⁸¹

Lagberedningen och strafflagen

Kommitténs arbete ledde till att lagberedningen några år senare tog upp frågan. De skrev i ett förslag till straffbalk, att skyldigheten att avslöja brott borde finnas kvar, men bara i förhållande till grova brott. Man ansåg dock att skyldigheten inte borde gälla efter att brottet slutat vara å färde eftersom det kunde vara farligt att avslöja sådana brott. I likhet med kommittén ansåg beredningen att föräldrar och andra uppfostrare skulle straffas då de inte förhindrade sina barn från att begå brott. Ytterligare några år senare godtogs lagberedningens förslag och det infördes i princip oförändrat i 3:7 och 3:8 1864 års strafflag.

I första paragrafen stod att föräldrar, fosterföräldrar, andra uppfostrare och förmyndare skulle förhindra brott som var å färde. I den andra stod att var och en hade skyldighet att i tid upptäcka (i betydelsen avslöja) ett brott som man visste var å färde. Detta om rikets säkerhet, någons liv, hälsa eller frihet var i fara alternativt då stora egendomsskador kunde befaras. Att avslöja ett brott i tid innebar antingen att man övertalade brottslingen att inte begå brottet eller att man avslöjade det så att polisen kunde förhindra det.

En förutsättning för att tillämpa reglerna var att brott faktiskt kommit till stånd. Det var då tillräckligt att försökspunkten uppnåtts. Ytterligare en förutsättning var att man inte riskerade att ange sig själv eller någon av de nära till åtal om man avslöjande brottet. Den som bröt mot

²⁸¹ SOU 1996:185 del II s 241 f

paragraferna ansågs ha varit negativt delaktig i brottet. Det infördes också en regel, där det i subjektivt hänseende var tillräckligt med oaktsamhet, om underlåtenhet att avslöja förräderi och andra brott mot rikets säkerhet.²⁸²

Från 1900-tal till brottsbalkens införande

I början av 1900-talet sågs reglerna över på nytt.

Strafflagskommissionens förslag

Enligt den dåvarande strafflagskommissionen borde underlåtenhet att avslöja och hindra brott vara straffbelagt som egna brott, och följaktligen inte längre ses som negativ delaktighet. Av kommissionens betänkande framgår att de såg underlåtenhet som kränkningar av en särskild plikt att hindra brott.²⁸³ Därefter presenterades, i ett förberedande utkast till strafflagstiftningen, ett förslag på hur paragrafen skulle utformas. Man ville ändra dåvarande stadgande så att var och en som visste att en ”straffbelagd gärning” var å färde skulle vara skyldig att ”avslöja eller på annat sätt förhindra” brottet. Dessutom ville man ha ett tillägg i form av att situationer då man själv eller någon av ens närmaste kunde hamna i fara på grund av agerandet, skulle undantas från det straffbara området.²⁸⁴

Straffrättskommitténs förslag

Straffrättskommittén som sedan ytterligare utredde frågan tog till viss del intryck av det förberedande utkastet. Detta på så sätt att man förespråkade att brotten skulle göras till särskilda brott eller ett särskilt brott. Man föreslog att det skulle tas in i kapitlet med brott mot allmän ordning. Man var vidare överens om att undantag från regeln borde göras då ett avslöjande inte kunde ske utan fara för den annars handlingspliktige eller dennes närmaste.

Kommittén ville däremot ha stadgat att var och en har en plikt att ”anmäla eller eljest avslöja en gärning”, istället för att uttrycka det som att skyldigheten bestod i att ”avslöja eller på annat sätt förhindra straffbelagd gärning”. Detta för att förtydliga att det i första hand var anmälan till polis som skulle göras och för att klargöra att ingripande inte var ett krav.

Man ville vidare behålla den särskilda regleringen angående föräldrar. En sådan utgjorde bra grund för att driva eventuella skadeståndsmål menade man. Kommittén vill också utvidga kretsen av handlingspliktiga genom att skriva ”föräldrar och andra uppfostrare”. Att paragrafen endast skulle vara tillämplig då uppfostrare haft en person under sin ”vård och lydnad”

²⁸² SOU 1996:185 del II s 242 f

²⁸³ SOU 1923:9 s 220

²⁸⁴ SOU 1933:6, SOU 1996:185 del II s 243 f

medförde enligt kommittén en tillfredställande begränsning av ansvaret. Begreppet vård skulle läsas som att det fanns ett faktiskt vårdnadsförhållande.

Straffrättskommittén menade vidare att stadgandet om förräderi och brott mot rikets säkerhet borde ingå i den nya paragrafen om underlåtenhet att avslöja brott. Man tog i detta sammanhang intryck av hur lagberedningen till strafflagen hade resonerat. I förslaget till ny paragraf om avslöjande ville kommittén att brottet endast skulle gälla avslöjande av vissa allvarliga brott. De viktigaste skulle exemplifieras i lagrummet, men det skulle gälla alla brott där minst åtta års straffarbete fanns i straffskalan. Anledningen till att man ville begränsa det straffbara området var att man inte trodde sig ha stöd bland allmänheten för ett så vidsträckt tillämpningsområde som den dåvarande paragrafen hade. Argumentet byggde på att paragrafen dittills använts mycket sällan. Att man trots detta ville ha kvar en liknande reglering hade sin grund i att man såg ett värde i att kunna hänvisa till den och på så sätt få människor att berätta vad de visste då man misstänkte brottslighet. Det berodde också på att man ville ha en bestämmelse som fungerade som reservregel i fall då det saknades bevis för att fälla någon för medhjälp till brott.

Vidare ville man att även den som inte insett att ett brott var å färde, men borde ha gjort det, skulle komma att dömas enligt stadgandet. En sådan reglering hade tidigare funnits i förhållande till brotten mot rikets säkerhet.

Subjektiva omständigheter hos huvudgärningsmannen skulle enligt förslaget inte hindra att den som underlåtit att avslöja brottet fick stå till svars. Straffrättskommittén lyfte slutligen fram att oäkta underlåtenhetsbrott skulle ha företräde i förhållande till paragrafen.²⁸⁵

Ny reglering i strafflagen

När straffrättskommittén lämnat sitt betänkande skickades det på remiss. Därefter blev betänkandet grund för ny lagstiftning. I stort fick lagtexten i 3:6 Strafflagen en sådan utformning som kommittén föreslagit. Det gjordes emellertid några principiella ändringar. Paragrafen skulle även fortsättningsvis utgöra en form av negativ delaktighet. Den placerades därför i strafflagens allmänna del. Man införde samtidigt den lagtekniska lösning som finns idag angående underlåtenhet att avslöja brott. Närmare bestämt att en föreskrift om att paragrafen är gällande finns att hitta vid varje särskilt brott.

Ur propositionen framgår vidare att man förtydligade att det handlande om straffbelagda gärningar och inte brott. Det gjordes också ett tillägg till kretsen som var skyldiga att hindra

²⁸⁵ SOU 1944:69 s 216 ff

brott, nämligen förmyndare. Man införde även en hänvisning till paragrafen om medverkan i ringa fall så att exempelvis ringa brott inte skulle straffas.

Man tog emellertid bort stadgandet om att det skulle vara tillräckligt med oaktsamhet. Detta eftersom man i remissvaren hade fått kritik för detta. Flera remissinstanser menade att det i efterhand lätt kunde framstå som att man borde ha insett att ett brott var å färde, trots att detta var svårt att avgöra vid den aktuella tidpunkten. Man pekade också på att stadgandet verkade grundas på tankegångar om att människor i allmänhet brukar vara misstänksamma och således utöva en slags polisuppsikt över varandra.²⁸⁶

Förarbetena till brottsbalken

Av förarbetena till brottsbalken framgår att lagstiftningen som infördes där i stort överensstämde med gällande reglering och att man endast gjorde ett par redaktionella jämkningar som inte ändrade innehållet. Man förtydligade dock att man, då det särskilt stadgats om det, kan dömas för underlåtenhet att avslöja brott om man förfarit oaktsamt. Man bytte dessutom ut begreppet ”straffbelagd gärning” mot ”brott”.²⁸⁷ Regeln infördes som bekant i 23:6 BrB och har inte ändrats sedan införandet.²⁸⁸

²⁸⁶ Prop 1948:80 s 97 ff

²⁸⁷ Prop 1962:10 s B319 f

²⁸⁸ SOU 1996:185 s 246

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Prop 1948:80 med förslag till lag om ändring i strafflagen m m (1948 års strafflagsreform)

Prop 1951:30 om vägtrafik

Prop 1962:10 med förslag till brottsbalk, del B

Prop 1976/77:149 om arbetsmiljölag m m

Prop 1987/88:93 om djurskyddslag m m

Prop 1992/93:210 om ny ordningslag m m

Prop 2000/01:85 med förslag till lag om föreberedelse till brott m m

Prop 2002/03:119 med förslag till reformerad räddningslagstiftning

JuU 1971:16 om straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att bistå annan person i nödsituation

JuU 1972:1 om straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att bistå annan person i nödsituation

Ds 1993:15 Efter Lindome

NJA II 1962

NJA II 1963

NJA II 1993

SOU 1944:69. Straffrättskommitténs betänkande

SOU 1953:14. Förslag till brottsbalk

SOU 1996:185. Straffansvarets gränser, del I

SOU 1996:185. Straffansvarets gränser, del II

SOU 1996:185. Straffansvarets gränser, del A och B, sammanställning av remissyttranden (diarienummer hos Justitiedepartementet: Ju97/377)

Motion 1963:17 om straff för underlåtenhet att bistå den som befinner sig i fara

Motion 1971:173 om straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att bistå annan person i nödsituation

Motion 1972:899 om straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att bistå annan i nödsituation

Motion 2005/06:kd407 om lag om ett utvidgat krav på ingripande vid brott m m – en s k civilkuragelag

Litteratur

Agge, I, Straffrättens allmänna del, föreläsningar, andra häftet, PA Norstedt & Söner 1968

Angelöw B, Jonsson T, Introduktion till socialpsykologi, andra upplagan, Studentlitteratur 2000

Erenius, G, Något om ”culpatröskeln” i straffrätten: Svensk rätt i omvandling, studier tillägnade Hilding Eek, Seve Ljungman och Folke Schmidt, Norstedts tryckeri 1976

Hellner, J, Johansson, S, Skadeståndsrätt, sjätte upplagan, Novum Grafiska, 2000

Holmqvist, L, Leijonhufvud, M, Träskman, PO, Wennberg, S, Brottsbalken, En kommentar, del 1, studentutgåva tre, Nordstedts Juridik 2002

Holmqvist, L, Leijonhufvud, M, Träskman, PO, Wennberg, S, Brottsbalken, En kommentar, del 2, studentutgåva tre, Nordstedts Juridik 2002

Jareborg, N, Brotten, första häftet, andra upplagan, PA Norstedt & Söner 1984

Jareborg, N, Brotten, tredje häftet, andra upplagan, Norstedts Förlag 1987

Jareborg, N, Brottsbalken kap 23-24 med mera, Iustus förlag 1985

Jareborg, N, Uppsåt och oaktsamhet, Iustus förlag 1993
Jareborg, N, Allmän kriminalrätt, Iustus förlag 2001
Kaasen, K, Lödrup, P, Tjomsland, S, Karnov norsk kommentert lovsamling, Gyldendal Rettsdata AS 1999
Leijonhufvud, M, Wennberg, S, Straffansvar, sjätte upplagan, Norstedts Juridik AB 2001
Strahl, I, Allmän straffrätt i vad angår brotten, PA Norstedt & Söner 1976
Wennberg, S, Introduktion till straffrätten, femte upplagan, Norstedts Juridik AB 1999

Examensarbeten

Carlbom, N, Straffbar underlåtenhet, Stockholms universitet, höstterminen 2004
Karlbohm, M, Straffansvaret i fransk rätt för underlåtenhet att hindra brott och att hjälpa personer i fara, Stockholms universitet, vårterminen 1995
Wilhelmsson, J, Stockholms universitet, höstterminen 1998

Artiklar från Internet

Amerikanska läkarsällskapet, Jehovas Vittnen – en kirurgisk/etisk utmaning, 1981-11-27, <http://www.watchtower.org>
Grohol, J, Bystander effect, Psych Central, 2005-11-18, <http://www.psychcentral.com>
Odell, M, Vittnen måste stå upp för sanningen, Ystads Allehanda 2005-07-27, <http://www.ystadsallehanda.se>
Pålsson, C, Dags att kriminalisera passivitet vid brott, Västervikstidningen 2005-08-22, <http://www.vt.se>
Widman, H, Dödsmisshandel väcker liv i civilkuragedebatten, Dagens Nyheter 2005-07-12, <http://sr.se/ekot>

Svensk Juristtidning

SvJT 1955 rf a 39
SvJT 1996 rf s 81

Rättsfall från Högsta domstolen

NJA 1918 s 194
NJA 1920 s 87
NJA 1925 s 439
NJA 1926 s 18
NJA 1927 s 248
NJA 1930 s 122
NJA 1931 s 235
NJA 1932 s 180
NJA 1937 s 457
NJA 1938 s 69
NJA 1943 s 80
NJA 1943 s 522
NJA 1946 s 712
NJA 1948 s 94
NJA 1949 s 104
NJA 1950 s 506
NJA 1952 s 270
NJA 1962 s 469
NJA 1966 s 70
NJA 1970 s 463

NJA 1973 s 141
NJA 1974 s 99
NJA 1980 s 454
NJA 1987 s 187
NJA 1987 s 655
NJA 1989 s 552
NJA 1991 s 163
NJA 1991 s 247
NJA 1993 s 245
NJA 2000 s 34
NJA 2002 s 449
NJA 2003 s 174
NJA 2004 s 34
NJA 2004 s 80
NJA 2004 s 126
NJA 2004 s 176
NJA 2005 s 372
HD mål nr B 1598-04 (2005-11-11)

Norsk Retstidende

Rt-1951-110
Rt-1955-328
Rt-1962-1081
Rt-1978-147
Rt-1980-1142
Rt-1986-1070
Rt-1996-45

Rättsfall från Hovrätterna

RH 1981:107
RH 1984:58
RH 1984:80
RH 1986:43
RH 1989:5
RH 1991:51
RH 1992:9
RH 1994:1
RH 1995:74
RH 1997:1
RH 1998:44
RH 1998:51
RH 1999:86
RH 2000:13

Lagar, förordningar och föreskrifter

Lag (1933:269) om ägofred
Kungörelse (1939:783) angående anordnande och begagnande samt tillsyn av vissa hissar
Lag (1937) om anställande av distriktsbarnmorskor
Lag (1943:459) om tillsyn över hundar och katter
Föräldrabalk (1949:381)

Lag (1951:649) om straff för vissa trafikbrott
Kungörelse (1952:581) med vissa föreskrifter angående räddning ur sjönöd och avvärjande av sjötrafiken hotande fara m m
Luftfartslag (1957:297)
Lag (1964:169) om straff för folkmord
Brottsbalk (1962:700)
Jordabalk (1970:994)
Sjömanslag (1973:282)
Lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt
Lag (1976:371) om behandling av häktade och anhållna
Arbetsmiljölölag (1977:1160)
Förordning (1979:340) om skolskjutsning
Sjötrafikförordning (1986:300)
Lag (1987:269) om kriterier för bestämmande av människans död
Djurskyddslag (1988:534)
Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
Ordningslag (1993:1617)
Sjölag (1994:1009)
Europeiska konventionen (1994:1468) angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
Körkortslag (1998:488)
Lag (1998:531) om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område
Lag (1998:814) med särskilda bestämmelser om gatuhållning och skyltning
Lag (1999:877) om förarbevis för moped klass I och för terrängskoter
Lag (2003:148) om straff för terroristbrott
Lag (2003:778) om skydd mot olyckor
Trafikförordning (1998:1276)
Polisförordning (1998:1558)

Danmarks Straffelov
Finlands Strafflag
Norges Straffelov
Strafgesetzbuch (Tyskland)

1734 års Missgärningabalk (ej längre gällande)
1864 års Strafflag (ej längre gällande)
Ordningsstadga (1956 ej längre gällande)
1972 års polisinstruktion (ej längre gällande)
1972 års internationella sjövägsregler
Vägtrafikförordningen (ej längre gällande)
Vägtrafikkungörelse (ej längre gällande)
Boverkets författningssamling (2003:10 H9), Boverkets föreskrifter och allmänna råd om hissar och vissa andra motordrivna anordningar
Lokala föreskrifter för gatuhållning i Göteborgs kommun (2004)